

9 Nya förutsättningar genom utvecklingen av IT och digital teknik

9.1 Inledning

IT-utvecklingen har medfört genomgripande förändringar av hela vårt samhälle. Informationstekniken har på kort tid vuxit in som en naturlig del i de flesta sammanhang och livsmiljöer. För människor med funktionsnedsättning kan IT ha en särskild betydelse. IT kan användas till värdefulla hjälpmedel och bidra till ökad tillgänglighet i samhället.

Under senare år har den tekniska utvecklingen gått kraftigt framåt, vilket gjort det möjligt att ta fram nya produkter på hjälpmedelsområdet. Enligt FN:s standardregler bör personer med funktionshinder garanteras tillgång till sådana hjälpmedel som bidrar till ökat oberoende i det dagliga livet.

Teknikutvecklingen har medfört tillkomsten av allt snabbare och mer kraftfulla datorer till allt lägre pris. Utvecklingen har också inneburit att datorkraften ryms i allt mindre enheter och mobila lösningar ökar möjlighet till rörlighet för den enskilde användaren.

Datorer har inneburit något av en revolution för många funktionshindrade. Exempel på nya möjligheter är bland annat informationsåtkomst genom punktskriftsdisplay och syntetiskt tal, ett nytt talbokssystem, digitala hörapparater, bild- och texttelefoni, mottagning och uppläsning av taltidningar och talböcker.

Det finns också ett antal exempel på problem kring datorbaserade hjälpmedel. Några av problemen beskrivs i utredningens direktiv: Datorn betraktas på vissa håll i sjukvårdshuvudmännens hjälpmedelsverksamhet som ett hjälpmedel som landstinget förskriver och på andra håll som en standardprodukt i hemmen. Reglerna för förskrivning har skärpts. Ansvarsfördelningen mellan berörda huvudmän är oklara. Det föreligger svårigheter att få datorhjälpmedel för lek och träning och det föreligger svårigheter för vissa behovsgrupper att få datorbaserade hjälpmedel. Exempel på sådana grupper är

personer med MBD/DAMP, autism, hjärnskada, dyslexi och inlärningssvårigheter eller kognitiva funktionshinder.

För att personer med funktionshinder skall kunna delta i samhället på lika villkor är det viktigt att ta tillvara de nya möjligheter som erbjuds och att skapa förutsättningar för en fortsatt utveckling.

Vi befinner oss i en situation där framtidens vardagsteknik utvecklas snabbt. Ny hårdvara, ny mjukvara och ny infrastruktur utvecklas. Hur kan den situationen hanteras? För att personer med funktionshinder skall kunna dra nytta av teknikens framsteg krävs att sådana regelverk skapas som medger flexibilitet. Eftersom utvecklingen är snabb och tekniklösningarna har karaktär av stor föränderlighet bör regelverken byggas så att de kan ta hand om nya möjligheter inklusive sådana som i dag är okända eller endast delvis kan förutses.

9.1.1 Uppdraget

Uppgiften för utredningen har varit att analysera de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom utvecklingen inom informations- och kommunikationsteknik och digital teknik samt vid behov föreslå åtgärder.

Uppgiften har bland annat varit att undersöka hur behoven av hjälpmedel för de grupper av funktionshindrade som av olika skäl inte har kunnat tillgodogöra sig de nya rönen inom den tekniska utvecklingen skall kunna tillgodoses på ett bättre sätt. Uppdraget har varit att göra nya IT-produkter som utvecklas på hjälpmedelsområdet mer tillgängliga.

Utredningens mål har varit att identifiera hinder för att nya hjälpmedel som utnyttjar informations- och kommunikationsteknik anammas i hjälpmedelssammanhang och att söka finna lösningar och strategier för att skapa ökad tillgänglighet till IT-hjälpmedlen och -systemen.

9.2 Bakgrund

9.2.1 Vad menar vi med IT och IT-hjälpmedel?

Enligt direktiven skall LSS- och hjälpmedelsutredningen analysera de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom utvecklingen inom ”informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik”.

Hur skall uttrycket tolkas? Vilka aspekter skall utredningsarbetet omfatta?

Definitioner av IT

Svante Beckman (1995) ger IT betydelser i tre vidgande cirklar där den vidaste definitionen innefattar papper och penna, den mellan-vida definitionen innefattar TV och radio, och den snävaste definitionen elektronisk lagring, bearbetning och kommunikation av data.

Terminologicentrum TNC använder följande definition av IT: “Förkortningen IT, som bör uttydas *informationsteknik*, är i dag ett modeord som ofta har en övergripande och vag betydelse och ungefär står för 'utnyttjandet av datorer och Internet för informationshantering'. När termen började användas hade man behov av att ha ett uttryck som täckte både datateknik och telekommunikation, eftersom utvecklingen inom dessa områden alltmer hade börjat att gå i samma spår. Då stod informationsteknik för 'teknik som används vid insamling, lagring, behandling och spridning av information med elektroniska medel”.

Svenska datatermgruppen anger följande definition av informationsteknik, IT: ”ett ganska vagt begrepp, oftast avses utnyttjandet av datorer och Internet för informationshantering”. Datatermgruppen anser att det fullständiga uttrycket informationsteknik hellre bör användas än förkortningen IT. På engelska heter det information technology, eftersom engelskans technology även betyder 'teknik'. På svenska – menar datatermgruppen – upprätthåller vi skillnaden mellan teknik och teknologi, 'vetenskapen om teknik'. På engelska används sedan ett antal år tillbaka ofta ICT – Information and Communication Technology. I Sverige används i allmänhet uttrycket ”IT” även i sammanhang då man menar informations- och kommunikationsteknik. Uttrycket IKT som förkortning för ”informations- och kommunikationsteknik” förekommer dock. Datatermgruppen avråder från användningen av uttrycket informations- och

kommunikationsteknik och dess förkortning IKT. Uttrycket används i bland med motiveringen att det skulle utgöra ett vidare begrepp än IT och även inkludera telekommunikation och medier som video, TV etcetera. Datatermgruppen menar att man dock med fog kan hävda att det vaga begreppet IT redan har en sådan vid innebörd, varför något ytterligare uttryck inte behövs.

IT kan innefatta elektroniska apparater (dator/handdator, telefon, mobiltelefon, kamera/video, speciella apparater [typ GPS]) och elektroniskt förmedlade tjänster (webben, e-post, andra Internet-baserade tjänster, fast/mobil kommunikation, mjukvara, digital (och analog) TV/radio.

Innebörden i uttrycket informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik är inte självklar i utredningens sammanhang. Uttrycket "informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik" kan uppfattas som ett sammantaget uttryck och egentligen avse informationsteknik, IT. Uttrycket "digital teknik" skulle i sammanhanget kunna avse digital-TV och digital-radio. Digital teknik skulle också kunna ses som ett tillägg till uttrycket "informations- och kommunikationsteknik" och innefatta digitalt kontrollerade apparater. Uttrycket "digital teknik" skulle med andra ord kunna innebära förekomsten av datachips i olika "smarta" produkter, som till exempel moderna rullstolar eller proteser. Det har dock bedömts att den senare tolkningen skulle innebära ett mycket långtgående ansvar för utredningen.

Uttrycket "information" svarar mot en ensidig handling och används i meningen "sprida information" respektive "ta emot information." Uttrycket "kommunikation" innebär däremot alltid en ömsesidighet. När det gäller personer med funktionshinder används tekniken dels som stöd för information (till exempel informationsåtkomst), dels som stöd för kommunikation mellan människor.

Utredningens tolkning av uppdraget om IT

Uttrycket ”informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik” i direktiven uppfattas i utredningens sammanhang gälla tillämpningar av teknik för stöd av kommunikation mellan människor och teknik för stöd av förmedling av information till och från människor. Därutöver inbegrips även teknik för stöd av människans kognitiva funktioner. Utredningens arbete inom IT-området omfattar även gränssnittet mellan människan och tekniken. Gränssnitten omfattar exempelvis anordningar för att styra och manövrera datorer.

Utredningen har valt att använda uttrycket informationsteknik, alternativt ”informations- och kommunikationsteknik”. I förkortad form används IT.

Begreppet hjälpmedel i IT-sammanhang

Ett sätt att definiera handikaphjälpmedel är det som internationella standardiseringsorganet (ISO) använder¹. Enligt ISO 9999 definieras hjälpmedel för personer med funktionsnedsättning på följande sätt:

Sådan/t produkt, instrument, utrustning eller tekniskt system som används av personer med funktionsnedsättningar, särskilt framtagen/t eller allmänt tillgänglig/t, som förebygger, kompenserar, varnar, underlättar eller neutraliserar skadan/sjukdomen eller funktionsnedsättningen².

Med ovannämnda definition förblir ett hjälpmedel ett hjälpmedel oavsett vem som har ansvar för att tillhandahålla det och oavsett vem som betalar för det.

I lagen (SFS 1993:584) om medicintekniska produkter ges följande definition av medicintekniska produkter:

Med en medicinteknisk produkt avses i lagen en produkt som enligt tillverkarens uppgift skall användas, separat eller i kombination med annat, för att hos människor enbart eller i huvudsak

¹ ISO 9999:third edition 2002-10-15 Technical aids for persons with disabilities – Classification and terminology.

² Den engelska texten lyder: Technical aid (for disabled persons) any product, instrument, equipment or technical system used by a disabled person, especially produced or generally available, preventing, compensating, monitoring, relieving or neutralizing the impairment, disability or handicap. Technical aids are frequently referred to as assistive devices or assistive technology. www.soc.se

1. påvisa, förebygga, övervaka, behandla eller lindra en sjukdom,
2. påvisa, övervaka, behandla, lindra eller kompensera en skada eller ett funktionshinder,
3. undersöka, ändra eller ersätta anatomin eller en fysiologisk process, eller
4. kontrollera befruktning.

Definitionen gör att många handikaphjälpmiddel är medicintekniska produkter (i och med att tillverkarna uppger att produkterna skall användas för att kompensera ett funktionshinder). För medicintekniska produkter gäller ett särskilt regelverk vad avser säkerhet, olycksrapportering och CE-märkning av produkter. Tillverkare av specialanpassade medicintekniska produkter är dessutom skyldiga att registrera sin verksamhet hos Läke-medelsverket. Särskilt utformade tillbehör till datorer för personer med funktionshinder torde kunna betraktas som medicintekniska produkter. En persondator torde dock knappast av tillverkaren uppges vara en produkt som skall användas för att kompensera ett funktionshinder och den definieras därmed inte som en medicinteknisk produkt. Persondatorn (i användning med in- och utmatningsorgan och programvara) kan däremot definieras som ett *handikaphjälpmiddel* enligt ISO-definitionen ovan.

När en dator är ett hjälpmedel

Persondatorer är mångfunktionella verktyg. Enkelt uttryckt kan sägas att en dator är ett hjälpmedel när den används som ett hjälpmedel. Det är användandet/funktionen som avgör om datorn skall betraktas som ett hjälpmedel för funktionshindrade.

Ett exempel kan illustrera. Ett kommunikationssystem som används för grundläggande personlig kommunikation av en person med omfattande talhinder kan vara uppbyggt kring en persondator. Datorn är i detta fall en del av det hjälpmedel som används för att kompensera en funktionsnedsättning.

IT-hjälpmedel, hårdvara, mjukvara och tjänster

Som hjälpmedel betraktas i utredningen såväl hårdvara (exempelvis datorer och tillbehör) som mjukvara (program) och digitala tjänster. Det är den samlade produkten med tillbehör och innehåll som utgör hjälpmedlet.

IT-hjälpmedel i ISO-klassificeringen, ISO 9999

I det internationella klassifikationssystemet ”Technical Aids for Persons with Disabilities – Classification and Terminology” (ISO 9999) återfinns IT-hjälpmedlen huvudsakligen under grupp 21: ”Hjälpmedel för kommunikation, information och varseblivning”. Bland undergrupperna finns:

- 21 10 Presentationsenheter för datorer, skrivmaskiner och elektronisk utrustning
- 21 12 Datorer
- 21 15 Skriv- och ordbehandlingsmaskiner
- 21 18 Räknemaskiner
- 21 30 Bandspelare och radioapparater
- 21 33 TV och videoutrustning
- 21 36 Telefoner och telefoneringshjälpmedel
- 21 39 Ljudöverföringssystem
- 21 42 Samtalshjälpmedel vid närkommunikation
- 21 45 Hörapparater
- 21 48 Varseblivningshjälpmedel
- 21 51 Larmsystem

Hit hör också undergruppen 21 24, hjälpmedel för teckning och handskrift (bland annat programvaror för att rita, skriva o måla).

Inom område 24 Hjälpmedel för hantering och transport av produkter finns bland annat

- 24 10 Inmatningstillbehör till datorer och elektronisk utrustning
- 24 12 Hjälpmedel för omgivningskontroll

Även undergrupp 27 06, Mätinstrument, innehåller IT-baserade hjälpmedel.

Den senaste versionen av ISO-klassificeringen är daterad den 15 oktober 2002. Arbetet med att ta fram nästa version av klassificeringen har påbörjats. I denna version förväntas grupp 21 att ändras

och delvis omgrupperas. Uttrycket ”Technical Aids” förväntas i denna version att ersättas av ”Assistive Products”.

Ett område i klassificeringen som förväntas fortsatt få ett nytt innehåll till följd av IT-utvecklingen är grupp 05 (hjälpmedel för att träning av färdigheter och förmågor) som tillförts i den nu aktuella versionen av klassificeringen. Det kan till exempel gälla programvaror för träning och behandling.

Hjälpmedel/bostadsanpassning

Med teknik som i många sammanhang till formen avlägsnar sig från personatorn med dess tangentbord och bildskärm till att bäddas in i fristående apparater av olika utseende, men också till att integreras i bostäder, kläder – och människor – blir det allt svårare att begränsa diskussionen om hjälpmedel enbart till produkter av traditionellt slag. ”Smarta hus”-området är ett exempel. Vissa av lösningarna när det gäller IT-stöd i hemmet betraktas i dag som hjälpmedel och finansieras inom ramen för sjukvårdshuvudmännens hjälpmedelsverksamhet. Annat teknikstöd – som fått formen av fasta installationer – betraktas som bostadsanpassningar. Utredningen menar att diskussionen om utveckling och tillhandahållande av framtidens IT-stöd för personer med funktionshinder blir onödigt snäv om man alltför tidigt låter föreställningar om teknikstödet form sätta gränserna.

9.2.2 Hjälpmedel och den generella tillgängligheten till informationssamhället

Utredningens uppgift har varit att analysera de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom IT-utvecklingen. När det gäller frågor inom IT-området som är av särskild betydelse för personer med funktionshinder bedrivs verksamhet för närvarande i två parallella sammanhang. Det gäller dels arbete med hjälpmedel som är baserade på informationsteknik, dels arbete som syftar till att skapa generell tillgänglighet till informationssamhället. Man skiljer på tillgång och tillgänglighet. På engelska används ofta följande uttryck:

Access to assistive devices = availability – i betydelsen ”ha tillgång till hjälpmedel”

Accessibility, an accessible society = tillgänglighet, ett tillgängligt samhälle

Visionen om ”Design för alla” är en del av målet om det tillgängliga informationssamhället. Med ”Design for alla” menas enligt Statskontorets definition i ”24-timmarswebben” att ”produkter, tjänster och miljöer skall utformas så att de kan användas av största möjliga krets av användare, oavsett kön, ålder, funktionshinder och kulturell bakgrund. Ökad tillgänglighet till samhällets allmänna IT-tjänster medför minskat behov av särskilda lösningar i form av handikapphjälpmedel. Det kan också vara så att tillgänglighet i bland förutsätter att den enskilde får tillgång till ändamålsenliga hjälpmedel.

IT i kontakt mellan medborgare och myndigheter

Teknik används för informations- och kommunikationsaktiviteter i många olika sammanhang, i dagligt liv, på fritiden, i arbete och utbildning. En aktuell fråga som hör samman med målet att skapa en allmän tillgänglighet till informationssamhället gäller funktionshindrade personers kontakt med myndigheter. Personer med funktionshinder skall kunna kommunicera med myndigheten och söka information på lika villkor som andra medborgare, bland annat med e-post och med hjälp av information på myndigheternas webbplatser. Enligt förordningen (2001:526) om de statliga myndigheternas ansvar för genomförande av handikappolitiken skall myndigheter verka för att deras lokaler, verksamhet och information är tillgängliga för personer med funktionshinder.

Handikappombudsmannen har nyligen (2003) utformat riktlinjer för en tillgänglig statsförvaltning. Statskontorets riktlinjer för 24-timmarsmyndigheter från 2002 omfattar också olika aspekter som är av särskild betydelse för personer med funktionshinder.

En viktig fråga i sammanhanget gäller tillgängligheten till webben för personer med funktionshinder. Internationella riktlinjer för att skapa sådan tillgänglighet har utformats av WAI, Web Accessibility Initiative.

Sverige och EU:s övriga medlemsländer har ställt sig bakom dessa riktlinjer. Se vidare avsnittet nedan om målen för eEurope.

Exemplen på framväxande Internetbaserad service och information är många. Statskontoret har i december 2003 presenterat en översikt över den offentliga sektorns service på Internet.

Möjligheterna att använda IT-stöd i tillämpningar som avser kontakter mellan myndigheter och medborgare (e-demokrati) och handel (e-handel) är viktiga att analysera men dessa och andra frågor som huvudsakligen rör tillgängligheten till informationssamhället har bedömts ligga utanför ramen för utredningens uppgifter. Utredningens uppgift i sammanhanget är att bevaka att vissa hjälpmedel kan behövas för att möjliggöra funktionshindrade personers kontakt med det alltmer tillgängliga IT-samhället, och att se till att dessa hjälpmedel kan fungera ihop med de allmänna IT-systemen.

9.2.3 Målen för eEurope

Utredningen skall enligt sina direktiv beakta målen i handlingsplanen för eEurope.

Syftet med initiativet "eEurope" är att driva på Europas utveckling mot ett informationssamhälle för alla. Två handlingsplaner har presenterats inom ramen för initiativet, eEurope 2002 och eEurope 2005.

Handlingsplanerna för eEurope

Inom ramen för initiativet eEurope utarbetades en handlingsplan "eEurope 2002 Action Plan", som antogs av medlemsländernas stats- och regeringschefer under toppmötet i Feira, Portugal i juni 2000. I handlingsplanen framhölls bland annat att speciell uppmärksamhet skall ägnas åt personer med funktionshinder och åt kampen mot utestängning från informationssamhället. *"Special attention should be given to disabled people and the fight against info-exclusion."*

Handlingsplanen "eEurope 2002 Action Plan" har tre nyckelmål:

- Billigare, snabbare, säkrare Internet.
- Investeringar i människor och kompetens.
- Stimulera användningen av Internet.

Åtgärder för personer med funktionshinder

I handlingsplanen konstateras att allt eftersom samhällstjänster och viktig offentlig information i allt högre grad blir tillgänglig på nätet blir tillträde till myndigheternas webbplatser för alla medborgare

lika viktigt som tillträde till offentliga byggnader. När det gäller medborgare med särskilda behov består utmaningen i att säkerställa bredast möjliga tillgång till informationstekniken i allmänhet och dess samverkan med hjälpmedelsteknik. Vidare konstateras att ny teknik oftast är lättare för alla att använda om man tar hänsyn till alla potentiella användares krav redan från början i utformningsarbetet.

Ett delmål inom nyckelmålet ”Investeringar i människor och kompetens” gäller allas delaktighet. Delmålet kallas ”En kunskapsbaserad ekonomi för alla (”Participation for all in the knowledge-based economy”). Inom ramen för detta delmål finns fem olika åtgärder som rör personer med funktionsnedsättning. Dessa är:

1. Polycysamordning genom utbyte av goda exempel och benchmarking.
2. Standardisering rörande ”Design for all”.
3. Överblick över lagstiftning och standarder i Europa som rör tillgänglighet till informationssamhället.
4. Användningen av WAI:s riktlinjer för tillgänglighet hos offentliga webbplatser³.
5. Etablerandet av ett nätverk av centra för ”Design for all”. En uppgift för nätverket är att rekommendera ett gemensamt ramverk för utbildning av designers och ingenjörer inom området ”Design för alla”.

I juni 2002, i Sevilla, antog Europeiska rådet en fortsatt plan, ”eEurope 2005 Action Plan”. I denna handlingsplan återfinns ett stöd för verksamhet som syftar till ett IT-samhälle som är tillgängligt för alla. Man hänvisar till målen för eEurope 2002 och poängterar särskilt behovet av tillgängliga offentliga webbplatser.

³ World Wide Web Consortium, W3C, svarar för kontinuerlig utveckling av webben. Konsortiet har drygt 500 medlemmar och arbetet bedrivs vid värdinstitutioner i USA, Frankrike och Japan. WAI, Web Accessibility Initiative, svarar för den verksamhet inom konsortiet som rör tillgänglighet till webben för personer med funktionshinder. WAI har utarbetat internationella riktlinjer för en tillgänglig webb. Dessa riktlinjer har status av defacto standard och stöds bland annat av EU.

Sammanfattande kommentar

Målen för eEurope när det gäller personer med funktionshinder rör framför allt tillgängligheten till informationssamhället. Frågor som är aktuella för LSS- och hjälpmedelsutredningen och som hör samman med målen för eEurope gäller framför allt tillgången till Internet, tillgången till datorer och informationsteknik i allmänhet och tillgången till sådana hjälpmedel som möjliggör användningen av IT-baserade tjänster.

9.3 Centrala frågeställningar

I detta avsnitt återfinns en genomgång av utredningens kärnområden liksom en diskussion om avgränsningar av arbetet. Ett antal näraliggande områden har också identifierats vilka endast kortfattat berörs av utredningen.

9.3.1 Kärnområden

När det gäller utredningens uppdrag om IT har följande frågor bedömts vara centrala att analysera:

- Tillgång till och användning av IT
- Nyttan och kostnad
- Ansvar och regler för tillhandahållande av IT-hjälpmedlen
- Kompetens och support
- Tillvaratagande av nya resultat och förutsättningar för fortsatt utveckling

Tillgången till tekniken och användningen av IT. I vilken utsträckning har personer med funktionsnedsättning tillgång till tekniken? Hit hör bland annat att beskriva innehavet av datorer, datorhjälpmedel och tillgången till Internet bland personer med funktionsnedsättning.

Nyttan av informations- och kommunikationsteknik för människor med funktionshinder. Teknikens betydelse för brukargrupperna. Vilka nya förutsättningar har skapats? I sammanhanget är det viktigt att beskriva nyttan för eftersatta behovsgrupper.

Kostnaden. Uppgiften är här att beskriva omfattningen av tilldelningen av IT-hjälpmedel och samhällets kostnader för denna.

Ansvar och regler som styr. Lagar, förordningar, policies och regelverk. Hit hör även upphovsrättsliga frågor, ansvarsförhållanden och huvudmannaskap.

Kompetens och support. Kompetensbehov – och kompetensförsörjning hos framför allt personal och brukare, skall analyseras. Likaså behovet av support, det vill säga stöd till brukaren. Hit hör att beskriva behovet av support för att hantera komplexa tekniklösningar, liksom behovet av stöd för att ta tillvara informationsteknikens utvecklingspotential för den enskilde.

Tillvaratagande av nya möjligheter – säkerställandet av en fortsatt utveckling. Vilka barriärer finns för den nya tekniken att komma brukarna till del? Mekanismer för att ta tillvara nya resultat och mekanismer för att säkerställa en fortsatt utveckling skall beskrivas och diskuteras.

Utredningens ansvar har bedömts omfatta frågor som rör hjälpmedel för kompensation av funktionsnedsättningar. Det har också bedömts vara viktigt att diskutera IT i hjälpmedel för träning, behandling, stimulans, utveckling och egenvård.

Som nämnts är IT inte bara en fråga om personatorer. Man talar om så kallad *inbäddad teknik* och allerstädes närvarande teknik, eller teknik som finns ”överallt” (”ubiquitous technology”).

En viktig fråga att analysera gäller de olika typer av *systemlösningar* som utvecklas inom IT-området. Ett kommunikationsstöd kan till exempel omfatta dels hjälpmedel (hörapparater) som används av och förskrivs till den enskilde, dels utrustning i och anpassning av miljön (hörslingor).

9.3.2 Näraliggande områden

Utredningen har identifierat ytterligare ett antal områden som i viss utsträckning kommer att beröras. Hit hör till exempel

- etik och teknik
- användbarheten hos tekniken
- brukarnas delaktighet vid utveckling och val av ny teknik

Användningen av informationsteknologi medför behov av *etiska överväganden*. Ett aktuellt exempel är diskussionen om att använda IT för att övervaka eller spåra människor med funktionshinder som

befinner sig i risksituationer. Hit hör också IT-användningens ”bak-sida”, till exempel risken för passivitet och stillasittande liksom risken för belastningsskador av datoranvändning.

Det finns också behov att diskutera begreppet ”*användbarhet*” som i ökad utsträckning tillämpas när det gäller datorstöd. Man talar om tillgängliga och användbara produkter och system. ISO-definitionen av ”användbarhet” omfattar produktens/systemets ändamålsenlighet, effektivitet och användartillfredsställelse.

Användarstyrning och brukarinflytande. En angelägen fråga att beröra är vidare hur *användarinflytande* kan säkerställas vid IT-design, utvärdering och upphandling av IT-hjälpmedel.

9.3.3 Avgränsningar

Utredningens uppgift har varit att analysera förändrade förutsättningar på hjälpmedelsområdet genom IT-utvecklingen. Vissa områden har bedömts ligga utanför utredningens direktiv. Utredningens huvudsakliga arbete omfattar till exempel inte

- att analysera teknikutvecklingen,
- att analysera förändrade förutsättningar på tillgänglighetsområdet,
- att analysera innehållet i behoven av fortsatt utveckling.

Ytterligare ett antal avgränsningar har diskuterats i utredningen. Det gäller följande områden:

- IT-baserade läromedel
- Telemedicin
- IT i tillämpningar som stöd till personal
- Medicinska implantat

Hjälpmedel vs läromedel. Informationssamhället, kunskapssamhället, medför ökad betydelse för hjälpmedel för livslångt lärande. I bland, men inte alltid, sker lärandet i organiserade utbildningsformer. Genom tillkomsten av Internet (inklusive World Wide Web) har helt nya möjligheter för lärande uppstått. Möjligheten till distansutbildning (eLearning) kan bli en realitet. LSS- och hjälpmedelsutredningens uppdrag inom utbildningsområdet har varit begränsat till frågor om personliga hjälpmedel i utbildningsväsendet. Läromedelsutredningen har i sitt slutbetänkande ”Läromedel – specifikt”

(SOU 2003:15) behandlat frågor som rör IT och läromedel. Gränsen mellan hjälpmedel och läromedel kan i bland vara svår att dra. En och samma IT-produkt eller IT-tjänst kan i vissa sammanhang utgöra ett hjälpmedel, i andra sammanhang ett läromedel. Frågor om hjälpmedel i utbildningsväsendet behandlas i kapitel 7.

Hjälpmedel för professionen. IT i vård och omsorg är ett starkt framväxande utvecklings- och tillämpningsområde. IT-stöd som renodlat eller huvudsakligen är avsett för personal har bedömts ligga utanför utredningens uppdrag. Ett framtidsområde som är viktigt att diskutera gäller dock möjligheten att utveckla IT-baserade stödsystem som är avsedda för gemensam användning av personal och brukare med funktionsnedsättning till exempel inom hemtjänstens verksamhet.

Telemedicin – Televård. Hjälpmedel/tjänster som är kopplade till verksamhet som hör hemma inom telemedicin/televård kan vara betydelsefulla för vissa brukargrupper. WHO's definition av telemedicin lyder: "Utövande av hälso- och sjukvård genom att använda interaktiv kommunikation av ljud, bild och data. Detta inkluderar diagnos, konsultation och behandling såväl som utbildning och överföring av medicinska data". Televård ges i allmänhet en vidare definition och omfattar vårdbehov utöver medicinskt grundade sådana.

Medicinska implantat. Framtidens tekniklösningar förväntas i allt högre grad bli integrerade i miljön och i människan. Implantat, exempelvis cochleaimplantat, finns redan och tillämpningarna förväntas bli fler. Frågor om implantat är nära knutna till utvecklingen inom medicinen och har bedömts ligga utanför utredningens arbetsområde.

Barn och äldre. Avgränsningen av utredningens uppdrag vad avser IT för äldre har gjorts till gruppen äldre med funktionsnedsättning. En liknande avgränsning har gjorts vad avser barn, det vill säga arbetet har avgränsats till att gälla barn med funktionshinder.

Arbetet med IT-delen av uppdraget har efter ovan nämnda överväganden avgränsats till att omfatta:

- Kompenserande hjälpmedel, tränings/ behandlingshjälpmedel inklusive IT för egenvård, hjälpmedel för lek, utveckling och stimulans.
- Inbäddad IT i föremål och miljöer, inte bara persondatorer.
- IT för personer med funktionshinder i alla åldersgrupper.

9.4 Nya möjligheter genom IT-utvecklingen

Bedömning:

Utvecklingen inom IT-områden har redan medfört många nya möjligheter att tillgodose behov av information, kommunikation och kognitivt stöd för personer med funktionshinder. Området innehåller också en betydande potential med möjligheter att i en nära framtid tillgodose redan kända behov med nya lösningar. Situationen ställer ökade krav på huvudmännen att hålla sig ajour med utvecklingen men också att beakta de nya möjligheterna vid bedömningar av behov och vid prioriteringar mellan insatser. Vissa tillämpningar av informationsteknik för personer med funktionshinder har funnits sedan flera år tillbaka men inte utnyttjats i tillräcklig grad. Bland annat har de nya möjligheterna till kompensatoriskt stöd vid läs- och skrivsvårigheter tagits tillvara i alltför begränsad utsträckning. Svårigheter att ta del av information och att kommunicera med det skrivna ordet medför risker för utanförskap för berörda brukargrupper.

Förslag:

- Tillgången till IT-baserade läshjälpmedel för personer med läshandikapp skall ökas. Tillfälliga stimulansmedel skall tillföras sjukvårdshuvudmännen för att täcka vissa kostnader för att tillgodose behov av hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi inom ramen för det ansvar som åvilar sjukvårdshuvudmännen.
- Vissa medel tillförs också Talboks- och punktskriftsbiblioteket för att utrusta bibliotek med digitala spelare och vissa andra hjälpmedel för att disponeras av personer med läshandikapp i samband med lån av talböcker och andra böcker. Förslaget utgör en komplettering av landstingens ansvar för förskrivning av personliga hjälpmedel.

Enligt direktiven skall LSS- och hjälpmedelsutredningen analysera de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom utvecklingen inom informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik.

I detta avsnitt återfinns en översikt över några av de nya möjligheter som de senaste årens tekniska utveckling givit upphov till. Utvecklingen är snabb och de nya möjligheter som beskrivs i det följande skall ses som *exempel* på teknikstöd som kan vara till gagn för personer med funktionshinder.

I beskrivningen ingår också en tidsaspekt och en aspekt som handlar om i vad mån de nya förutsättningarna tagits tillvara. Det kan gälla:

- Nya förutsättningar som tillkommit till följd av teknikutvecklingen och som tagits tillvara ”fullt ut”.
- Nya förutsättningar som uppkommit och som i viss utsträckning tagits till vara.
- Exempel på aktuell forskning och utveckling som bedöms kunna resultera i ytterligare nya förutsättningar inom en relativt nära framtid.

Funktionshindrade IT-användare i fokus

Utgångspunkten för beskrivningen nedan har varit att ställa i fokus de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet som är av direkt betydelse för personer med funktionsnedsättning. Teknikutvecklingen har förvisso även lett till betydelsefulla möjligheter och nya redskap för personal i vård och omsorg, bland annat när det gäller planering och beslutsstöd i arbetet, men denna utveckling ligger utanför utredningens uppdrag att utreda. Som tidigare nämnts omfattar utredningens arbete inte heller den utveckling som syftar till att skapa generell tillgänglighet till IT-samhället.

IT-frågorna i de regionala konferenserna

I de regionala konferenser om hjälpmedel som genomförts inom ramen för utredningen diskuterades bland annat IT-utvecklingens betydelse. Bland de nya möjligheter som konferensdeltagarna identifierade som särskilt viktiga var:

- att fler grupper kommer att ha nytta av tekniken
- att möjligheter till ny eller förbättrad funktionalitet skapas
- att nya, lovande produkter utvecklas och tillhandahålls
- att tekniken ger brukarnytta inom nya användningsområden.

9.4.1 Den tekniska utvecklingen

Den tekniska utvecklingen har varit mycket snabb. Sedan mikroprocessorn såg dagens ljus i slutet av 70-talet har datorerna blivit allt kraftfullare – och kunnat erhållas till allt lägre priser. Ett exempel kan belysa detta. Det är dramatiskt stora skillnader på den dator som i dag kostar 15 000 kronor och den dator som nominellt kostade lika mycket för tjugo år sedan. Dagens dator har ungefär 500 gånger högre processorhastighet, arbetsminnet är ungefär 1 000 gånger större och hårddiskens kapacitet cirka 10 000 gånger större.

Komponenter har blivit allt mindre och datorkraften har i ökande utsträckning kommit att integreras i produkter av olika slag. Den tekniska utvecklingen kan sammanfattas i tre huvudriktningar som hänger nära samman:

- Konvergensen, som minskar eller utplånar de tekniska skillnaderna mellan tele, data och media.
- Integrationen, som medger att text, tal, ljud, bild och video kan behandlas tillsammans eller parallellt i samma informationssystem.
- Transparensen, som möjliggör att tjänster kan erbjudas och nå överallt.

Tillgång till datorer och Internet

Teknikutvecklingen har som nämnts medfört stora förändringar på hjälpmedelsområdet. Allmänt tillgängliga datorer och programvara kan i många sammanhang och för många grupper fungera som bra hjälpmedel. IT bidrar till ökad integrering genom att personer med funktionshinder använder samma typ av produkter (datorer, mobiltelefoner) som människor i allmänhet. IT skapar möjlighet för fler att delta i samhällslivet. Människor kan umgås på lika villkor och delaktigheten ökar. Dessutom har särskilt utformade IT-produkter och system tagits fram för att möjliggöra bättre funktionalitet för personer med funktionshinder.

Bredband

Bredband medger en hög kapacitet för digital överföring av information. Vissa tillämpningar, till exempel videokommunikation i realtid, kräver hög överföringshastighet för att fungera väl. Försöksverksamhet med bredband i tillämpningar för funktionshindrade pågår för närvarande (2002–2005) i Post- och telestyrelsens regi. Bland dessa försök är:

- Servicecentral för dövblinda
- Daglig information och kommunikation för intellektuellt funktionshindrade
- Distribution av digitala talböcker till högskolestudenter
- Mobilt bredband
- Arbetsvägledning på distans

9.4.2 Gränssnitten mellan människa och teknik

Kontakten mellan människan och tekniken sker via ett så kallat *gränssnitt*. Med gränssnitt menas både hur man matar in information till maskinen och hur maskinen presenterar informationen för människan.

För den som har nedsatt rörlighet i armar och händer kan särskilda styranordningar behövas för att manövrera datorer och annan utrustning. Styrningen kan exempelvis ske med hjälp av sug- och blåsimpulser, med användning av förstörade eller förminskade tangentbord eller med kontakter som styrs med hakan, foten eller någon annan kroppsdel.

För att presentera informationen för användaren kan olika tekniker utnyttjas. För den som har nedsatt syn försöker man förstora den information som presenteras för användaren. Den som har en grav synnedsättning använder punktskrift eller lyssnar till information. För den som har nedsatt hörsel kan förstärkning av auditivt presenterad information behövas. Den som inte alls hör kan behöva visuell eller taktil⁴ presentation av informationen. Den som har stora svårigheter att ta del av information på grund av läs- och skrivsvårigheter kanske föredrar att lyssna till informationen istället för att läsa den. Den som har nedsatt förmåga vad avser perception, kognition eller språklig förmåga kan behöva få informa-

⁴ Taktil perception – varseblivning via känselsinnet.

tionen presenterad i begränsad mängd, i överskådlig form och genom enkla språkliga uttryck eller bilder.

Forskning om andra typer av gränssnitt pågår också. Genom haptiska⁵ gränssnitt kan användaren ”känna” formen och strukturen på ett objekt. En framtida tillämpning skulle kunna vara att en synskadad användare kan känna på kvaliteten på en vara han/hon är intresserad av att köpa över Internet. Forskning om ljudgränssnitt pågår också bland annat med syfte att undersöka hur olika typer av visuell information kan återges med ljud. Syftet är till exempel att undersöka om objekt (exempelvis ikoner på en bildskärm) kan presenteras och hanteras med hjälp av ljud till nytta för synskadade användare. Det finns produkter för att styra datorutrustning med ögonrörelser eller tungrörelser.

Till nya möjligheter på hjälpmedelsområdet genom den tekniska utvecklingen hör bland annat resultat från forskning om talteknologi och gestigenkänning.

Talteknologi omfattar teknik som framställer tal (talsyntes) och teknik för att uppfatta mänskligt tal (taligenkänning). Syntetiskt tal används i utrustningar för blinda personer och i kommunikationshjälpmedel för personer som inte kan tala. Taligenkänning kan användas för att styra datorer, för omgivningskontroll och för att producera text. Det innebär att olika funktioner hos datorer kan styras med hjälp av talade kommandon och att text kan produceras med hjälp av inmatning av mänskligt tal (Utbult, 2004). I huvudsak har taligenkänningstekniken använts som stöd för personer med nedsatt funktion i arm- och handmotorik (Borgestig och Lidström, 2002). Det finns också en potentiell möjlighet att använda tal för textinmatning för den som har svåra problem att skriva till följd av läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Ett angeläget mål för forskningen är ökad träffsäkerhet och tillförlitlighet (robusthet) hos de tekniska systemen. De är till exempel känsliga för akustiska störningar i omgivningen som buller och brus. Dagens system har en träffsäkerhet om cirka 95% – 99%, beroende på tillämpning.

Teckenigenkänning – forskningsarbete som rör automatisk gestigenkänning pågår i Sverige såväl som i andra länder. Det finns redan i dag tekniska möjligheter att känna igen enkla gester. Arbetet kan förväntas resultera i nya praktiska möjligheter inom en 5–10 årsperiod. Användaren förväntas kunna styra utrustning med hjälp av gester och/eller tecken. På längre sikt kan det bli möjligt

⁵ Haptisk perception – varseblivning av form, storlek och textur via känsel-/beröringssinnet (”djupkänsl”).

att ta fram utrustning som känner igen gester/teckenspråk och automatiskt översätter dessa till skriven svenska. På så vis kan språkligt material matas in via teckenspråk och en skriven text genereras.

Dialogsystem med användande av olika modaliteter. Forskningen om multimedia och dialogsystem förväntas resultera i flexibla system som medger inmatning via olika modaliteter och som kan presentera information i olika former det vill säga via den modalitet som användaren behärskar eller föredrar.

Användarverifiering. En säker användning av digitala tjänster kräver att användaren kan identifiera sig på ett tillförlitligt sätt. För den som har begränsad funktionsförmåga kan resultaten av pågående svenskt och internationellt forskningsarbete som syftar till att utveckla metoder för automatisk bestämning av brukarens identitet förväntas bli av särskild betydelse. Fingeravtryck är en metod i sammanhanget. Man arbetar också med att utveckla metoder för användarverifiering genom röstigenkänning, ansiktsigenkänning, igenkänning av ögonbotten, med mera.

Som framgår av ovan finns det i dag möjligheter att styra en dator även för den som har en mycket omfattande funktionsnedsättning. Ständig utveckling inom området pågår också med syfte att åstadkomma möjligheter till snabbare och smidigare metoder att styra och manövrera olika typer av utrustning. *Interaktionsformer* är ett generellt forskningsområde där man utarbetar och studerar nya former för människans interaktion med datorer. Det gäller både datorer i den form de har i dag och de nya möjligheter som erbjuds då datorkraft integreras i nya sorters utrustningar.

Virtuell verklighet – Virtual reality, VR. Med hjälp av VR-teknik kan datorgenererade tredimensionella interaktiva miljöer skapas. Virtuella miljöer förstärker således informationen och gör det möjligt att "vistas" och "förflytta sig" i miljön samt interagera med objekt. Med hjälp av sådan teknik skulle brukaren exempelvis kunna erbjudas möjlighet att i hemmet förbereda sig för ett besök på en ny studieort eller en arbetsplats. Användaren skulle själv kunna undersöka hur det fungerar att ta sig runt med en rullstol i en virtuell modell av den obekanta miljön för att förvissa sig om att miljön är tillgänglig. Tekniken används huvudsakligen i forsknings-sammanhang, exempelvis för att stödja hjärnskadades träning att hantera objekt och träning att förflytta sig (Anderberg, 1999).

9.4.3 Förbättrad funktionalitet

Tillgång till information

Bland de viktigaste resultaten av IT-utvecklingen är möjligheterna att tillgodose behov av att få tillgång till information hos personer med funktionsnedsättning. Gravyt synskadade personer kan till exempel både surfa och maila. Det görs med hjälp av dator och speciella program och tillbehör som antingen omvandlar texten till syntetiskt tal eller visar den i punktskrift. På detta sätt kan användaren exempelvis läsa dagstidningen, ta emot information från myndigheter, skicka information och på olika sätt delta i samhällslivet. Denna typ av IT-stöd till gravyt synskadade personer bedöms utredningen vara en väl känd och etablerad teknik.

Det finns också andra typer av hjälpmedel för den som inte ser. För att den som är gravyt synskadad eller färgblind skall kunna veta vilka färger som finns på ting eller material i omgivningen finns exempelvis elektroniska ”färgindikatorer”. Genom en sådan apparat kan användaren få hjälp att ”se” färger och därigenom stöd i att välja matchande kläder, uppfatta färger i hemmet eller trädgården och lättare kunna identifiera produkter som förses med olika färgkoder, med mera.

Syntolkning för blinda tittare av TV-program innebär att en röst läser texten samt berättar vad som visas i TV-rutan. Synskadade tittare har i dag inga möjligheter att läsa textremsan på TV. Det medför att den synskadade användaren går miste om vad som sägs när ett språk talas som användaren inte behärskar. I experiment-syfte har därför några digitala TV-sändningar syntolkats under våren 2004. Sveriges Television avser påbörja sändning av talade textremsor till digitala TV-program med början under 2004. Detta kan ses som ett exempel på åtgärder som syftar till generell tillgänglighet. Men användaren behöver i nuläget även ett personligt hjälpmedel – en extra digitalbox – för att kunna använda tjänsten.

Nya förutsättningar att läsa och skriva

De senaste årens erfarenheter har visat på goda effekter av IT-användning för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi (Föhrer & Magnusson, 2000, 2003). Utvecklingen har lett till nya kompensatoriska läs- och skrivhjälpmedel liksom träningshjälpmedel för utveckling av förmåga att läsa/skriva. Bland hjälpmedlen finns till

exempel digitala läspennor, scanners, ordbehandlingsprogram med rättstavningsfunktion, dator med talsyntes för uppläsning av text, program för samtidig presentation av text och tal och ordprediktionsprogram - program som förutsäger vad användaren avser skriva. Försök har också gjorts att använda taligenkänning vid produktion av text av personer med läs- och skrivsvårigheter men tillförlitligheten hos de tekniska systemen bedöms av brukare, personal och forskare behöva utvecklas ytterligare innan metoden kan bli verkligt användbar i detta sammanhang. Vidare finns utrustning för att lyssna till ljudböcker på kassett eller cd och talbokssystemet DAISY. Genom DAISY kan synskadade personer och personer med läshandikapp få information presenterad i tillgängligt format.

DAISY⁶ är ett standardiserat sätt att lagra information på en cd-rom som gör att man både kan läsa den på datorn – som inläst tal, som vanlig text, som storstil eller med punktläsråd – och lyssna på den i en speciell DAISY-spelare. Kostnadsfria läsprogram för PC finns att ladda ner från nätet. En viktig fördel med en DAISY-bok jämfört med en talbok på kassett är att man kan bläddra och söka i texten på ett enkelt sätt. En annan fördel är att mycket mer text ryms på en cd-rom än på kassetter. DAISY-standarden används i dag vid produktion av alla talböcker som produceras av Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB, liksom av Specialpedagogiska institutet, SIT, och Synskadades Riksförbund, SRF. Även internationellt har DAISY-standarden fått genomslag. Det gäller till exempel organisationer som tillhandahåller material för personer med funktionsnedsättning i de övriga skandinaviska länderna samt USA, Kanada, Storbritannien, Japan, Indien och Schweiz.

Arbete pågår med syfte att skapa möjligheter att från en text automatiskt producera talböcker i DAISY-format med hjälp av syntetiskt tal.

Det finns också andra typer av ljudböcker som säljs på öppna marknaden under olika benämningar: ljudböcker, hörböcker, talande böcker. Allt fler förlag ger ut allt fler titlar. Dessa böcker kan vara användbara för dem som på grund av ett funktionshinder har svårigheter att läsa text. Det format som dominerar är cd. För att lyssna på en sådan bok används en vanlig cd-spelare. Det är också möjligt att lyssna på en ljudbok i en DAISY-spelare. Däremot är det omvända inte möjligt: en DAISY-bok kan i nuläget (2004) inte

⁶ DAISY= Digitalt audiobaserat Informationssystem.

spelas i en vanlig cd-spelare. Ljudfilerna i en DAISY-bok kan dock i allmänhet spelas i en MP3-spelare. Den typ av navigeringsstöd som krävs för att kunna orientera sig i material som i hög grad är strukturerat (material som är uppdelat i flera avsnitt och delavsnitt såsom exempelvis kurslitteratur, kokböcker) saknas dock i en MP3-spelare.

Enligt gällande lagstiftning – lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära eller konstnärliga verk – är det inte tillåtet att producera talböcker av verk av vilka ljudupptagning kommit ut i handeln. Det innebär att en bok som givits ut som ljudbok inte kan ges ut som talbok.

I TPB:s tidning Bibliotek för alla nr 1 2004 klargörs skillnaden mellan en ljudbok och en talbok: ”Talbok och ljudbok kan se precis likadana ut, fungera likadant, låta likadant... Skillnaden är juridisk: en talbok framställs endast av dem som har talbokstillstånd. Det innebär att den görs i enlighet med upphovsrättslagen paragraf 17. Lagen är till för att tillförsäkra läshandikappades tillgång till litteratur på medier som är anpassade för dem. En ljudbok däremot görs i kommersiellt syfte...”

Antalet brukare i behov av uppspelningsutrustning för digitala talböcker bedöms av TPB, vara cirka 85 000 personer. DAISY-spelare har i viss utsträckning tillhandahållits under de senaste åren, framför allt till personer med synnedsättning. Enligt en undersökning som genomfördes av tidningen Bibliotek för alla vid årsskiftet 2003/2004 var antalet DAISY-spelare som förskrevs genom landstingen under 2003 cirka 2 000 stycken. Därtill kommer de drygt 2 300 utrustningar som disponerades av TPB för utlåning under 2003. Det totala antalet spelare som hittills sålts i Sverige bedöms vara cirka 5–7 000 stycken.

Stöd för orientering (positionsbestämning)

Ett flertal forskningsprojekt har ägnats åt möjligheten att utveckla stöd för orientering eller positionsbestämning till personer med funktionsnedsättning (Kunnari och Lindström, 2002). Bland målgrupperna är framför allt synskadade personer och personer med kognitiva funktionshinder. Synskadade personer kan behöva stöd för att orientera sig och få information om eventuella hinder i miljön. Personer med utvecklingsstörning eller demens kan behöva hjälp för att hitta - och bli hittade.

Det finns flera olika tekniska metoder för att bestämma positionen för en person eller ett föremål.

Enligt vad utredningen erfarit har ovannämnda forsknings- och utvecklingsarbeten ännu inte lett till praktiska lösningar som är tillgängliga för målgrupperna annat än i mycket begränsad utsträckning.

Stöd till kommunikation

Utvecklingen har skapat nya förutsättningar för kommunikation för många olika brukargrupper. Det gäller till exempel personer med tal-, språk- och kommunikationshinder samt hörselskadade och döva personer.

Inom området *alternativ och kompletterande kommunikation, AKK*, arbetar man för att tillhandahålla möjligheter till kommunikation för dem som inte kan tala eller har stora svårigheter att uttrycka sig med tal. Grava talsvårigheter är ofta förenade med omfattande rörelsehinder. Svårigheter att läsa- och skriva är också vanligen förekommande. Kommunikationssystemen kan bygga på såväl enkel som avancerad teknik. Det kan handla om enkla kommunikations-tavlor med bokstäver, ord, symboler, Pictogram eller bilder och det kan handla om avancerade datorbaserade kommunikationshjälpmedel som återger meddelanden i skrift eller med syntetiskt tal. Det finns också talapparater för en begränsad mängd förinspelade meddelanden. De som kan uttrycka sig i skrift eller med symboler kan ha nytta av texttelefon eller särskilda e-postprogram för symboler. De som använder tecken och gester som kommunikationsform kan behöva bildtelefon för kommunikation på distans. Enligt representanter för yrkesverksamma inom AKK-området tas de tekniska möjligheterna till vara endast i viss utsträckning. Vuxna med omfattande talhinder anses vara en särskilt eftersatt grupp.

Förbättrade möjligheter för hörselskadade och döva

Den tekniska utvecklingen har medfört värdefulla hjälpmedel för hörselskadade och döva personer. Exempel på hjälpmedel är avancerade – digitala och analoga – hörapparater, hörseltekniska hjälpmedel och varseblivningssystem, cochleaimplantat, liksom hjälpmedel för tinnitusbehandling. Med hjälp av text- eller bildtelefoner

har nya möjligheter erbjudits att genomföra kommunikation på distans.

Digitala hörapparater med potential att tillgodose behov hos flera brukargrupper har utvecklats. Följande beskrivning av analoga/digitala hörapparater är hämtad ur rapporten "Hörapparat för vuxna", publicerad av Statens beredning för medicinsk utvärdering, SBU, 2003: Hörapparater kan vara konstruerade med antingen *analog* eller *digital* teknik. Bland analoga apparater finns också undergruppen digitalt programmerbara analoga hörapparater. Detta är apparater vars signalbehandling är analog men som ställs in med hjälp av ett datorprogram, det vill säga programmeras digitalt. I dagsläget (2002) är huvuddragen i hörapparatens signalbehandling tämligen likartade i de digitala och i de mer avancerade analoga apparaterna. Det finns inga principiella audiologiska fördelar med analoga hörapparater. De mest avancerade formerna av signalbehandling förutsätter dock digital teknik. Digitala hörapparater kan också minska risken för återkoppling. Detta medför att hörapparaten kan avge större förstärkning utan att bli instabil och börja pipa. Det medför också att man kan ha en mer öppen anslutning av insatsen till hörselgången. Det kan anses säkerställt att denna egenskap är till nytta för alla användare, eftersom återkopplingsproblemet begränsar hörapparatens användbarhet. Detta ger framför allt bättre lyssningskomfort, men möjligen också något bättre taluppfattning i ljudmiljöer med mycket störningar. Vissa digitala hörapparater kan anpassa signalbehandlingen av talljud beroende på hur mycket buller som förekommer samtidigt med talet. En del digitala hörapparater har riktningenkänsliga mikrofoner med automatiskt variabel riktverkan. Dessa apparater kan undertrycka buller som kommer från en viss riktning och även ändra denna riktning när bullerkällan flyttar sig.

Efter genomgång av vetenskaplig litteratur om nytta, risker och kostnader för hörapparat drar SBU slutsatsen att bevis saknas för att hörapparater med digital förstärkning är bättre eller sämre än moderna hörapparater med analog förstärkning.

Hörseltekniska hjälpmedel finns för samtal i grupp och för att lyssna på radio och TV. Sådana hjälpmedel kan bestå av system med sändare och mottagare där ljudöverföringen sker via radio eller IR (infrarött ljus). Det finns också hjälpmedel som hörslingor, slingförstärkare och slingmottagare. Till hörseltekniska hjälpmedel räknas också varseblivningshjälpmedel med taktill eller visuell presentation för hörselskadade, döva och dövblinda. Dessa hjälpmedel

möjliggör för brukaren att få information om signaler som vanligen presenteras akustiskt (väckarklockor, telefonsignaler, larm).

I utredningens direktiv omnämns särskilt frågan om digitala hörapparater. Utredningen har därför genomfört en enkätundersökning till chefer inom hörselvården. Syftet var bland annat att undersöka chefernas bedömning av möjligheterna att tillgodose behov av hjälpmedel som bygger på ovan nämnda moderna teknik. 33 chefer besvarade enkäten. Resultatet visar att cheferna bedömer möjligheterna att tillgodose behov av *hörapparater* som bygger på modern teknik som helt tillfredsställande eller ganska tillfredsställande. Möjligheterna att tillgodose behovet av *hörseltekniska* hjälpmedel bedömer mindre än 25 procent av cheferna vara helt tillfredsställande. De flesta anser att möjligheterna är ganska goda medan några anser att möjligheterna endast är delvis tillfredsställande. Det skäl som de flesta anger är ekonomiska begränsningar. När det gäller hjälpmedel vid *tinnitus* uppger en mindre andel av hörcentralerna att de har erfarenhet av att tillhandahålla hjälpmedel.

Från audionomernas fackliga organisation Audionomerna inom SRAT framförs en annan bild. Man menar att möjligheten att tillgodose behovet av hörapparater som bygger på modern teknik inte alls är tillfredsställande. Förbundet framhåller att hörselvårdens resurser är underdimensionerade. Ekonomiska begränsningar för patient/brukare och landstingens begränsade budget anges som orsaker till att behoven inte tillgodoses.

När det gäller vissa hörseltekniska hjälpmedel, till exempel sådana som underlättar samtal i grupp tillhandahålls sådana i arbetslivet men, såvitt utredningen kunna utröna, i mindre utsträckning i hjälpmedel för dagligt, privat socialt liv.

Cheferna inom hörselvården angav i huvudsak följande frågor som särskilt viktiga när det gäller situationen för äldre hörselskadade, döva och dövblinda personer:

- kommunikationsproblem och risk för isolering
- kötiden för äldre
- behovet av hörapparater som är enklare att sköta och hantera för äldre
- behovet av heminstruktörer

Texttelefoner med förmedlingstjänst av skriftliga samtal har funnits i Sverige sedan många år tillbaka. Arbete som syftar till att underlätta för personer med hörselnedsättning att uppfatta inne-

hållet i talade telefonsamtal pågår. Forskningsarbete om tekniska system pågår till exempel där talad information kombineras med visuell sådan med syfte att stödja hörselskadade att uppfatta innehållet i ett telefonsamtal. Genom att låta ansiktsmimiken hos ett konstgjort ansikte röra sig i takt med det talade meddelandet i ett telefonsamtal har man visat att det är möjligt för hörselskadade personer att bättre uppfatta vad som sägs. Andra former av kombinerad information (exempelvis talsignal i kombination med fonetisk skrift) har också visat sig bidra till förbättrad uppfattbarhet för den som har svårt att höra ett telefonsamtal.

Kommunikation med tecken

Människor som är födda döva har teckenspråk som sitt första språk. Hjälpmiddel som bildtelefoner och en provisorisk förmedlingstjänst och tolktjänst på distans mellan den som är döv (teckenspråkig) och den som är hörande (icke-tecknande) har funnits i Sverige sedan 1997. Tjänsten innebär att den (döve) teckenspråkige användaren ringer upp en tolk via sin bildtelefon. Tolken som kan befinna sig på en helt annan ort tar emot samtalet via en annan bildtelefon. De meddelanden som överförs på teckenspråk förmedlas av tolken till den hörande – icke-tecknande – samtalspartnern med hjälp av vanlig taltelefoni. Omvänt – tolken lyssnar till talade meddelanden via en vanlig taltelefon. Meddelandena tolkas till teckenspråk och överförs till mottagaren med hjälp av bildtelefon. Trots tillgången till tekniska lösningar är antalet användare av förmedlingstjänsten för teckenkommunikation relativt få. Den uppföljning av anslaget till utrustning för elektronisk kommunikation som Socialstyrelsen genomförde våren 2003 visade att målgruppen inte kan anses vara fullt ut försörjd med de tekniska möjligheter som finns.

Teckenspråksforum är en mötesplats för döva där textade inlägg kompletteras med ett inlägg i form av videomeddelanden för teckenspråk.

Ett telefonsystem på Internet utvecklas för närvarande med stöd av Post & telestyrelsen. Systemet skall användas för en videoförmedlingstjänst med tal, text och video på Internet i ett försöksprojekt som drivs av tolkcentralen i Örebro läns landsting. Projektet kommer att använda ett multimediasystem för att etablera en tjänst för döva och hörselskadade. En standard-PC med vanlig PC-

kamera samt en ADSL-anslutning⁷ eller motsvarande är vad som behövs för att få tillräcklig kvalitet att föra ett teckenspråkssamtal med en tolk på tolkcentralen. Syftet är att bedöma om det finns tekniska förutsättningar för att erbjuda en videoförmedlingstjänst på Internet. Teckenspråk ställer höga krav på tekniken och har hittills alltid krävt dyra, speciella, videotelefoner. Om Internet i stället kan användas bedöms tillgängligheten till videotelefoni avsevärt öka.

Teknikutvecklingen förväntas också skapa möjligheter att tillhandahålla vägledning på teckenspråk. Det kan gälla informationstjänster för att med information på teckenspråk uppmärksamma den enskilde på en faro- eller katastrofsituation och ge vägledning hur individen skall förfara i nödsituationen.

Kognitivt stöd

IT-hjälpmedel (datorbaserade hjälpmedel) som stöd vid kognitiva funktionsnedsättningar har under senare år kommit att få ökad betydelse. Det handlar om hjälpmedel som stödjer människans mentala eller intellektuella funktioner som minne, problemlösning, planering, koncentration, uppmärksamhet. De som berörs av kognitiva funktionsnedsättningar är till exempel personer med utvecklingsstörning, förvärvade hjärnskador, demens, dyslexi, neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och andra psykiska funktionshinder.

Så kallade begåvningsstödjande hjälpmedel, till exempel tids- och planeringshjälpmedel och påminnelsehjälpmedel har utvecklats för personer med utvecklingsstörning och personer med andra kognitiva funktionshinder.

Bland nya hjälpmedel som för närvarande introduceras på marknaden finns utrustning för förenklad informationsåtkomst på Internet för personer med utvecklingsstörning.

Det finns IT-produkter som visat sig fylla en funktion vid psykiska funktionsnedsättningar, till exempel hjälpmedel som via handdator eller mobiltelefon hjälper användaren att hålla reda på viktiga händelser. Hjälpmedel som kan vara användbara för personer som är känsliga för störningar, till exempel de med Aspergers syndrom är sådana som hjälper användaren att i god tid förbereda sig på förändringar (till exempel förhandsmeddelanden via mail)

⁷ ADSL – viss teknik för snabb överföring via befintliga telefonlinjer.

liksom hjälpmedel som skyddar användaren från att bli distraherad. Försöksverksamhet pågår när det gäller att använda IT-hjälpmedel som stöd för personer med psykiska funktionshinder, bland annat i Hjälpmedelsinstitutets projekt *Humanteknik* (Grönberg Eskel 2003).

IT-baserade *tränings- och behandlingshjälpmedel* har utvecklats och prövats av personer med neuropsykiatriska funktionshinder. Ett aktuellt exempel på hur modern teknik används för träning av kognitiv förmåga gäller arbetsminnesträning hos barn med ADHD (Westerberg, 2004). Erfarenheterna har visat att man med särskilt utformade interaktiva träningsmetoder som liknar datorspel kan förbättra uppmärksamhet och koncentrationsförmåga hos både barn med ADHD men också hos vuxna med dylika problem efter stroke (Westerberg et al, 2003).

I demensarbetsgruppens rapport "På väg mot en god demensvård" finns flera exempel på hur informationsteknik skulle kunna utnyttjas i vård av och omsorg om personer med demens. Några av de nämnda exemplen återges nedan.

- Med bildtelefon skulle man till exempel kunna hjälpa anhöriga att hålla kontakt med den demente och vårdpersonal när avstånden blir långa.
- Eftersökningslarm som kan aktiveras om en person med demens avviker kan minska oro hos anhöriga och vårdpersonal.
- En spisvakt kan installeras till spisen. Den består av en värmevakt samt en brytare med automattimer, som ger skydd både mot brand och torrkokning på låg temperatur. Om den demenssjuke personen skulle glömma plattan på, ljuder först en varningssignal sedan stängs spisen av.
- En sängvakt, är en tygplatta som läggs under lakanet i sängen. När den demenssjuke personer lämnar sängen ljuder en ringsignal.
- En larmmatta är en batteridriven trampmatta som kan läggas nedanför sängen, förslagsvis under sängmattan. När den demenssjuke personen stiger ner på mattan hörs en signal så att den anhörige blir uppmärksammas och kan assistera.
- Tidshjälpmedel kan exempelvis vara en elektronisk tidskalender som automatiskt visar dag och datum på en display eller en talande klocka som kan hjälpa den demenssjuke personen att komma ihåg olika saker och passa rätt tid.

- Exempel på läkemedelshjälpmedel är en elektronisk medicin-doserare. Hjälpmidlet kan automatiskt mata fram rätt medicin vid rätt tidpunkt.

När det gäller i vilken utsträckning hjälpmedel vid kognitiva funktionshinder tillhandahålls är bilden mer komplex. Det finns på många håll stor medvetenhet och kunskap om hjälpmedel som begåvningsstöd till personer med utvecklingsstörning. Tids- och planeringshjälpmedel för personer med utvecklingsstörning tillhandahålls också för denna grupp. När det gäller övriga grupper av personer med kognitiva funktionsnedsättningar, till exempel personer med demens, är kunskapen enligt vad utredningen kunnat utröna inte lika väl utbyggd och de hjälpmedel som finns tillhandahålls i begränsad utsträckning. Enligt företrädare för handikapporganisationerna tillhandahålls knappt några av dessa hjälpmedel fullt ut.

Nya förutsättningar för mobilitet

En generell utvecklingstendens inom IT-området gäller stöd för ökad rörlighet och flexibilitet. IT utvecklas för mobil åtkomst till information och kommunikation i samband med resor, arbete, utbildning och fritid.

Enligt Bill Gates, grundaren av företaget Microsoft, kommer 30 procent av världens nyproducerade bilar om tre år att vara utrustade med datorer som möjliggör användningen av navigationsutrustning, musikspelare, Internetuppkoppling och annan informationsteknik.

När det gäller tillämpningar för personer med funktionshinder har SMS-funktionen i mobiltelefoner kommit att spela en stor roll för kommunikation med och mellan hörselskadade och döva personer.

Den senaste generationens mobiltelefoni, 3G, möjliggör direkt videokontakt mellan användarna och ger därmed möjlighet för döva personer att kommunicera på teckenspråk. Som tidigare nämnts pågår också utveckling av möjligheter till mobil kommunikation och informationstjänster för teckenspråkiga personer. Från teckenspråkiga brukare efterfrågas till exempel mobil tolktjänst på distans.

Från synskadade finns önskemål om mobiltelefoner med talade funktioner. Möjligheten att stödja mobila telefonsamtal med bilder kan komma att bli särskilt betydelsefulla för personer med utvecklingsstörning, demens eller andra kognitiva funktionshinder.

Lek och stimulans för barn med funktionshinder.

Barn med funktionshinder har ofta begränsade möjligheter att leka. Många barn har, inte minst genom datatekverksamheten (Sjöberg 1994), fått tillgång till datorbaserad lek för utveckling och stimulans. Ett annat tillämpningsområde är datorbaserad träning. Datorspel har utvecklats för att hjälpa barn med funktionshinder att på ett lustfullt sätt träna nedsatta funktioner. Exempel på sådana tillämpningar är datorförmedlad tuggträning och kissträning för barn som använder kateter. Användning av interaktiva datorprogram har prövats för att möjliggöra för barn att i lekens form bearbeta en sjukdom eller ett handikapp.

IT för äldre med funktionshinder

När det gäller IT och äldre syftar pågående utvecklingsinsatser till att vardagens IT med kommunikationsprodukter och tjänster blir tillgängliga även för äldre personer samt att produkter kommer fram som ger ett stöd för ett fortsatt aktivt, självständigt och tryggt liv.

Informationstekniken kan ge ett värdefullt stöd till kommunikation. I undersökningar om äldres användning av IT (Männikkö-Barbutiu, 2002) har äldre exempelvis värderat möjligheten till epost-kontakt med barnbarnen högt. Det finns också forskningsarbete som visar hur "cybermiljöerna" bör utformas för att vara ändamålsenliga för äldre (Sjölinder, 2000).

Forskning om design av gränssnitt till mobila produkter för äldre pågår. Problem som äldre har när det gäller IT-baserade hjälpmedel hänger samman med funktionsnedsättningar som kan bli en följd av åldrandet: nedsatt syn, hörsel, rörelseförmåga och kognitiv förmåga. Vissa produkter finns på marknaden som kan vara av värde för den som har svårt att hålla reda på stora mängder information, till exempel mobiltelefoner med ett fåtal knappar och

telefoner med bilder på de personer användaren vanligtvis brukar vilja nå.

EU-projektet SeniorWatch som avslutades 2002 fokuserade särskilt på äldre personers intresse för, erfarenheter av och förväntningar på IT – tjänster och – produkter. Målet med undersökningen var dels att undersöka marknadspotentialen för äldres IT-användning, dels att få underlag för policydiskussioner.

Nya förutsättningar för gemenskap

Ett generellt forskningsområde av relevans i sammanhanget gäller det arbete som undersöker hur IT kan stödja samarbete på distans. Man studerar bland annat hur samarbete, socialt samspel och tillit mellan människor kan byggas och stödjas i digitala nätverk. Vidare studeras hur digitala miljöer kan skapas för representation (till exempel visuell) och kommunikation som är effektiv och stimulerande att använda. Ett funktionshinder kan medföra ökade risker för isolering och resultat från sådan generellt inriktad forskning kan förväntas bli av särskild betydelse när det gäller att förbättra möjligheterna för personer med funktionshinder att finna former för stöd till fördjupad gemenskap med andra. Det är sannolikt att den generella kunskap som växer fram inom detta område kan förvaltas i hjälpmedel och tekniska system som stimulerar till ökad gemenskap på användarnas villkor.

9.4.4 Tillämpningsområden

Utvecklingen inom området IT och digital teknik har medfört en ny situation inom flera olika områden för personer med funktionshinder. I betänkandets kapitel 7 respektive 8 återfinns exempel på några av de nya förutsättningar som IT-utvecklingen skapat för utbildning och arbetsliv. Nedan återfinns exempel på IT-användning i två sammanhang, dagligt liv och kulturliv.

Nya förutsättningar för dagligt liv

För den som har funktionshinder som medför att det är svårt att orka med vardagen eller att krafterna sviker under vissa dagar har IT-utvecklingen medfört särskilt angelägna möjligheter att kunna

utföra aktiviteter mer bekvämt på distans (sköta bankärenden, handla på nätet etcetera). Tendensen att använda Internet för sådana aktiviteter ökar också bland konsumenter i allmänhet. En undersökning genomförd i samtliga EU-länder samt Schweiz och Norge visade till exempel att privatkonsumtionen på Internet kan förväntas öka markant under de närmaste fem åren. Från att under 2003 dra till sig 44 procent av Internetanvändarna i nämnda europeiska länder kan konsumenthandeln på nätet förväntas attrahera 60 procent av användarna under 2008 (Sjölander, 2003).

En problem- och idéinventering genomförd inom ramen för det så kallade ITiP-programmet visade ett stort antal potentiella utvecklings- och användningsområden när det gäller hur IT-stöd kan ge möjligheter att överbrygga problem för personer med medicinska funktionshinder. De grupper som diskuterades var mag- och tarmsjuka, njursjuka, cystisk fibros och blödersjuka (Arnell, 2000).

När det gäller nya förutsättningar i *boendet* har en relativt omfattande försöksverksamhet med smarta hem för olika grupper av funktionshindrade genomförts (Elger & Furugren 1998, van Berlo 2001, Dewsbury 2003). Resultaten har visat att IT-stödet kan ge ökad, frihet, självständighet och trygghet. Ännu har dock enbart ett fåtal installationer genomförts i enskilda funktionshindrade personers hem i Sverige.

Nya förutsättningar inom kulturområdet

Riksdagen fastställde hösten 1996 – efter vissa kompletteringar av regeringens förslag – sju nationella kulturpolitiska mål (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97: KrU1 s. 39–42, rskr. 1996/97:129). Dessa mål ersatte 1974 års kulturpolitiska mål.

Bland målen för kulturpolitiken är att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande.

En funktionsnedsättning kan innebära begränsade möjligheter till eget konstnärligt skapande. Behov finns av alternativa medel för kreativitet och här kan datorn vara ett ändamålsenligt redskap. IT-utvecklingen har skapat nya möjligheter till musikutövning och bildskapande för personer med funktionshinder som har svårt att hantera vanliga instrument eller konstnärsmaterial. Bland exempel på erfarenheter av IT-stöd till kulturaktiviteter bland funktionshindrade personer är projektet ”Kultur för alla – i Frida Kahlos fot-

spår”. Projektet⁸ som genomfördes av Hjälpmedelsinstitutet med stöd ur Allmänna arvsfonden under tiden 1997-2000 visade hur IT kunde användas som pensel och penna i en skapande process för olika grupper av funktionshindrade.

Andra exempel på genomförda projekt inom området IT-baserat stöd till konst- och kulturaktiviteter är såpoperan Ta Chansen⁹ på Internet för personer med utvecklingsstörning liksom datorstöd till produktion av en webbtidning, Lanternan, av rörelsehindrade ungdomar¹⁰. Hit hör också särskilt framtagna datorspel för rörelsehindrade eller synskadade ungdomar och ungdomar med utvecklingsstörning.

Det finns också andra exempel på hur IT kan användas för att tillhandahålla möjligheter för personer med funktionshinder i kultursammanhang. Sveriges Television planerar som tidigare nämnts sända talande textremsor på sina digitala kanaler från 2004. Talböcker, taltidningar, talade kulturtidskrifter liksom ljudböcker och e-böcker är andra exempel på förbättrade möjligheter för personer med funktionshinder att ta del av litteratur. Ljudböcker och e-böcker produceras och marknadsförs kommersiellt medan talböcker, taltidningar och talade kulturtidskrifter tas fram med offentligt stöd. Utrustning för att ta del av de talböcker och taltidningar tillhandahålls i viss utsträckning som hjälpmedel, se vidare avsnitt 9.6.

Flera kommuners bibliotek erbjuder numera elektroniska böcker för nerladdning. Det handlar om vanliga böcker som har överfört till elektroniskt format så att de kan läsas direkt på en dator, handdator eller på en särskild e-boksläsare. De läsarprogram som behövs finns också att ladda ner. En spärr gör att boken enbart kan läsas under en begränsad tid, precis som en vanlig biblioteksbok.

Ett aktuellt examensarbete¹¹ illustrerar en framtida möjlighet. En handske (pekdon) med sensorer har tagits fram som gör det möjligt för en synskadad biblioteksbesökare att genom att stryka handen över bokryggarna få information om vilka böcker som finns att låna på ortens bibliotek.

⁸ <http://www.hi.se/kultur/frida.htm>

⁹ <http://www.tachansen.nu/soap/intro.htm>

¹⁰ <http://www.hi.se/it/itipraktiken/rorelsehinder/undersidor/lantern.pdf>

¹¹ Umeå universitet 2003.

9.4.5 Hjälpmedel – varor och tjänster

Av tradition har hjälpmedel för funktionshindrade ansetts omfatta produkter i meningen ”varor”. ISO klassificeringen ISO 9999 omfattar till exempel enbart varor. I takt med IT-utvecklingen har olika typer av tjänster blivit alltmer intressanta – för alla medborgare. Vissa tjänster är av särskild betydelse för personer med funktionshinder.

IT-baserade tjänster för personer med funktionshinder

Exempel på IT-baserade tjänster som är särskilt framtagna och utformade för personer med funktionshinder och berörda personer i omvärlden som upphandlas av Post- och telestyrelsen, PTS, se vidare avsnitt 9.6. Upphandlade tjänster inom teleområdet är för närvarande:

- Förmedlingstjänst för texttelefoni
- Förmedlingstjänst för bildtelefoni
- Sjukvårdsupplysning för texttelefonianvändare
- Databasnätet Fruktrådet¹²
- Förmedlingstjänst för talskadade

De beskrivna tjänsterna är elektroniska kommunikationstjänster. Tjänsteupphandlingen omfattar inte innehållet som överförs med hjälp av dessa tjänster. Av de nämnda tjänsterna förutsätter de fyra förstnämnda tillgång till texttelefoner, bildtelefoner eller datorer för den enskilde funktionshindrade användaren. För den sistnämnda tjänsten, förmedlingstjänst för talskadade, används vanliga telefoner. Att använda tjänsterna är gratis för användarna.

Enligt PTS bedömning förväntas nya tjänster inom telekommunikationsområdet med krav på hög överföringskapacitet utvecklas inom de närmaste åren. I PTS regi drivs också för närvarande som nämnts ett antal försök med ”bredband” i tillämpningar för funktionshindrade.

Dåvarande IT-kommissionen arbetade också aktivt med att stimulera frågan om tjänsteutveckling och tjänstedesign. I utredningens hearingar inom IT-området betraktades tillgången till nätet

¹² Fruktrådet är ett databassystem som användarna kan nå via texttelefon eller dator med modem. Ett tiotal databaser är anslutna. Databaserna innehåller bland annat nyheter, föreningsinformation samt elektroniska möten för dövblinda.

för personer med funktionshinder som en synnerligen angelägen fråga. För att få tillgång till information och för att få del av viktiga tjänster bedömdes tillgången till Internet så gott som oundgänglig för alla medborgare.

När det gäller övrigt utbud av tjänster finns dels tjänster som förutom digital information innehåller inslag av personmedverkan, dels helt automatiska digitala tjänster. Flera exempel på Internetbaserade tjänster finns där *innehållet* är av särskild relevans för personer med funktionshinder. Exempel på en sådan tjänst är stöd till föräldrar med språkförsenade barn som Borås logopedmottagning tillhandahållit på sin webbplats. Ett annat exempel är Internetbaserad tinnitusbehandling som tillhandahålls från Akademiska sjukhuset i Uppsala. Det finns också exempel där IT använts som stöd i afasibehandling på distans (Magnusson, 2000).

Exempel på nätbaserade tjänster som är utformade för personer med psykiska funktionshinder är ”Koll på vardagen” och ”Koll på maten – kostprogram”¹³. Planer finns att utveckla stöd till personer med psykisk funktionsnedsättning när det gäller hur man städar och hur man sköter sin personliga hygien. Ytterligare ett exempel på en Internetbaserad tjänst är en vardagstjänst som är avsedd som stöd för personer med utvecklingsstörning. Tjänsten gör det möjligt för användaren att få kognitivt stöd när det gäller arbetsgången vid tvätt av kläder. Det handlar om en tjänst vars funktion är att kompensera ett funktionshinder. Funktionaliteten i tjänsten utgörs av dess innehåll.

Inom ramen för projektet Action har tjänster utvecklats som stöd till anhöriga och äldre personer med demens. Tjänsten innehåller dels programvara med information om praktiska inslag i omvårdnaden av den äldre familjemedlemmen, dels en möjlighet att via e-post komma i kontakt med andra familjer som befinner sig i en liknande situation. Möjlighet att via e-post eller telefon få kontakt med personal inom äldreomsorgen ingår också i tjänsten, se vidare avsnitt 9.6.

Stockholms stad planerar lägga ut information på webben om framkomligheten i stadsmiljön och tillgänglighet till restauranger, teatrar och andra offentliga lokaler. Det innebär att en rörelsehindrad besökare själv i förväg kan skaffa sig en uppfattning om tillgängligheten till olika lokaler. Alltfler kommuner tillhandahåller eller planerar tillhandahålla liknande guider på nätet.

¹³ www.uas.se (Akademiska sjukhusets i Uppsala webbplats).

Det finns också tjänster vars funktion är att skapa *tillgänglighet* till information. Ett exempel på stöd till funktionshindrade, främst de med läshandikapp, som börjar tillhandahållas är talande webbtjänster. Användaren som kan ha svårigheter att ta till sig skriftlig information får texten uppläst och kan på så sätt lättare ta del av innehållet. En utskriftstjänst för dövblinda tillhandahålls av Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB. Tjänsten innehåller dels manuella, dels elektroniska inslag. Det material som den dövblinde vill ha utskrivet (till exempel en bruksanvisning) skickas till TPB och utskriften kan tillhandahållas via e-post eller i punktskriftsform. Synskadades Riksförbund, SRF, tillhandahåller en lästjänst för den som har svårt att läsa svartskrift. Brukaren faxar den aktuella texten till SRF och får den uppläst över telefon.

9.4.6 Övriga aspekter

Etik och teknik

Användningen av informationsteknik medför behov av olika etiska överväganden. Det som för den ene upplevs positivt kan för den andre upplevas negativt. Ett exempel rör möjligheten att med hjälp av IT övervaka människor – något som bland annat illustreras av övervakningsdelen i ”smarta hem”. Vetskapen om att inte vara ”övergiven” kan upplevas tryggt och positivt av vissa medan möjligheten till kontroll och insyn huvudsakligen kan upplevas negativt av andra. Ett annat aktuellt exempel som inrymmer ett etiskt dilemma är diskussionen om att implantera ”datachips” för att kunna spåra människor som befinner sig i risksituationer: en teknik som exempelvis börjat användas för att spåra försvunna eller kidnappade barn i Mexiko. Hit hör också IT-användningens ”baksida”, till exempel risken för passivitet och stillasittande, liksom risken för olika typer av belastningsskador. När det gäller frågan om eventuella hälsorisker är förenade med exponeringen av strålning från mobiltelefoner och basstationer gör ansvariga myndigheter i dag bedömningen att det inte finns något vetenskapligt stöd för att allvarliga hälsorisker skulle vara förenade med användningen av mobiltelefoni.

Användbarhet

Begreppet ”*användbarhet*” tillämpas i ökad utsträckning när det gäller datorstöd i allmänhet. Man talar om tillgängliga och användbara produkter och system. ISO-definitionen¹⁴ av användbarhet omfattar produktens/systemets ändamålsenlighet, effektivitet och användartillfredsställelse. I EU-kommissionens rapport ”Access to Assistive Technology in the European Union” (2003) framhålls särskilt att provning av hjälpmedel i högre grad än nu bör inkludera mätningar av hjälpmedlens användbarhet.

En central fråga i sammanhanget är hur *användarinflytande* kan säkerställas vid design, utvärdering och upphandling av IT-hjälpmedel liksom i andra beslutsprocesser som är relevanta i sammanhanget. Ambitionen inom svensk forskning om handikapp och teknik är att skapa arbetsformer så att brukarnas synpunkter kommer in i de olika faserna i innovationsprocessen (Gauffin 2003). Medverkan i kravspecifikationsarbete inför en upphandling är exempel på en del i processen där brukarmedverkan är särskilt angelägen med målet att upphandlingen skall resultera i användbara hjälpmedel. Se vidare avsnitt 9.11.

Vem är hjälpmedelsanvändare

Användningen av kommunikationsteknik medför en delvis annorlunda syn på vad som är hjälpmedel och vem som är hjälpmedelsanvändare. Traditionellt anses hjälpmedelsanvändare vara personer som har en funktionsnedsättning. Inom kommunikationsområdet visar sig detta synsätt inte alltid hållbart. Kommunikation mellan människor är till sin natur ömsesidig och involverar alltid fler än en samtalspartner. Det innebär att båda samtalspartner får ett problem vid avbrott eller hinder för kommunikation. Redan i dag kan texttelefon och bildtelefon tillhandahållas som anhörigtelefon. Framtiden kan medföra andra exempel på IT-stöd som används av fler än den funktionshindrade individen eller som i första hand är avsedda för gemensam användning av brukaren, anhöriga och/eller andra personer i omgivningen. Ett aktuellt exempel är den ovan nämnda Action-tjänsten i vilken IT används som stöd till anhöriga och äldre.

¹⁴ ISO 9241:11

9.4.7 Överväganden och bedömning

Nya möjligheter genom IT-utvecklingen

Min bedömning är att informationstekniken erbjuder mycket stora möjligheter till förbättrad livskvalitet och delaktighet i samhällslivet för personer med funktionshinder. Dagens hjälpmedel är resultatet av många års utvecklingsarbete och teknikutvecklingen har fört med sig nya och bättre produkter för många olika grupper. Det finns nu mer än 20 års erfarenhet av kompetent och engagerat arbete med att tillhandahålla den nya tekniken till personer med funktionsnedsättning. Tekniken används i hjälpmedel för dagligt liv, för arbete, utbildning, kultur och fritid. Ansvariga huvudmän har byggt upp en mycket värdefull kompetens för att kunna stödja brukarna att få tillgång till det moderna samhällets möjligheter.

Funktionshindrade personers liv har liksom andra medborgares på ett djupgående sätt förändrats genom bland annat tillgången till datorer och Internet.

Enligt min mening har teknikutvecklingen i flera avseenden haft större betydelse för personer med funktionshinder än för människor i allmänhet. De tekniska hjälpmedlen har för många funktionshindrade personer inneburit grundläggande möjligheter att läsa, skriva, kommunicera och få tillgång till information. IT-verktygen, som för många av oss innebär att vi bekvämt kan hantera information, kan för den som har ett funktionshinder vara nödvändiga redskap för att över huvud taget kunna utföra sådana grundläggande aktiviteter.

Min bedömning är att tekniken spelar en viktig roll och att mycket värdefullt arbete görs för att ta tillvara dess möjligheter. Jag gör dock bedömningen att mycket återstår att göra. I dag finns exempelvis tekniska möjligheter inom området informations- och kommunikationsteknik och digital teknik som i alltför begränsad utsträckning kommer berörda brukargrupper till del.

Bland det viktigaste att tillgodose är behovet av personliga hjälpmedel som behövs för att skapa åtkomst till Internet. De hjälpmedel som behövs kan vara anpassade tangentbord, skärmläsningssystem eller andra tillbehör. Möjligheten att dra nytta av de nya förutsättningarna bygger till stor del på att användaren har tillgång till datorer och Internet med e-post och webb. Internationella normer och krav beträffande tillgänglighet till Internet för funktionshindrade IT-användare har tagits fram och hjälpmedel som

möjliggör för personer med funktionshinder att kunna använda Internet finns att tillgå. Internet har kommit att bli det moderna samhällets främsta redskap och miljö för information och kommunikation. Medborgarnas kontakter med myndigheter sker i ökad utsträckning över Internet. Internet blir plattformen för olika digitala tjänster. Genom att tillhandahålla en möjlighet för personer med funktionsnedsättning att självständigt hantera interaktiva tjänster på webben bedöms efterfrågan på andra samhällsinsatser väsentligen kunna minska.

Av ovanstående framgår också att det finns nya möjligheter på hjälpmedelsområdet som enligt min bedömning inte tagits tillvara i tillräcklig utsträckning. I det professionella ansvaret för yrkesverksamma inom hälso- och sjukvård ligger att utifrån vetenskap och beprövad erfarenhet bedöma och tillgodose behov av hjälpmedel till personer med funktionshinder. Det ligger utanför mitt ansvar att ta ställning till vilka specifika behov för enskilda personer som skall tillgodoses med hjälp av ny teknik.

Generellt kan jag dock konstatera att det finns ett gap mellan forskning och utveckling å ena sidan och brukarnas vardag å den andra. Det pågår mycket värdefullt forskningsarbete, såväl internationellt som nationellt för att – bland annat med teknikens hjälp – finna lösningar på de problem som ett funktionshinder kan medföra. Mycket av detta forsknings- och utvecklingsarbete kommer dock sällan eller aldrig vidare till praktiska lösningar till gagn för brukarna. Ett av mina förslag handlar om att öka möjligheterna att pröva nyheter i praktiken. Det presenteras i avsnitt 9.8.

Jag kan också konstatera att det finns ett gap mellan vad som är tillgängligt i princip och vad som är tillgängligt i praktiken. De nya produkter och system som IT-utvecklingen fört med sig tas enligt min mening inte tillvara i tillräcklig utsträckning. Det finns många personer med funktionshinder som skulle kunna nå en högre grad av delaktighet med hjälp av ökad tillgång till ändamålsenliga IT-hjälpmedel. Både medvetna och omedvetna prioriteringar görs enligt min mening till följd av samhällets bristande ekonomiska resurser i kombination med de attityder till personer med funktionshinder som kan förekomma i samhället. Andra orsaker till dagens situation av relativt dåligt utnyttjande av de nya tekniska möjligheterna är personalbrist och svårigheter för berörd personal att i en krävande arbetssituation hinna följa med en snabb teknik-utveckling.

När det gäller nya tekniska möjligheter som i alltför otillräcklig grad tagits i bruk vill jag särskilt peka på ett område, hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.

De nya möjligheterna till kompensatoriskt stöd vid läs- och skrivsvårigheter har enligt min bedömning tagits tillvara i alltför begränsad utsträckning. Skillnaden mellan de uppskattade och påtalade behoven och tillhandahållandet av hjälpmedel för berörda grupper är alltför stor. Min bedömning är att det behövs ett tillfälligt tillskott av särskilda medel för att tillhandahålla hjälpmedel till personer med läs- och skrivsvårigheter. Jag har övervägt flera alternativa former och gör bedömningen att ett särskilt anslag under de kommande fyra åren bör tillföras sjukvårdshuvudmännen för tillhandahållande av utrustning för uppspelning av digitala talböcker liksom vissa andra typer av hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Dessa möjligheter har funnits sedan flera år tillbaka men inte tillhandahållits i förbrukarna tillfredsställande grad. Synskadade personer börjar dock i ökande utsträckning få tillgång till talboksläsare genom landstingens försorg.

Andra grupper, till exempel de med kognitiva eller psykiska funktionshinder har också angelägna behov men för dessa har möjligheterna uppkommit senare och min bedömning är att IT-baserade hjälpmedel för dessa grupper kommer att tillhandahållas inom ramen för sjukvårdshuvudmännens ansvar och budget i takt med att kunskapen om dessa nya möjligheter sprids. En förutsättning för att detta skall ske är dock att insatser för kompetensutveckling genomförs inom området.

Särskilda medel bör också under en begränsad tidsperiod tillföras Talboks- och punktskriftsbiblioteket för att täcka vissa av kostnaderna för sådan utrustning som låntagare vid biblioteken behöver för att ta del av digitala talböcker eller andra typer av böcker.

Min uppfattning är att möjligheterna att använda IT som stöd till fritidsaktiviteter för personer med omfattande funktionshinder, exempelvis i form av konstnärligt skapande, har tagits tillvara i alltför ringa utsträckning. Inom arbetslivet finns möjlighet att er hålla bidrag till redskap för den som är yrkesmässigt konstnärligt verksam men redskap för utövande av konstnärliga aktiviteter tillhandahålls vanligtvis inte som personliga fritidshjälpmedel för vuxna personer med funktionshinder. Ett annat exempel inom fritidsområdet gäller möjligheten till stimulans och förströelse genom tillgång till anpassade datorspel. Enligt förarbetena till hälso- och sjukvårdslagen omfattas sjukvårdshuvudmännens skyldighet att

tillhandahålla hjälpmedel för dagligt liv även hjälpmedel för fritidsändamål. Min bedömning är att IT erbjuder möjligheter till fritidsaktiviteter som kan vara mycket meningsfulla för den enskilde och bidra till den enskildes sociala och personliga utveckling men som tas tillvara i mycket begränsad utsträckning.

Jag har kunnat konstatera att IT-hjälpmedel allt oftare tillhandahålls i den offentliga miljön för gemensam användning av flera personer med funktionshinder. Det gäller till exempel individuella hjälpmedel som används för att ta del av syntolkning av en teaterföreställning. Andra exempel är hjälpmedel (förstorande videosystem, punktläsråd med mera) som tillhandahålls i ett universitets eller högskolas resursrum för att på plats kunna disponeras av studenter med funktionshinder. Det förekommer också att biblioteken har för funktionshindrade personer anpassade datorer. Det handlar här inte om personliga hjälpmedel som den enskilde fritt och personligen behöver disponera över hela dygnet utan hjälpmedel som kan användas av flera. Det handlar heller inte om tillgänglighet i meningen generell anpassning av miljön men får ändå ses som en del av ett arbete som syftar till att skapa tillgänglighet. Sådan användning av hjälpmedel innebär inte att behovet av personliga hjälpmedel upphör att existera, men är enligt min mening ett effektivt sätt att hushålla med knappa resurser.

Tjänster som hjälpmedel

Utredningen har konstaterat att moderna IT-hjälpmedel kan bestå av såväl produkter som digitala tjänster och bedömer det sannolikt att utvecklingen av tjänster fortsatt kommer att vara intensiv. Att hämta tjänster på Internet kan vara effektivt och kostnadsbesparande i jämförelse med att utrusta varje enskild användare med egen programvara med motsvarande innehåll. Att distribuera uppdaterade versioner av Internetbaserad tjänster är dessutom betydligt enklare. Genom att använda automatiska tjänster ökas möjligheter till besparing av personalkostnader. Att ha tillgång till en distansförmedlad tjänst kan vara bekvämt för den som på grund av ett funktionshinder måste hushålla med sin energi för att klara av vardagen.

Vissa tjänster kommer den enskilde användaren sannolikt kunna utnyttja utan kostnader (bortsett från kostnad för eventuell dator och kostnad för Internetabonnemang etcetera). Andra tjänster

kommer sannolikt erbjudas till en kostnad. Vid de hearingar som anordnats av utredningen har framkommit att det finns ett intresse hos företagen att utveckla och sälja kompensatoriska tjänster för funktionshindrade användare.

En annan fråga som är principiellt viktig att diskutera gäller löpande driftkostnader för utnyttjande av tjänst. Det finns som nämnts exempel på tjänster (digitala i kombination med personförmedlade) som tillhandahålls utan driftkostnad för brukaren (det gäller till exempel ovannämnda tjänster som upphandlats av PTS). Det finns också tjänster där brukaren betalar en regelbunden avgift för tjänsten (trygghetslarm är ett exempel) även om man inte brukar tala om att tjänster ”förskrivs”.

Sammanfattande kommentar

Utredningsarbetet har visat att utvecklingen inom IT-området redan har medfört många nya möjligheter att tillgodose behov av information, kommunikation och kognitivt stöd för personer med funktionshinder. Min bedömning är att området också innehåller en betydande potential med möjligheter att i en nära framtid tillgodose redan kända behov med nya lösningar. Situationen ställer ökade krav på huvudmännen att hålla sig ajour med utvecklingen men också att beakta de nya möjligheterna vid bedömningar av behov och vid prioriteringar mellan insatser.

9.4.8 Förslag

- Tillgången till IT-baserade läshjälpmedel för personer med läshandikapp skall ökas. Tillfälliga stimulansmedel skall tillföras sjukvårdshuvudmännen för att täcka vissa kostnader för att tillgodose behov av hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/ dyslexi inom ramen för det ansvar som åvilar sjukvårdshuvudmännen.
- Vissa medel tillförs Talboks- och punktskriftsbiblioteket för att utrusta bibliotek med digitala spelare och vissa andra hjälpmedel för att disponeras av personer med läshandikapp i samband med lån av talböcker och andra böcker. Förslaget utgör en komplettering av landstingens ansvar för förskrivning av personliga hjälpmedel.

9.5 Tillgången till och användningen av IT

Bedömning:

Enligt sina direktiv skall utredningen beakta målen för eEurope. Målen för eEurope är att medborgarna skall inkluderas i informationsområdet. Undersökningar har visat att tillgången till datorer och Internet i hemmet är lägre bland personer med funktionshinder i Sverige än i befolkningen i allmänhet. Det finns ett behov att minska den digitala klyftan. Härvid bedöms unga personer med funktionshinder som står utanför arbetsmarknaden vara en prioriterad grupp.

En tillförlitlig och samlad bild av tillgången till och användningen av IT bland personer med funktionsnedsättning saknas. Detta gör det svårt att dra slutsatser om brukargruppernas möjligheter att dra nytta av den moderna tekniken. Möjligheterna att planera för framtida insatser försvåras också.

Förslag:

- Möjligheten att få bidrag till inköp av subventionerade datorer skall införas till de personer i åldersgruppen 19-29 år som uppstår aktivitetsersättning eller sjukersättning på heltid.
- Arbetet med att samla och redovisa statistik om funktionshindrades tillgång till datorer och Internet i hemmet skall utvecklas och samordnas.

9.5.1 IT- och handikappolitik

Den svenska handikappolitiken i förening med målen för IT-politiken pekar på behovet att ta tillvara de nya förutsättningar som IT-utvecklingen medför för personer med funktionshinder.

Den svenska IT-propositionen har titeln "Ett informationsområde för alla"¹⁵. Formuleringen ger uttryck för IT-politikens strategiska målsättning.

Institutet för tillväxtpolitiska studier, ITPS, har enligt sitt regleringsbrev för 2003 uppdraget att utvärdera den svenska IT-politiken. I slutrapporten från 2003 hänvisar ITPS till följande avsnitt i IT-propositionen: "formuleringen att skapa ett informationsområde för alla indikerar en ambition att knyta ihop de IT-politiska besluten till människornas vardagsliv, behov och livsmål. Det betyder att det är individer snarare än företag eller myndigheter som

¹⁵ Prop. 1999/2000:86.

är målet för politiken och regeringen betonar att IT-politikens frukter skall skördas av alla, det vill säga inte endast av dem som befinner sig i arbetsliv eller i utbildning utan just alla.”

Målen för handikappolitiken är att personer med funktionshinder skall vara fullt delaktiga i samhällslivet. För att dessa mål skall nås är det av stor betydelse att funktionshindrade personer kan dra nytta av de möjligheter den tekniska utvecklingen ger, bland annat i form av ändamålsenliga hjälpmedel och tillgängliga IT-system

Det föreligger således ett behov att följa utvecklingen vad avser tillgången till datorer och Internet. Tillgången till IT är en förutsättning för att personer med funktionshinder liksom andra medborgare skall kunna dra nytta av den potential som persondatorn erbjuder och den service som Internet skapar förutsättningar för. Det handlar också om att följa upp de möjligheter som erbjuds funktionshindrade brukare att ta del av teknikens framsteg genom lämpliga hjälpmedel, att undanröja hinder för att sådana hjälpmedel tas fram och att de ställs till funktionshindrade personers förfogande.

I målen för handikappolitiken understryks betydelsen av jämlikhet i levnadsvillkor för flickor och pojkar och kvinnor och män. Det är angeläget att tillgången till tekniken blir jämnt fördelad mellan könen.

Utredningen har funnit att många års erfarenhet har visat att datorteknik medför många positiva möjligheter till lek, utveckling och stimulans för barn med funktionshinder. Det är därför viktigt att fortlöpande belysa barnens tillgång till och användning av bland annat datorer. Men det kan också finnas en risk för oönskad passivitet till följd av omfattande användning av datorer, Internet och tv. Det är därför viktigt att långsiktigt följa barnens användning av IT och konsekvenserna av denna.

9.5.2 Den digitala klyftan

Tillgången till IT är hög i Sverige. World Internet Institute, WII, har i en aktuell studie från 2004 samlat information om tillgången till och användningen av Internet inom ramen för det så kallade ”World Internet Project”¹⁶. Studien visar att Sverige är ett av de

¹⁶ World Internet Project är ett forskningssamarbete som omfattar drygt tjugo länder. Den aktuella studien baseras på uppgifter från 14 länder, bland annat USA och de stora nord- och sydeuropeiska länderna, samt Östeuropa och Asien. Samtliga hör till de 40 rikaste länderna i världen.

mest Internettäta länderna i världen. I Sverige, liksom i de flesta andra länder, har de flesta unga, välutbildade och välbeställda tillgång till Internet. Bland den fjärdedel av befolkningen med högst inkomst i Sverige har 93 % tillgång till Internet, mot 49 % för den fjärdedel av befolkningen med lägst inkomst. Sammantaget har cirka två tredjedelar av befolkningen tillgång till Internet.

WII genomförde under våren och sommaren 2003 på uppdrag av Statskontoret en studie ”Svenskarna och Internet 2003”. I denna undersökning studerade man dem som inte har tillgång till dator eller Internet. Det var ingen skillnad mellan män och kvinnor, däremot var det betydligt fler äldre (66 år och äldre) som inte har tillgång till dator jämfört med övriga åldersgrupper. Någon analys av huruvida personer med funktionshinder var överrepresenterade i gruppen som inte har tillgång till dator eller Internet har inte gjorts.

Enligt en enkätundersökning som Post- och Telestyrelsen genomförde under hösten 2003 uppgav nära 80 procent av medborgarna i åldern 16–75 år att deras hushåll använde dator i hemmet. Internet användes av knappt 80 procent av medborgarna (både från arbetet och hemmet). Om man bara ser till tillgången i hemmen hade 70 procent av hushållen tillgång till Internet hemifrån.

Tillgången till och användningen av Internet varierar mellan åldersgrupperna. Det är de äldsta medborgarna som har minst tillgång till Internet medan de yngsta har störst tillgång (Statskontoret, 2003).

Ytterligare undersökningar om tillgången till och användningen av IT har nyligen gjorts. Bland annat har Statistiska Centralbyrån genomfört en undersökning om privatpersoners användning av datorer och Internet (Statistiska Centralbyrån, 2004). Enligt ”Undersökningar av levnadsförhållandena (ULF)” i det av SCB publicerade materialet hade 2002 cirka 70 % av personer i åldern 16–84 år tillgång till en dator i hemmet. Tillgång till Internet i hemmet hade år 2002 cirka 62 procent.

Enligt SCB-undersökningen ”Privatpersoners användning av datorer och Internet 2003” har cirka 80 procent av alla personer i åldern 16–74 år tillgång till dator i hemmet. Cirka 20 procent av alla personer i åldern 16–74 år har tillgång till så kallade personaldatorer, d.v.s. datorer som hyrs via arbetsgivaren genom ett månatligt löneavdrag. Tillgång till Internet i hemmet har cirka 73 procent av alla personer i åldern 16–74 år.

Underlag för en tillförlitlig och samlad bild av tillgången till och användningen av IT bland personer med funktionsnedsättning saknas.

Justitiedepartementet har i sin rapport "Digitala klyftor – förr, nu och i framtiden" (2003) identifierat olika grupper som har mindre tillgång till datorer och Internet. De har undersökt vilka hinder respektive grupp möter samt hur man kan undanröja dessa hinder. Rapporten anger att de digitala klyftorna i samhället omfattar; funktionshindrade, äldre, kvinnor, lågutbildade och låginkomsttagare, de som ej bor i tätort eller storstad samt invandrare och svenska etniska minoriteter. Enligt rapporten beror de olika typerna av hinder för att använda Internet på faktisk tillgång, egen kunskap och upplevda motiv för användning.

Undersökningar som Statistiska Centralbyrån genomfört i samarbete med Hjälpmedelsinstitutet gör att det finns vissa uppgifter om tillgången till datorer och Internet bland personer med funktionshinder. Uppgifterna är baserade på data från ULF-undersökningarna. I material från åren 2000/2001 framkommer att funktionshindrade har tillgång till datorer och Internet i lägre utsträckning än befolkningen i allmänhet. En mätning som gjordes för åren 1998/99 uppvisar i stort sett samma relation mellan funktionshindrade och icke funktionshindrade, även om tillgången till Internet då var lägre för samtliga grupper. I tabellerna 9.1 och 9.2 återfinns uppgifter gällande åren 2000/2001.

Tabell 9.1 Tillgång till Internet i hemmet bland funktionshindrade och ej funktionshindrade under 2000/2001

Ålder	Funktionshindrade %	Ej funktionshindrade %
16–44	61,1	72,4
45–64	52,5	65,9
65–84	9,6	17,3

Tabell 9.2 Tillgång till datorer i hemmet bland funktionshindrade och icke funktionshindrade under 2000/2001

Ålder	Funktionshindrade %	Ej funktionshindrade %
16–44	75,9	82,9
45–64	64,3	77,2
65–84	16,4	25,6

SCB och Hjälpmedelsinstitutet menar att den främsta förklaringen till det lägre datorinnehavet för personer med funktionshinder är att dessa har sämre arbetslivsresurser än andra. De subventionerade personalinköpen av hemdatorer under 1990-talet möjliggjorde anskaffning av datorer till hemmet för många anställda. HI menar vidare att en slutsats kan vara "att samhället bör ge ett riktat stöd till personer med funktionshinder så att de i ökad omfattning kan få tillgång till dator och Internet i hemmet" (Persson, 2001).

Ambitionen för den svenska handikapp- och IT-politiken är att tillgången till datorer och Internet skall vara jämförbar för personer med funktionshinder och övriga medborgare. Ingen bör uteslutas från informationssamhället. Detta överensstämmer med målen för eEurope, se avsnitt 9.2.3.

Frågan om subventionerade datorinköp aktualiserades bland annat av Handikappförbundens samarbetsorgan vid en hearing om ny IT-politik anordnad av regeringens IT-politiska strategigrupp den 13 oktober 2003.

Olika ansträngningar har gjorts för att möjliggöra inköp av datorer till förmånliga villkor för äldre och personer med funktionshinder. Avtal mellan brukarorganisationer och datorleverantörer förekommer, vilka möjliggör köp till reducerad kostnad för organisationens medlemmar. Pensionärsorganisationen PRO erbjuder till exempel sina medlemmar olika typer av datorpaket. Genom "Återvinningsprojektet" erbjuder Handikappförbundens samarbetsorgan möjligheten till återanvändning av begagnade datorer. Föreningar, förtroendevalda och medlemmar i handikapprörelsen kan köpa utrustning från Återvinningsprojektet.

Vissa av de datorer som funktionshindrade personer använder har tillhandahållits och finansierats genom samhällets försorg. Persondatorer tillhandahålls under vissa förutsättningar som hjälpmedel med offentlig finansiering.

En närmare redogörelse för ansvarsförhållanden, lagar, regler och praxis när det gäller tillhandahållandet av datorer som hjälpmedel återfinns i avsnitt 9.6. Uppgifter om antalet förskrivna datorbase-erade hjälpmedel återfinns i avsnitt 9.7.

I februari 2002 tillsattes en arbetsgrupp inom Justitiedepartementet med uppgift att följa och främja utvecklingen av demokratiska processer med stöd av IT. Arbetsgruppens uppdrag har varit brett. Bland annat har uppgiften varit att lämna förslag om "hur medborgarna (till exempel äldre och personer med funktionshinder) kan få ökad tillgänglighet till IT". I uppdragsbeskrivningen till

gruppen betonas att det är viktigt att uppmärksamma att resurs-svaga eller på annat sätt utsatta grupper i samhället, till följd av exempelvis otillräckliga kunskaper eller avsaknad av tillgång till datorer, inte i samma utsträckning som övriga medborgare kommer i åtnjutande av de positiva sidorna av den snabba IT-utvecklingen. Arbetsgruppen har i mars 2004 i form av ett handlingsprogram lagt fram ett förslag till strategi för att minska de digitala klyftorna. Några av de presenterade förslagen i nämnda program har anknytning till utredningens uppdrag. Gruppen anser till exempel att en översyn över de ekonomiska förutsättningarna för datorinnehav med tillhörande Internetabonnemang bör göras och att Internetabonnemang och datorinnehav bör bland annat inrymmas inom socialbidragsnormen. Vidare anser arbetsgruppen att Hem-PC-reformen i lämplig form bör fortsätta och eventuellt utvidgas till att även inkludera de som har beskattningsbar inkomst, men saknar arbetsgivare.

Arbetsgruppen poängterar vidare att en grupp som är särskilt utsatt när det gäller kostnaden för att vara uppkopplad mot Internet är personer med funktionshinder eftersom bredband många gånger är en nödvändig förutsättning för deras användning av Internet. Detta med anledning att de tjänster som underlättar för funktionshindrade ofta kräver ljud, bild och/eller video vilket kräver en hög överföringshastighet. Gruppen drar slutsatsen att särskilt ekonomiskt stöd bör finnas för personer med funktionshinder som kräver bredband för att möjliggöra användandet av Internet.

9.5.3 Statistik

Tillgången till statistik

IT förekommer inte som ett eget område i Förordning (2001:100) om den officiella statistiken (Statistikförordningen).

I de undersökningar som regelbundet genomförs av tillgången till datorer och Internet bland medborgarna finns – med undantag för nämnda studier ovan – inga uppgifter som visar förhållandena vad avser tillgång till IT för personer med funktionsnedsättning. Det går därför inte att bedöma om gruppen kommit ikapp eller ytterligare halkat efter andra grupper i samhället när det gäller tillgången till IT. Tillgången till datorer och Internet är viktig att följa. Det är exempelvis viktigt att belysa riskerna för att grupper av

medborgare inte kan utnyttja den offentliga sektorns e-tjänster ("24-timmarsmyndigheten") – något som bland annat poängteras av Statskontoret.

I den tidigare nämnda studien gällande privatpersoners användning av Internet och datorer har SCB samlat uppgifter om IT-användning med avseende på ett stort antal aspekter. Man har studerat skillnader i kön, utbildning och ålder. Uppgifter om skillnader i IT-användning mellan grupper som har respektive inte har ett funktionshinder saknas dock.

När det gäller SCB:s undersökning av privatpersoners användning av datorer och Internet från 2003 kan noteras att denna undersökning genomförts i ett antal andra europeiska länder inom ramen för EU-samarbetet. Arbetet med att samordna genomförandet av undersökningarna i de olika länderna åvilar EU:s statistikbyrå Eurostat.

Statistiska Centralbyrån genomför regelbundet två undersökningar som är av intresse i sammanhanget. Dels genomförs årligen s.k. levnadsnivåundersökningar (ULF), dels genomförs undersökningar om situationen på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning.

När det gäller levnadsnivåundersökningarna inkluderar dessa sedan ett antal år tillbaka frågor om tillgången till datorer och Internet i hemmet.

Undersökningsgrupper är de mellan 16–74 år. Barn ingår inte. Frågorna om funktionshinder är så utformade att man sannolikt endast lyckas identifiera vissa av målgrupperna. Frågor som syftar till att identifiera personer som uppfattar sig ha läs- och skrivsvårigheter, tal- och kommunikationssvårigheter eller kognitiva funktionshinder ingår till exempel inte. De frågor som ingår rör hörsel- eller synnedsättning samt rörelsehinder, framför allt vad avser nedsatt förmåga till självständig förflyttning.

Från och med 1998 har regeringen givit AMS i uppdrag att vartannat år låta genomföra en undersökning om funktionshindrades situation på arbetsmarknaden. I denna undersökning, som genomförs av SCB, ingår personer i åldrarna 16–64 år. Frågorna om funktionshinder är utformade så att man sannolikt fångar fler personer i målgrupperna än i ovan nämnda levnadsnivåundersökningar. Frågeformuläret innehåller ett antal frågor rörande behovet av hjälpmedel och anpassningar på arbetsplatsen liksom frågor som gäller hur väl detta behov är täckt. Frågor om tillgång till datorer och Internet i hemmet ingår inte.

Aktörerna och deras ansvar

När det gäller statistik över IT-användning bland medborgarna görs datainsamling och analyser av flera olika aktörer, som Statistiska Centralbyrån, SCB, Statens Institut för kommunikationsanalys, SIKA, World Internet Institute, WII, med flera. Ingen av dessa samlar och redovisar dock regelbundet statistik över funktionshinderade personers tillgång till IT eller användning av IT.

Nedan beskrivs ett antal aktörer som samlar in statistik inom IT-området. Beskrivningen bygger på uppgifter från Statskontorets rapport (2003) "Den offentliga sektorns service på Internet".

Statliga aktörer

Statistiska centralbyrån, SCB, har ett övergripande ansvar för all officiell statistik. I det ansvaret ingår att samordna och stödja det svenska systemet för officiell statistik. Inom området informationsteknik genomför SCB undersökningar om privatpersoners respektive företagens tillgång och användning av datorer och Internet. SCB har också ansvaret för de svenska delarna av de internationella undersökningarna inom IT-området. I IT-kommissionens slutbetänkande föreslås SCB få i uppdrag att, i kontakt med SIKA, göra en förstudie om den framtida IT-statistiken. SCB startade våren 2003 ett IT-nätverk som skall verka för samordning av statistik för att beskriva det framväxande informationssamhället. Nätverket har ett arbetsutskott med SCB, SIKA och ITPS.

Statens institut för kommunikationsanalys, SIKA, har statistikansvaret för området Transporter och Kommunikationer enligt Statistikförordningen. I regleringsbrevet för år 2003 anges att SIKA skall göra utredningar, analyser samt utveckla planerings- och beslutsunderlag inom politikområdet IT, tele och post. SIKA har sedan år 2001 i uppdrag att ta fram en publikation som beskriver utveckling och nuläge vad gäller IKT i Sverige. Redovisningen har skett i publikationen *Fakta om informations- och kommunikationsteknik i Sverige* (IKT-boken). Enligt uppgift från SIKA finns det inget uppdrag som avser någon publikation för kommande år. SIKA slutredovisade även år 2001 ett uppdrag om att utreda uppbyggnaden av ett samlat system för statistik om modern informations- och kommunikationsteknik.

Institutet för tillväxtpolitiska studier, ITPS, har statistikansvaret för näringslivsområdet. I sitt regleringsbrev för år 2003 fick ITPS även ett uppdrag att utvärdera den svenska IT-politiken. ITPS har med anledning av detta uppdrag genomfört ett utvärderingsprojekt som slutrapporterades i november 2003 och skall ge underlag för en diskussion om omfattning och inriktning av det politiska åtagandet, såsom roll- och ansvarsfördelning mellan regering, myndigheter och kommuner, samt styrning, finansiering och uppföljning av IT-politiken. IT-politiken har i detta uppdrag delats in i fem teman:

1. "Ett informationssamhälle för alla"
2. De IT-politiska instrumenten
3. Politik- och användningsområden
4. IT-politiken i ett internationellt komparativt perspektiv
5. De långsiktiga konsekvenserna av IT-utvecklingen på samhället.

Post- och telestyrelsen, PTS, har ett sektorsansvar inom postområdet och området för elektronisk kommunikation. Inom IT-området följer PTS hur tillgängligheten till IT-infrastruktur med hög överföringskapacitet utvecklas samt utvecklingen av IT-säkerheten i Sverige. PTS har inget statistikansvar men tar fram uppgifter inom IT-området för sin egen verksamhet.

Statskontoret har ansvar för viss statistik över offentlig sektor. Statskontoret följer också utvecklingen av den elektroniska förvaltningen.

Hjälpmedelsinstitutet tar fram viss statistik inom hjälpmedelsområdet. Bland annat samlar institutet årligen statistik över förskrivning av datorbaserade hjälpmedel vid syncentraler.

IT-kommissionen har sedan våren 1994 haft i uppdrag att främja en bred användning av informationsteknik i Sverige. Kommissionen har bland annat genomfört ett antal kartläggningar för att beskriva användningen av IT bland befolkningen. Uppdraget löpte ut den 31 maj 2003.

Regeringen beslöt att i juni 2003 tillsätta en *IT-politisk strategigrupp* som skall vara pådrivande när det gäller den fortsatta utvecklingen av det svenska informationssamhället. I gruppens verksamhetsplan framhålls betydelsen av kontakter mellan de olika departementen, bland annat för att öka medvetenheten om behovet av IT-statistik för att följa och följa upp utvecklingen inom olika politikområden.

Internationella aktörer

SCB har som svensk representant i ett samarbete mellan de nordiska länderna deltagit i utarbetandet av en gemensam modell för en enkät avseende IT-användningen i offentlig sektor.

I handlingsprogrammen eEurope 2002 respektive eEurope 2005 (se avsnitt 9.2.4) ingår ett antal indikatorer. Eurostat har gjort ett antal mätningar vad avser indikatorernas värde för EU-länderna. SCB har från och med år 2002 samlat in uppgifter till Eurostat om privatpersoners tillgång och användning av IT.

9.5.4 Överväganden och bedömning

Subventionerade datorinköp

Enligt sina direktiv skall utredningen beakta målen för eEurope. Målen för eEurope är att medborgarna skall inkluderas i informationssamhället. Undersökningar har visat att tillgången till datorer och Internet i hemmet är lägre bland personer med funktionshinder i Sverige än i befolkningen i allmänhet. Enligt min mening är det angeläget att öka tillgången till datorer bland personer med funktionshinder. Den digitala klyftan måste minska. De personer som sannolikt har störst användning av informationstekniken måste ges möjlighet att få tillgång till den. Mitt förslag innebär att subventionerade datorinköp erbjuds till ekonomiskt resurssvaga personer med funktionshinder. Sådana möjligheter kan betraktas som en motsvarighet till personalköp av datorer i arbetslivet. Ett tillvägagångssätt som enligt min mening bör användas när det gäller personer med funktionshinder är ett särskilt bidrag för datorinköp till yngre personer som uppbär sjukersättning eller aktivitetsersättning på heltid. För att motsvara den subvention som ges vid inköp av personaldatorer bör bidragsbeloppet sättas så att det maximalt täcker halva inköpskostnaden för en dator. Bidraget bör efter ansökan kunna utgå högst vart fjärde år och det bör enligt min uppfattning administreras av Riksförsäkringsverket/försäkringskassorna. Försäkringskassorna, som har stor vana vid att utbetala olika typer av bidrag, sköter i dag utbetalningen av aktivitetsersättning och sjukersättning och har därmed kännedom om vilka personer som skulle vara berättigade till det nya bidraget för inköp av subventionerade datorer. Genom detta förfaringssätt uppstår heller inget behov av att överföra sekretessbelagd information till andra myn-

digheter. Enligt min bedömning bör möjligheten att erhålla bidrag till datorinköp regleras i en särskild lag. Utredningen har inte haft möjlighet att närmare bereda ett förslag till ny lag. Som tidigare nämnts har Justitiedepartementets arbetsgrupp föreslagit att Hem-PC-reformen i lämplig form bör fortsätta och eventuellt utvidgas till att även inkludera de som har beskattningsbar inkomst, men saknar arbetsgivare. Utredningen anser att regeringen bör beakta förslaget om bidrag till datorinköp för personer som uppbär aktivitetsersättning eller sjukersättning i samband med beredningen av de förslag som presenterats av Justitiedepartementets arbetsgrupp.

Det skall noteras att det här inte är fråga om datorer som kompensande hjälpmedel för personer med funktionshinder. Ansvaret för att tillhandahålla sådana åvilar – som framgår av betänkandet i övrigt – flera olika aktörer i samhället, framför allt sjukvårdshuvudmännen. Det som avses i mitt förslag är datorutrustning som skapar tillgång till IT-samhället; något som får ses som en angelägenhet för alla. I dag kan samtliga samhällsmedborgare – inklusive funktionshindrade personer – sägas ha behov av tillgång till datorer och Internet, medan endast vissa, men långt ifrån alla, personer med funktionshinder har behov av IT-baserade hjälpmedel för kompensation av sina funktionshinder.

För att öka nyttan av datorinnehavet skulle det vara angeläget att också kunna erbjuda stöd för bredbandsuppkoppling och Internetabonnemang till dem som erbjuds subventionerade datorinköp. Det finns även motiv för att stödja ekonomiskt resurssvaga personer som är 30 år och äldre. Jag har dock inte bedömt det vara ekonomiskt möjligt att utöka förslaget till att omfatta andra grupper eller annan funktionalitet. Jag bedömer att personer i den aktuella åldersgruppen 19–29 år är de som jämförelsevis kan ha mest nytta av en dator. Mail och chat är särskilt viktiga sociala redskap för yngre. Ett datorintresse hos yngre datoranvändare kan så småningom också utvecklas till att bli en värdefull kompetens för utbildning och arbete.

Den årliga kostnaden för bidraget beräknas bli cirka 1,3 miljoner kronor (se vidare bilaga 9). Som en jämförelse kan nämnas att statens kostnader i form av uteblivna skatteintäkter till följd av den så kallade hemdatorreformen enligt uppgifter från Finansdepartementet bedöms uppgå till cirka 1,5 miljarder kronor per år.

Jag delar den uppfattning som framförts av Justitiedepartementets arbetsgrupp (se ovan) och anser att de ekonomiska förutsättningarna för datorinnehav och Internetabonnemang bör beaktas

vid ställningstagande till storleken av försörjningsstöd, aktivitetserättning och sjukersättning.

Statistik

Det är angeläget att bygga upp tillförlitlig kunskap om funktionshindrade personers förutsättningar att vara delaktiga i informationssamhället. Tillgång till tillförlitlig statistik ökar möjligheterna för att framdeles kunna bedöma behov av eventuella insatser. Enligt min mening är det därför viktigt att skapa samordning och utveckling av användarstatistik när det gäller funktionshindrade personers tillgång till och användning av IT. Jag föreslår att SCB ges uppdraget att inom ramen för sitt åtagande regelbundet redovisa resultaten från de undersökningar man genomför om tillgången till datorer och Internet i hemmet bland personer med funktionshinder samt att utreda förutsättningarna för en regelbunden insamling av en utvecklad statistik som beskriver tillgången till IT bland olika grupper av funktionshindrade. I sammanhanget är det viktigt att belysa eventuella skillnader mellan funktionshindrade män/pojkar och kvinnor/flickor vad avser tillgång till och användning av IT. Det är också viktigt att belysa användningen av datorer bland barn med funktionshinder. Tillgången till och användningen av IT bland personer med funktionshinder som har invandrarbakgrund bör också beskrivas.

9.5.5 Förslag

Jag har två förslag för att minska den digitala klyftan:

- Möjligheten att få bidrag till inköp av subventionerade datorer skall införas till de personer i åldersgruppen 19–29 år som uppstår aktivitetserättning eller sjukersättning på heltid.
- Arbetet med att samla och redovisa statistik om funktionshindrades tillgång till datorer och Internet i hemmet skall utvecklas och samordnas.

9.6 Tillhandahållande av IT-hjälpmedel. Regler och ansvarsfördelning

Bedömning:

IT-stöd till personer med funktionshinder tillhandahålls med samhällsstöd i ett antal olika sammanhang och med stöd av ett flertal bestämmelser. Enligt min bedömning är detta en naturlig följd av spridningen av informationstekniken i samhället och en naturlig följd av det gemensamma ansvaret för handikappolitiken.

Det förhållande att sjukvårdshuvudmännens policies skiljer sig markant när det gäller förskrivning av datorbaserade hjälpmedel är enligt min mening inte acceptabelt. Möjligheten att dra nytta av de tekniska framstegen skall inte vara avhängigt av var i landet man bor. Det är inte heller acceptabelt att man utestänger vissa brukargrupper från att få en bedömning av sina behov. Enligt min mening kan detta ske i de landsting där man i sina regelverk har förskrivningskriterier som innebär att datorbaserade hjälpmedel i allmänhet inte får förskrivas till vissa diagnosgrupper.

I vilken utsträckning IT-hjälpmedel tillhandahålls är ett utslag av de bedömningar som görs inom respektive huvudmans verksamhet. Hälso- och sjukvårdslagen, (1988:76) HSL, är en speciell lag och innebär en inskränkning av den kommunala självstyrelsen. Hur sjukvårdshuvudmännen bör prioritera inom eller mellan sina olika verksamheter är inte uttryckligen reglerat. Jag bedömer dock att förutsättningar saknas för att göra genomgripande förändringar av HSL. Enligt min uppfattning finns således en motsättning mellan målen för utredningen å ena sidan och den kommunala självstyrelsen å den andra.

Ett antal olika huvudmän har i dag ansvar för att tillhandahålla IT-baserade hjälpmedel och tjänster till funktionshindrade personer i Sverige. I detta avsnitt ges en översiktlig beskrivning av ansvarsfördelningen mellan huvudmännen.

I detta avsnitt återfinns också en översikt över de lagar och förordningar som reglerar samhällets ansvar när det gäller IT-baserade hjälpmedel till personer med funktionshinder. I slutet av avsnittet återfinns en schematisk översikt över aktuella bestämmelser. I många sammanhang tillämpas samma regelverk som för hjälpmedel i allmänhet. Särskilda regler som huvudsakligen rör IT-hjälpmedel finns dock i vissa sammanhang.

Avsnittet innehåller också uppgifter om vilka befattningshavare som fattar beslut om hjälpmedel liksom vilka ägarförhållanden som gäller för hjälpmedel som erhålls i olika sammanhang.

IT-hjälpmedlen, liksom andra hjälpmedel, finansieras dels med offentliga medel från stat, landsting och kommun, dels med privata medel.

9.6.1 Landstingens ansvar

Landstingen finansierar och tillhandahåller dels hjälpmedel för vård och behandling, dels hjälpmedel för den dagliga livsföringen. I det senare begreppet ingår personliga hjälpmedel i utbildning.

Hjälpmedel för personligt bruk – landstingens ansvar

Hjälpmedel för den dagliga livsföringen tillhandahålls enligt 3 b § hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL. Ansvaret omfattar dock inte hjälpmedel inom ett område för vilket en kommun är sjukvårdshuvudman.

IT-hjälpmedel inom hälso- och sjukvårdssektorn omfattar en stor variation vad avser typer av produkter. Några exempel är kommunikationshjälpmedel för närkommunikation, speciellt utformade inmatningsorgan till datorer för rörelsehindrade personer, förstora videosystem, punktskriftsdisplay för synskadade, hörapparater (analoga eller digitala), hörseltekniska hjälpmedel, tids- eller minneshjälpmedel vid kognitiva funktionsnedsättningar, med flera.

IT-baserade hjälpmedel tillhandahålls genom syncentraler, hörcentraler och hjälpmedelscentraler, barnhjälpmedelscentraler, så kallade dataresurscenter/Redah-center och kommunikationcenter.

Hjälpmedelsinstitutet har gjort en sammanställning över landstingens regelverk och policy för förskrivning av datorbaserade hjälpmedel och andra IT-baserade produkter. ISO-klassificeringens produktgrupper har använts som underlag. Sammanställningen visar att regelverken för dessa produkter skiljer sig från landsting till landsting. I vissa landsting kan till exempel dator förskrivas som hjälpmedel, i andra inte. Noteras kan också att personer med vissa diagnoser, såsom läs- och skrivsvårigheter/dyslexi, i vissa landsting formellt är undantagna då det gäller förskrivning av datorbaserade

hjälpmedel. I praktiken är dessa grupper undantagna från förskrivning även i flera andra landsting.

Huvuddelen av IT-baserade hjälpmedel som förskrivs enligt HSL är landstingets kostnadsansvar. Landstingens hjälpmedelscentraler har oftast kvar ansvaret för kommunikationshjälpmedel efter Ädel-skatteväxlingen och syn- och hörcentralerna centralerna berördes inte av skatteväxlingen. Det varierar också mellan landstingen vilka yrkesgrupper som har rätt att förskriva IT-baserade hjälpmedel, se vidare avsnitt 9.9. Av regelverken framgår att förskrivning av IT-baserade hjälpmedel kräver särskild kompetens för bedömning av behov, val av hjälpmedel och träning i att använda hjälpmedlet. Inom landstingens hjälpmedelsverksamhet finns oftast särskilda team eller speciella enheter för IT-baserade hjälpmedel, där denna kompetens finns.

När det gäller IT-baserade hjälpmedel till barn finns också data-teken, vars uppgift är att stimulera funktionshindrade barns utveckling genom datorlek.

IT-hjälpmedlen förskrivs till personer med funktionshinder. Det innebär vanligtvis att de efter bedömning av behov och utprovning lånas ut av landstinget. När det gäller datatekens verksamhet handlar det om korttidslån av datorer och programvara.

Hjälpmedel inom utbildningsväsendet – landstingens ansvar

Landstingen ansvarar enligt 3 b § HSL – jämför ovan – för skolhjälpmedel. Skolhjälpmedel definieras i förarbetena till lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) (prop. 1992/93:159 s. 127) på följande sätt: Med skolhjälpmedel avses sådan personlig utrustning eller anpassning som elever med funktionshinder behöver för att fungera i skolan och för att kunna använda och tillgodogöra sig läromedel.

I vissa fall är skolhjälpmedlen samma typ av hjälpmedel som de som används i hemmet och/eller i arbetslivet. Det kan till exempel gälla in- och utmatningsorgan till datorer. Förskrivare är i regel samma yrkesgrupper som de som förskriver hjälpmedel för personligt bruk. Eleven lånar hjälpmedlen av landstinget.

Utredningens uppdrag rörande hjälpmedelsförsörjningen i utbildningsväsendet behandlas närmare i kapitel 7.

9.6.2 Kommunens ansvar

Kommunerna är huvudman för ett antal olika typer av (IT-baserade) hjälpmedel. Hit hör hjälpmedel för dagligt liv, produkter som tillhandahålls inom ramen för bostadsanpassningsbidrag, i vissa kommuner hjälpmedel inom utbildningsväsendet för vuxna samt hjälpmedel som tillhandahålls inom kultursektorn och utrustning som används inom så kallad daglig verksamhet ("sysselsättning"). Kommunerna svarar också för utrustning, till exempel datorer, i skolorna.

Hjälpmedel för dagligt liv – kommunens ansvar

Kommunalt finansierade IT-hjälpmedel för personligt bruk (för dagligt liv) tillhandahålls enligt hälso- och sjukvårdslagen (HSL 1982:763) eller enligt Socialtjänstlagen 2001:453.

Det framgår av 18 b § HSL att kommunerna skall tillhandahålla hjälpmedel inom det område som de har ett hälso- och sjukvårdsansvar. Det gäller hjälpmedel i särskilda boenden. Kommunerna fick i och med Ädelreformen också möjlighet att avtala med landstinget om att överta sjukvårdsansvaret i ordinärt boende, så kallad hemsjukvård. Landstinget kan även utan samband med överlåtelse av ansvar för hälso- och sjukvård träffa överenskommelse med en kommun inom landstinget om att kommunen skall ha ansvar för hjälpmedel till funktionshindrade.

Bland IT-hjälpmedel som tillhandahålls enligt HSL finns till exempel passervakter (passagelarm) samt nödsändare. En passervakt är ett hjälpmedel som registrerar en rörelse från en förbipasserande. Ändamålet är övervakning och syftet är att förhindra att personer med kognitiva funktionshinder (demens) utsätts för fara genom att gå vilse. Ett annat exempel på hjälpmedel är nödsändare – som kan aktiveras av polisen för att återfinna den vilsegångna. Riktlinjer för användning av larm finns i Socialstyrelsens föreskrifter (SOSFS 1997:16 (S)). Förskrivare av hjälpmedel är i dessa sammanhang till exempel arbetsterapeuter och sjuksköterskor anställda inom kommunen.

Exempel på IT-produkter som tillhandahålls som en insats enligt Socialtjänstlagen, SoL, är trygghetstelefoner. Biståndsbedömare inom kommunen fattar beslut om hjälpmedel/insatser enligt SoL. Hjälpmedlen lånas eller hyrs vanligtvis ut till brukare.

Anhörigstöd

Ett exempel på en ny form av IT-stöd till äldre och deras anhöriga är det så kallade "Action-tjänsten" inom äldreomsorgen, se även avsnitt 9.4. Kommunstyrelsen i Borås kommun beslöt i februari 2004 att äldre kommuninvånare och deras anhöriga utan kostnad skall erbjudas detta system. Systemet består av en persondator, Internetuppkoppling, programvara med instruktioner (exempelvis hur man som anhörig kan hjälpa till vid förflyttning mellan rullstol och säng), kamera för ett videomöte med personal i ett "Action-center" samt möjlighet till uppkoppling och kontakt med övriga familjer i ett nätverk. Beslut om insatsen fattas utifrån Kommunfullmäktiges riktlinjer/regler och ses därmed som ett frivilligt kommunalt åtagande.

IT-produkter inom ramen för bostadsanpassningsbidrag

Kommunen ger också ekonomiska bidrag till produkter/utrustning inom ramen för bostadsanpassningsbidrag.

Kommunerna ansvarar för anpassning och återställning av bostäder enligt lagen (1992:1574) om bostadsanpassningsbidrag med mera. Bidrag till bostadsanpassningar hålls isär från tillhandahållande av produkter som erhålls som hjälpmedel. Anledningen till att utredningens redovisning av regelverket för IT-baserade hjälpmedel även omfattar produkter som erhålls med bostadsanpassningsbidrag är att gränsen i bland är flytande mellan vilka produkter som erhålls som bostadsanpassning och vilka produkter som erhålls som hjälpmedel. Bostadsanpassningsbidraget är avsett för att täcka kostnader för att anpassa fasta funktioner, inte lösa inventarier. Hit hör till exempel så kallade Smarta-hus-installationer. I vissa fall kan det vara svårt att avgöra om en produkt skall tillhandahållas som ett hjälpmedel enligt HSL eller som ett bostadsanpassningsbidrag. Exempel på IT-produkt är en spisvakt (timer) som automatiskt slår ifrån strömförsörjningen till en spis för att eliminera risk för brand. En spisvakt betraktas i allmänhet som bostadsanpassning. Enligt uppgift från en leverantör är spisvakter exempel på produkter som "i bland skruvas fast". Passervakten är ett annat exempel. Passervakten betraktas vanligen som ett hjälpmedel och inte som en bostadsanpassning trots att den enligt leverantören "verkligen skruvas fast".

Beslut om bostadsanpassningsbidrag fattas av kommunens handläggare.

Den funktionshindrade brukaren är ägare av hjälpmedel/anpassningar som införskaffats med bostadsanpassningsbidrag. Vid eventuell flytt kan ägandet av utrustningen övergå till fastighetsägaren.

IT-hjälpmedel inom utbildningsväsendet – kommunens ansvar

Kommunerna tillhandahåller också som skolhuvudman utrustning och pedagogiska hjälpmedel i de kommunala skolformerna. Utrustning kan vara datorer och andra IT-produkter som fungerar som hjälpmedel. Skollagen (1985:1100) och vissa av skolformsförordningarna innehåller bestämmelser om utrustning/hjälpmedel. Det gäller till exempel grundskoleförordningen (1994:1194) sarskoleförordningen (1995:206), samt förordningen (1980:64) om mål och riktlinjer i 1980 års läroplan för grundskolan. Landstingens ansvar gäller personliga hjälpmedel i utbildning. Se vidare kapitel 7 som beskriver hjälpmedelsförsörjningen i utbildningsväsendet.

Av kommunala bibliotek tillhandahållna IT hjälpmedel

För att den som har svårt att läsa skriven text tillförsäkras tillgången till litteratur på medier som är anpassade för dem genom lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära eller konstnärliga verk. I lagen sägs följande i 17 § angående framställning av exemplar åt synskadade med flera:

Var och en får framställa exemplar i blindskrift av utgivna litterära och musikaliska verk. De bibliotek och organisationer som regeringen beslutar i enskilda fall skall ha rätt att genom ljudupptagning med hjälp av inläsning eller överföring från en annan ljudupptagning framställa exemplar av utgivna litterära verk för utlåning till synskadade och andra funktionshindrade som inte kan ta del av verken i skriftlig form. Exemplarframställningen får dock inte avse verk, av vilka ljudupptagning kommit ut i handeln.

Bibliotekslagen (SFS 1996:1596) stadgar ansvaret för biblioteken att ge service till läshandikappade personer. De grupper, som har rätt att låna talböcker, listas i ett avtal med Sveriges Författarförbund. I avtal mellan staten och författarförbundet (1977-02-21)

finns uppräknat de grupper av personer som har rätt att låna talböcker:

- synskadade
- rörelsehindrade
- personer med läs- och skrivsvårigheter (ordblinda)
- personer med afasi
- personer med utvecklingsstörning
- hörselskadade (för hörselträning)
- långtidssjuka (även psykiskt sjuka)
- konvalescenter

Låntagare av talböcker skall inte visa något intyg på sitt läshandikapp och behöver inte heller uppge av vilket skäl han eller hon behöver talböcker, utan skall bli trodd på sitt ord. Även den som har ett tillfälligt läshandikapp får låna talböcker så länge behovet finns. Talböckerna i sig tillhandahålls inte som hjälpmedel. Som hjälpmedel kan tillhandahållas uppspelningsutrustning som möjliggör för lyssnaren att ta del av talbokens innehåll.

Till IT-hjälpmedel som tillhandahålls via kommunala bibliotek hör uppspelningsutrustning till talböcker som i viss utsträckning lånas ut till personer med läshandikapp¹⁷. Uppspelningsutrustning (bandspelare, CD-spelare för ljudböcker, DAISY-spelare) anskaffas i bland av låntagaren själv, förskrivs i bland som hjälpmedel enligt HSL och lånas i vissa fall ut av biblioteket – i vissa fall genom en deposition från Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB.

IT-hjälpmedel i daglig verksamhet

Kommunalt finansierade IT-hjälpmedel/IT-utrustning förekommer också i så kallad daglig verksamhet. Daglig verksamhet är en insats enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS). Av lagens 9 § första stycket punkt 10 framgår att till insatserna för särskilt stöd och särskild service hör daglig verksamhet för personer i yrkesverksam ålder som saknar förvärvsarbete och inte utbildar sig.

Exempel på IT-utrustning som används i dessa sammanhang är till exempel datorer och programvara för sysselsättning, bland annat i form av kulturell, skapande verksamhet. Andra IT-hjälp-

¹⁷ Som hjälpmedel ses i detta sammanhang utrustning för uppspelning.

medel som förekommer i daglig verksamhet är tids- och planeeringshjälpmedel och datorstöd för olika arbetsprocesser. Hjälpmedlen är ”kollektiva”, d.v.s. avsedda för gemensamt bruk av deltagarna i den dagliga verksamheten.

9.6.3 Statens ansvar

Till de statligt finansierade IT-hjälpmedlen hör hjälpmedel inom kultursektorn, hjälpmedel i arbetslivet, vissa hjälpmedel i utbildningsväsendet samt hjälpmedel för elektronisk kommunikation. I sammanhanget beskrivs också tidigare nämnda tjänster som upphandlas av Post- och telestyrelsen. Användningen av dessa tjänster förutsätter i flera fall tillgång till hjälpmedel som i vissa fall tillhandahålls genom samhällets försorg.

IT-hjälpmedel inom kultursektorn

Enligt 1 § förordningen (1988:582) om statligt stöd till radio- och kassettidningar lämnas stöd till tidningsföretag för utgivning av radio- och kassettidningar.

Huvudman för verksamheten med taltidningar är Taltidningsnämnden som sorterar under Kulturdepartementet. Taltidningsnämnden bestämmer enligt förordningens 9 § storleken av stödet. Målgrupper är synskadade och andra funktionshindrade som inte kan hålla i eller bläddra i en tidning eller som är afatiker eller dyslektiker men som kan tillgodogöra sig samma version som de synskadade. IT-hjälpmedel som förekommer i dessa sammanhang är:

- Radiotidningsmottagare för radiosända tidningar
- Kassetbandspelare
- Datorer för läsning av RATS-tidning (Radiosända Talsyntestidningar för Synskadade)

Radiotidningsmottagare och dator för RATS-tidningar tillhandahålls kostnadsfritt genom Taltidningsnämndens försorg. Det förekommer att kassetbandspelare anskaffas av brukaren på egen hand. Vanligast är dock att bandspelaren tillhandahållits som hjälpmedel enligt HSL.

Kulturtidskrifter

Med finansiellt stöd av Statens Kulturråd erbjuds funktionshindrade abonnenter kulturtidskrifter i tillgängligt format. Abonnenten kan erhålla tidskriften i intalad version på kassett eller i DAISY-format. Verksamheten bedrivs i projektform.

IT-hjälpmedel i statlig utbildning

Staten är huvudman för flera utbildningar som specialskolan, sameskolan och de flesta högskolorna. I sameskolan och specialskolan ansvarar utbildningshuvudmannen för utrustning och pedagogiska hjälpmedel. Högskolorna avsätter särskilda medel för pedagogiskt stöd till studenter med funktionshinder. Härigenom finansieras ofta utrustning i så kallade resursrum med exempelvis datorer, in- och utmatningsorgan för rörelsehindrade studenter, skrivstöds- och förstoringsprogram. Det är dock inte fråga om personliga hjälpmedel som sjukvårdshuvudmännen ansvarar för utan teknisk utrustning/hjälpmedel som tillhandahålls i studiemiljön för gemensam användning av studenter med funktionshinder.

Särskilda former för att finansiera pedagogiskt stöd till studerande med funktionshinder finns även för folkhögskolorna. Folkhögskolorna kan få bidrag från Sisus och Folkbildningsrådet. Bidrag från Sisus kan beviljas för IT-utrustning i skolan men inte personliga hjälpmedel.

Det finns inga bestämmelser om hjälpmedel i högskolelagen (1992:1434) och högskoleförordningen (1993:100). Av regleringsbrev till högskolorna framgår vilka medel dessa skall avsätta för särskilda stödåtgärder till studenter med funktionshinder.

Lagen (2001:1286) om likabehandling av studenter i högskolan, som trädde i kraft 2002-03-01, har enligt 1 § till ändamål att främja lika rättigheter för studenter och sökande och att motverka diskriminering på grund av bland annat funktionshinder. I 7 § sägs under rubriken "Direkt diskriminering" bland annat att en högskola inte får missgynna en student eller en sökande genom att behandla honom eller henne mindre förmånligt än vad högskolan behandlar eller skulle ha behandlat personer utan funktionshinder.

Lagen (2001:1286) om likabehandling av studenter i högskolan har åberopats som grund för att läshandikappade studenter skall ha samma service i litteraturfrågor på högskole- och universitets-

bibliotek som andra studenter. När studenten antagits till högskolestudier kan han/hon få låna kurslitteratur på ett anpassat medium från Talboks- och punktskriftsbiblioteket. Man kan välja mellan talböcker, diskettböcker, punktskriftsböcker eller förstora text. Lånen vid TPB:s högskoleservice är kostnadsfria.

IT-hjälpmedel i arbetslivet

Nedan lämnas en kort beskrivning av regler och ansvarsförhållanden då det gäller IT-hjälpmedel på arbetsplatsen. En fördjupad beskrivning återfinns i utredningens översyn av systemet för hjälpmedel i arbetslivet, se kapitel 8.

Enligt lagen (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet av personer med funktionshinder avses med funktionshinder varaktiga fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga som till följd av en skada eller en sjukdom fanns vid födelsen, har uppstått därefter eller kan förväntas uppstå.

Enligt arbetsmiljölagen (1077:1160) åligger det arbetsgivaren att erbjuda de anställda en god arbetsmiljö. I 2 kap 1 § stadgas att arbetsförhållandena skall anpassas till människors olika förutsättningar i fysiskt och psykiskt avseende.

IT-hjälpmedel vid nyanställning

Från och med den 1 augusti 2000 gäller förordningen (2000:630) om särskilda insatser för personer med arbetshandikapp. Arbetsmarknadsverket är ansvarig myndighet för stöd till arbetshjälpmedel vid nyanställning. Handläggare vid arbetsförmedlingarna beslutar om anvisning av stöd till arbetshjälpmedel. Stödets storlek för arbetshjälpmedel är 50 000 kronor. Beloppsgränsen kan dock överskridas i vissa fall, bland annat då det rör sig om ett datorbaserat hjälpmedel. Stöd kan utgå till den anställde och/eller till arbetsgivaren. Ett bidrag för inköp anvisas och hjälpmedlet blir bidragsmottagarens personliga egendom.

IT-hjälpmedel vid fortsatt anställning

När det gäller (IT-)hjälpmedel vid fortsatt anställning finansieras arbetshjälpmedlen av försäkringskassan. Ansvarig myndighet för verksamheten är Riksförsäkringsverket och försäkringskassorna. Bidrag till arbetshjälpmedel lämnas med stöd av förordningen (1991:1046) om ersättning från sjukförsäkringen enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring i form av bidrag till arbetshjälpmedel. Handläggare vid försäkringskassorna fattar beslut om bidrag till arbetshjälpmedel efter ansökan från den försäkrade. Liksom då det gäller arbetshjälpmedel vid nyanställning blir hjälpmedlet bidragsmottagarens personliga egendom. Bidrag kan utgå till den försäkrade och/eller arbetsgivaren. En beloppsgräns finns om 50 000 kronor per hjälpmedel. Beloppsgränsen kan överskridas, bland annat i de fall beslutet gäller datorbaserade hjälpmedel. När det gäller arbetsgivaren skall denne stå för delar av kostnaderna för anpassningar som beviljats bidrag. Detta är reglerat enligt särskilda bestämmelser, se vidare kapitel 8.

IT-hjälpmedel vid skyddat arbete

Statlig finansiering av IT-hjälpmedel i arbetslivet sker också vid skyddat arbete, exempelvis inom Samhall. Behovet av arbetsplatsanpassningar och arbetshjälpmedel tillgodoses med stöd av den merkostnadsersättning som tillämpas för Samhall. Samhall, som är ett av staten helägt bolag, använder ett koncept med tre nivåer:

1. Grundutrustning, arbetsmiljö och produktion
2. Samhalls arbetsmiljöstandard - med hänsyn tagen till att de flesta av de anställda har ett eller flera arbetshandikapp
3. Individuell arbetsanpassning

Tillhandahållande av hjälpmedel vid OSA – skyddat arbete hos en offentlig arbetsgivare, regleras av samma bestämmelser som gäller för den som har en nyanställning eller fortsatt anställning enligt ovan.

Elektronisk kommunikation (tidigare ”alternativ telefoni”)

Utrustning för elektronisk kommunikation

Statligt finansierade hjälpmedel för elektronisk kommunikation (tidigare kallat ”alternativ telefoni”) tillhandahålls av landstingen. Enligt förordningen (2001:638) om statsbidrag till utrustning för elektronisk kommunikation fördelar Socialstyrelsen statliga medel till landstingen. Förordningen trädde i kraft den 1 oktober 2001, då förordningen (1992:621) om statsbidrag till texttelefoner upphörde att gälla.

Bland exempel på IT-hjälpmedel som tillhandahålls med detta stöd är texttelefoner, bildtelefoner och anhörigtelefoner. Enligt förordningens 2 § lämnas bidrag för:

1. anskaffningskostnaden för utrustning som möjliggör en dialog i realtid via ett kommunikationsnät och som skall användas av personer som är döva, gravt hörselskadade, dövblinda, talskadade eller språkstörda och inte, eller endast med betydande svårighet, kan kommunicera utan sådan utrustning
2. anskaffningskostnaden för sådan utrustning i de fall den skall användas av närstående personer som avses i första punkten.

Med utrustning avses även datorprogram i maskinläsbar form. Beslut om hjälpmedel för elektronisk kommunikation fattas av förskrivare anställda hos sjukvårdshuvudmännen, till exempel läkare vid audiologisk klinik, audionom, hörselpedagog, synpedagog, döv-tolk, hörselvårdskonsulent och logoped. Hjälpmedlen lånas ut.

Elektronisk kommunikation (Post- och teletjänster)

Enligt instruktion SFS 1997:401 får Post- och telestyrelsen genom upphandling tillgodose funktionshinderades behov av särskilda post- och kassatjänster samt elektroniska kommunikationstjänster.

I 5 kap. 1 § lagen (2003:389) om elektronisk kommunikation föreskrivs bland annat att PTS får förplikta teleoperatörer att tillhandahålla samhällsomfattande tjänster till funktionshinderade och att tillgodose funktionshinderades behov av särskilda tjänster. Om det är särskilt påkallat med hänsyn till kostnaderna för tillhandahållandet skall tillgång till tjänster i stället säkerställas genom upphandling.

I 5 kap. 7 § lagen om elektronisk kommunikation föreskrivs bland annat att den som tillhandahåller en allmänt tillgänglig telefoni-tjänst i verksamheten skall ta hänsyn till funktionshindrades behov av särskilda tjänster. PTS har bemyndigande att utfärda föreskrifter om hur teleoperatörer skall uppfylla sin skyldighet att ta hänsyn till personer med funktionshinder.

Lagen är inte tillämplig på innehåll som överförs i elektroniska kommunikationsnät med hjälp av elektroniska kommunikations-tjänster.

För närvarande tillgodoser PTS funktionshindrades behov av telekommunikation genom upphandling enligt lagen (1992:1528) om offentlig upphandling.

I 9 § i instruktionen för Post- och telestyrelsen sägs att myndigheten skall verka för att de handikappolitiska målen uppnås inom dess verksamhetsområde.

Upphandlade tjänster inom teleområdet är för närvarande:

- Förmedlingstjänst för texttelefoni; förmedlingstjänst för kommunikation mellan texttelefon och taltelefonanvändare.
- Förmedlingstjänst för bildtelefoni; förmedlingstjänsten utför samtalsförmedling mellan tal och teckenspråk.
- Förmedlingstjänst för talhindrade; förmedlingstjänst med talstöd för talhindrade personer.
- Nummerupplysning; kostnadsfri nummerupplysning för funktionshindrade som har svårt att använda den publika telefonkatalogen.
- Sjukvårdsupplysning på texttelefon; sjukvårdsupplysning för texttelefonanvändare.
- Informationstjänst genom databasnät. Nät av databaser med särskild utformning för att möjliggöra gruppdiskussioner och göra viktig samhällsinformation tillgänglig för döva, dövblinda, synskadade och andra funktionshindrade.

Landstinget eller den enskilde är i allmänhet ägare av kommunikationsutrustning som används tillsammans med de tjänster Post- och telestyrelsen upphandlar. Landstinget i de fall utrustning har förskrivits som hjälpmedel, d.v.s. text- och bildtelefoner samt i förekommande fall datorer. Den enskilde i de fall brukaren själv anskaffat kommunikationsutrustningen (till exempel datorer) eller erhållit utrustningen som arbetshjälpmedel.

9.6.4 Tillhandahållande av IT-hjälpmedel – en översikt

Nedan återfinns en översiktlig sammanställning över de lagar och förordningar som reglerar samhällets ansvar för tillhandahållande av hjälpmedel inom IT-området till enskilda och till omgivande miljöer.

Tabell 9.3 Översikt över bestämmelser som kan åberopas vid tillhandahållande av IT-hjälpmedel, -utrustning och -system till personer med funktionsnedsättning

<i>Sektor</i>	<i>Bestämmelser</i>	<i>Aktörer (huvudmän)</i>	<i>Typ av hjälpmedel /utrustning</i>
Vård och behandling	3 b § HSL (1982:763) 18 b § HSL	Sjukvårdshuvudmännen: landsting, kommun	Individuella hjälpmedel
Dagligt liv	3 b § HSL 18 b § HSL	Sjukvårdshuvudmännen: landsting, kommun	Individuella hjälpmedel
Socialtjänst	SoL (2001:453)	Kommun	Individuella hjälpmedel
Boende	Lagen (1992:1574) om bostadsanpassningsbidrag m.m.	Kommun	Fasta installationer
Äldreomsorg	Anhörigstöd. Frivilligt åtagande av kommunen	Kommun	System – individuellt hjälpmedel samt tjänst, delvis med särskilt utformat innehåll
Daglig verksamhet	Lagen (1993:387) om stöd och service (LSS) SoL (2001:453)	Kommun	Utrustning för gemensamt bruk i lokaler för daglig verksamhet
Utbildning	3 b § HSL	Landsting	Individuella hjälpmedel

<i>Sektor</i>	<i>Bestämmelser</i>	<i>Aktörer (huvudmän)</i>	<i>Typ av hjälpmedel /utrustning</i>
Utbildning	Skollagen (1985:1100), grundskoleförordningen (1994:1194), särskoleförordningen (1995:206), förordning (1980:64) om mål m.m.	Kommun	Utrustning för gemensam användning. Pedagogiska hjälpmedel
Utbildning	Regleringsbrev till högskola	Universitet/högskola Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB	Utrustning för gemensamt bruk i högskolemiljö. Lån av spelare för talböcker (studielitteratur).
	Specialskoleförordningen (1995:401)	Specialskolan	Utrustning. (Pedagogiska) hjälpmedel
Arbete (även OSA)	2 kap 14 § AFL och förordning 1991:1045	Riksförsäkringsverket, Försäkringskassorna	Individuella hjälpmedel. Fasta anordningar på arbetsplatsen
Arbete (även OSA)	Förordning 2000:630 m.fl. AMSFS 2000:6 och allmänna råd	AMS, arbetsförmedlingarna	Individuella hjälpmedel. Fasta anordningar på arbetsplatsen
Skyddat arbete (Samhall)		Samhall – statligt bolag	Arbetshjälpmedel och anpassningar på arbetsplatsen
Kultur – Taltidningar	Förordning 1988:582 om statligt stöd till radio- och kassetttidningar	Taltidningsnämnden Tidningsutgivare	Individuellt hjälpmedel samt tjänst för överföring av tidningarna
Kultur – Talböcker	Bibliotekslagen 1996:1596. Lagen 1960:729 om upphovsrätt till litterära eller konstnärliga verk	Talboks- och punktskriftsbiblioteket. Kommunala bibliotek. Länsbibliotek	I bland korttidslån av spelare

<i>Sektor</i>	<i>Bestämmelser</i>	<i>Aktörer (huvudmän)</i>	<i>Typ av hjälpmedel /utrustning</i>
Kultur – Kulturtidskrifter		Statens Kulturråd	"Mjukvara". Kulturtidskrifter i tillgängligt format (tal, DAISY)
Elektronisk kommunikation	Förordning 2001:638 om statsbidrag till utrustning för elektronisk kommunikation Föreskrifter SOSFS2002:2(M)	Socialstyrelsen Landstingen	Individuellt hjälpmedel samt hjälpmedel till anhörig
Elektronisk kommunikation	Instruktion 1997:401 Lagen 2003:389 om elektronisk kommunikation	Post- och telestyrelsen	Tjänster inom post- och teleområdet (dock ej särskilt utformat innehåll i tjänst)

9.6.5 Bedömning

Som framgår av redovisningen tillhandahålls IT-stöd till personer med funktionshinder med samhällsstöd i ett antal olika sammanhang och med stöd av ett flertal bestämmelser. Enligt min bedömning är detta en naturlig följd av spridningen av informationstekniken i samhället och en naturlig följd av det gemensamma ansvaret för handikappolitiken.

För att undvika splittring och tillförsäkra funktionshindrade personer kompetent stöd av samhället när det gäller IT-frågorna kan det dock finnas anledning att samordna vissa insatser. Till detta återkommer jag senare i betänkandet, se avsnitt 9.10.

I detta sammanhang vill jag göra några påpekanden.

Det förhållande att sjukvårdshuvudmännens policies skiljer sig markant när det gäller förskrivning av datorbaserade hjälpmedel är enligt min mening inte acceptabelt. Möjligheten att dra nytta av de tekniska framstegen skall inte vara avhängigt av var i landet man bor.

Det är inte heller acceptabelt att man utestänger vissa brukargrupper från att få en bedömning av sina behov. Enligt min mening kan detta bland annat ske i de landsting där man i sina regelverk har förskrivningskriterier som innebär att datorbaserade hjälpmedel i

allmänhet inte får förskrivas till vissa diagnosgrupper. Ett sådant område gäller IT-baserade hjälpmedel vid läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. För personer med dessa svårigheter finns i dag flera olika hjälpmedel. Dessa tillhandahålls dock i mycket begränsad utsträckning. Enligt min bedömning är den främsta orsaken till denna situation dels bristande ekonomiska resurser, dels hinder i sjukvårdshuvudmännens regelverk. Jag anser att det är ytterst tveksamt om det är förenligt med hälso- och sjukvårdslagen att ställa upp regler med innebörden att hjälpmedel till vissa angivna diagnosgrupper inte skall tillhandahållas.

I kapitel 4 av betänkandet har jag lagt ett förslag som innebär att varje patient och brukare som vänder sig till hälso- och sjukvården för att få ett personligt hjälpmedel skall, om det inte är uppenbart obehövt, snarast ges en möjlighet att få en bedömning av sitt hjälpmedelsbehov. Min bedömning är att en patient eller brukare som vänder sig till hälso- och sjukvården måste ha rätt att få sitt behov av personliga hjälpmedel bedömt utifrån sina egna förutsättningar. En behovsbedömning kan inte vägras någon med hänvisning till exempelvis typ av funktionshinder, diagnos eller vilket hjälpmedel som kan vara aktuellt.

Utredningens uppgift är enligt direktiven att undersöka hur behoven av hjälpmedel för de grupper av funktionshindrade som av olika skäl inte har kunnat tillgodogöra sig de nya rönen inom den tekniska utvecklingen skall kunna tillgodoses på ett bättre sätt. Uppgiften är bland annat att identifiera barriärer som hindrar att nya möjligheter tas till vara. Ett regelverk som sätter upp hinder för att personer med funktionshinder – eller grupper av funktionshindrade – på vissa håll i landet inte får tillgång till den nya tekniken kan sägas utgöra en sådan barriär. Den kommunala självstyrelsen anses i dessa fall innebära en frihet för sjukvårdshuvudmännen att prioritera bland de insatser som tillhandahålls. I vilken utsträckning IT-hjälpmedel tillhandahålls är ett utslag av de behovsbedömningar som görs inom respektive huvudmans verksamhet. HSL är en speciallag och innebär en inskränkning i den kommunala självstyrelsen. Hur sjukvårdshuvudmännen bör prioritera inom eller mellan sina olika verksamheter är inte uttryckligen reglerat. Jag bedömer dock att förutsättningar saknas för att göra genomgripande förändringar av HSL. Enligt min uppfattning finns således en motsättning mellan målen för utredningen å ena sidan och den kommunala självstyrelsen å den andra.

9.7 Volymer och kostnader för IT-baserade hjälpmedel

Bedömning:

Utredningens arbete har visat att sjukvårdshuvudmännens kostnader för IT-baserade hjälpmedel är låga i jämförelse med de totala kostnaderna för hjälpmedel. De offentliga utgifterna för IT-baserade hjälpmedel visar dessutom inom flera områden en sjunkande tendens. Vissa men inte alla av dessa minskningar torde kunna förklaras av sjunkande priser. Volymerna IT-hjälpmedel är relativt små i förhållande till uppskattade och påtalade behov. Bort- eller nedprioriteringar inom området kan bygga på flera felaktiga föreställningar: att det handlar om mycket dyra hjälpmedel, att dessa hjälpmedel kan undvaras i vardagen och att försörjningen av IT-hjälpmedel är i ständig expansion. Genom sådana bortprioriteringar försvåras möjligheter till grundläggande information, kommunikation och kognitivt stöd för personer med funktionshinder. Betydelsefulla möjligheter till aktivitet och delaktighet riskerar därmed gå förlorade.

I detta avsnitt återfinns en redovisning av vissa av samhällets kostnader för IT-hjälpmedel till personer med funktionshinder. Avsnittet innehåller också vissa uppgifter om brukarnas egna kostnader i sammanhanget.

9.7.1 Landstingens och kommunernas kostnader för hjälpmedel

Det finns ingen samlad och tillförlitlig statistik rörande sjukvårdshuvudmännens (landstingen och kommuner) totala kostnader för hjälpmedel. Tillgängliga uppgifter varierar avsevärt. Enligt uppgift från HI köper sjukvårdshuvudmännen årligen hjälpmedel för cirka 2 miljarder kronor¹⁸. Enligt statistiska uppgifter från Landstingsförbundet¹⁹ uppgick kostnaden för landstingens hjälpmedelsverksamhet till drygt 3,1 miljarder kronor 2002. I betänkande från utredningen om Handikappinstitutets verksamhet, organisation och finansiering (SOU 1996:174) finns en beräkning av kostnader för hjälpmedelsverksamheten från 1990. Landstingens kostnader för

¹⁸ <http://www.hi.se/upphandling/default.shtm>

¹⁹ *Verksamhet och ekonomi i landsting och regioner. Statistik om hälso- och sjukvård samt regional utveckling 2002*. Stockholm: Landstingsförbundet.

hjälpmedel – inköpskostnader och personalkostnader – beräknades då uppgå till 3,2 miljarder kronor. Enligt vissa framskrivningar av dessa uppgifter som gjorts vid Landstingsförbundet skulle samhällets årliga totalkostnader för hjälpmedel sex år senare (1996) kunna uppgå till minst 6 miljarder kronor. Sjukvårdshuvudmännens totala kostnad för hjälpmedel (inklusive kostnader för personal) under 2002 uppgick enligt HIs uppskattningar²⁰ till 7–9 miljarder kronor.

Kostnaderna för hjälpmedel utgjorde under samma period en mindre andel av de sammanlagda kostnaderna för sjukvården. Offentliga utgifter för hälso- och sjukvård 2002 var enligt SCB cirka 158 miljarder kronor²¹.

Landstingens kostnader för inköp av IT-baserade hjälpmedel

Såvitt utredningen kunnat finna finns ingen samlad bild av mängden IT-baserade hjälpmedel som förskrivs inom ramen för landstingens hjälpmedelsverksamhet eller kostnaden för dessa. HI har dock beräknat försäljningen av vissa upphandlade IT-hjälpmedel. Beräkningen avser en tolv månadersperiod under tiden 2001/2002 och beloppen framgår av tabell 9.4. Uppgifterna baserar sig på uppgifter lämnade av leverantörer som har centrala avtal för avrop tecknade med Hjälpmedelsinstitutet. När det gäller datorbaserade hjälpmedel (exempelvis tillbehör till datorer) sker försäljning även utanför upphandlingsavtalen. Den sammanlagda försäljningen är således högre än beloppet i tabellen.

²⁰ Enligt remissyttrande till Socialdepartementet (S2003/2930/SK) i PM "En kunskapsstrategi – teknik, miljö och funktionshinder" av HI 2003.

²¹ Uppgifterna för 2002 är preliminära. Av information från SCB framgår följande "1992 övertog kommunerna all omsorg om äldre och funktionshindrade från landstingen (Ålderreformen). I och med detta omklassificerades den till ändamålet socialt skydd i nationalräkenskaperna (COFOG 10) och redovisas ej i ovanstående siffror."

Tabell 9.4 Försäljning av vissa av landstingen upphandlade IT-hjälpmedel under 2001/2002. Summa avser fakturerat belopp i miljoner kronor exkl. moms

Produkttyp	Summa försäljning
Förstorande videosystem	18,4
Texttelefoner	7,0
Bildtelefoner	0,6
Kringutrustning till datorer	10,5
Samtalshjälpmedel för närkommunikation	9
Omgivningskontroll (fjärrstyrssystem)	0,9

Uppgifter om försäljningen av hörapparater har viss relevans i sammanhanget, även om sådana vanligtvis inte betecknas som IT-hjälpmedel, men väl hjälpmedel för ”information och kommunikation”. Försäljningsbeloppet för hörapparater var under motsvarande tidsperiod drygt 287 miljoner kronor och beloppet för reparation av hörapparater var 5 miljoner kronor. Noteras bör att när det gäller området hörapparater sker enligt HI så gott som all försäljning med användning av nämnda upphandlingsavtal. Den angivna försäljningen motsvarar således tämligen väl samhällets kostnad för hörapparater. Någon särredovisning av försäljning av digitala hörapparater finns inte.

Förskrivning av datorbaserade hjälpmedel vid syncentraler och hjälpmedelscentraler

HI samlar regelbundet statistik om förskrivning av hjälpmedel inom framförallt syncentralernas, hörcentralernas och hjälpmedelscentralernas ansvarsområden. I detta material återfinns vissa uppgifter om kostnader för datorbaserade hjälpmedel.

Av materialet rörande *syncentralernas* verksamhet under 2002 framgår att inköpskostnaden för datorsystem var 4 kronor per invånare under åren 2001 respektive 2002. Vid den genomsnittliga syncentralen var år 2002 inköpskostnaden för samtliga synhjälpmedel inklusive datorsystem, 13 kronor per invånare. Även 2001 var motsvarande uppgift 13 kronor per invånare. Inköpskostnaderna för datorsystem inom syncentralernas verksamhet år 2002 uppräknat till hela landet var 32 miljoner kronor. Motsvarande uppgift för år 2001 var 42 miljoner kronor. Enligt HI bör siffrorna tolkas med

försiktighet då syncentralerna sinsemellan kan ha definierat begreppet ”datorsystem” på olika sätt.

Antalet förskrivna förstorande videosystem (ISO 21 06 03) uppgick uppräknat till hela landet till 1 979 stycken under 2002. Vid den genomsnittliga syncentralen uppgick antalet förskrivningar av förstorande videosystem per 100 000 invånare till 23.

Antalet personer som vid den genomsnittliga syncentralen för första gången förskrivits ett datorsystem under perioden 1999–2002 var per 100 000 invånare: 6 personer (1999), 5 personer (2000), 5 personer (2001) och 7 personer (2002).

DAISY-spelaren, som år 2001 var en ny hjälpmedelsprodukt i syncentralernas verksamhet, förskrevs under verksamhetsåret 2002 i tretton landsting/regioner. Per december 2002 hade 15 landsting/regioner tagit beslut om förskrivning av spelare. Sammanlagt förskrevs 898 stycken DAISY-spelare vid sjutton syncentraler. Motsvarande uppgift år 2001 var 246 stycken.

Talboks- och punktskriftsbiblioteket genomförde vid årsskiftet 2003-2004 en enkät till landstingen angående förskrivning av DAISY-spelare. Bland de uppgifter som efterfrågades var bland annat hur många DAISY-spelare som förskrevs till läshandikappade i respektive landsting under 2003. Enkätundersökningen visade att cirka 2 000 spelare hade förskrivits under perioden.

HI har gjort en beräkning av hur stor andel av *hjälpmedelscentralernas* kostnader som de datorbaserade hjälpmedlen utgör. Resultatet framgår av tabell 9.5. Av resultaten framgår att de datorbaserade hjälpmedlen svarar för en mycket liten andel av de totala hjälpmedelskostnaderna vid hjälpmedelscentralerna. Noteras bör att bilden visar begränsad information. Den säger inget om hur stora kostnaderna för datorbaserade hjälpmedel inom landstingens hjälpmedelsverksamhet är. Hjälpmedelscentralerna svarar för vissa inköp. Till detta kommer syncentralernas och hörcentralernas kostnader. Dessutom tillkommer kostnader för datorbaserade hjälpmedel som andra enheter i vissa landsting har, exempelvis för inköp av kommunikationshjälpmedel och/eller barnhjälpmedel.

Liknande förhållanden gäller för vissa av de övriga produktgrupperna utanför IT-området. Vissa hjälpmedel köps exempelvis av hjälpmedelscentralerna medan andra hjälpmedel köps av olika kliniker. När det gäller området förflyttningshjälpmedel hanteras vissa inköp av landstingen, vissa av kommunerna.

Tabell 9.5 Fördelning av hjälpmedelscentralernas inköp på hjälpmedelsområden år 2002. Inköpsvärde i procent respektive belopp i miljoner kronor

Hjälpmedelsområde	Andel av inköpskostnader %	Summa
Behandling och träning	11	120,4
Personlig vård	10	104,0
Förflyttning	58	643,7
Utrustning och anpassning av bostäder och andra lokaler	17	197,4
Kommunikation, information och varseblivning, datorbaserade hjälpmedel	3	30,4
Hantering och transport av produkter	1	11,6

Källa: HI 2004. En uppräknig baserad på uppgifter från 15 hjälpmedelscentraler.

Kommunernas verksamhet med IT-baserade hjälpmedel

Svenska Kommunförbundet har genom en enkätundersökning våren 2003 samlat vissa uppgifter om kommunernas erfarenheter av att tillhandahålla IT-baserade hjälpmedel. Enkäten skickades till 290 kommuner och svarsfrekvensen var cirka 85 %, det vill säga svar erhöles från 248 av de 290 tillfrågade kommunerna. Två av enkätens frågor rörde kommunernas erfarenheter av IT-hjälpmedel. Frågorna löd:

- Tillhandahåller kommunen någon form av elektroniskt påminnelsehjälpmedel för personer med kognitiva funktionshinder till exempel för påminnelse av medicinering?
- Förskriver kommunen så kallad nödsändare? Ett hjälpmedel som den enskilde bär på sig. Sändaren aktiveras av polisen för att kunna lokalisera personen (SOSFS 1997:16(S)).

Svaren visade att 19 % av kommunerna tillhandahåller elektroniska påminnelsehjälpmedel och 32 % tillhandahåller nödsändare. Det rör sig om tämligen små volymer. Det sammanlagda antalet på-

minneshjälpmedel var 168 med en variation av 1–25 per kommun i de kommuner som besvarat frågan jakande. På motsvarande sätt var det sammanlagda antalet nödsändare 129 stycken med en variation av 1–12 per kommun. Uppgifterna skall tolkas med försiktighet. Flera kommuner har haft svårigheter att uppge exakta antal.

När det gäller volymer IT-hjälpmedel som betalas av kommunen har följande uppskattningar lämnats av en leverantör. Uppgifterna avser förhållandena 2002. Leverantörens bedömning var att vid jämförelse med 1 000 sålda spisvakter såldes 50 passagevakter, 50 rörelsevakter, 150 sängvakter, 150 trampmattor och 30 nödsändare.

Beräknad kostnad för IT-baserat anhörigstöd

Inför beslut om införande av den i avsnitt 9.6 nämnda sk Action-tjänsten har man i Borås kommun beräknat kostnaderna för densamma. Man har också beräknat besparingar och den nettobesparing införandet av tjänsten antas innebära uppgår till cirka 95 000 kronor per familj/år.

9.7.2 Statens kostnader

Talböcker och talboksspelare

Cirka 30 % av den tryckta bokproduktionen produceras i dag som talbok i Sverige. Talboks- och punktsskriftsbiblioteket, TPB, beräknar att antalet talboksberättigade personer är 4 % av invånarantalet. TPB gör bedömningen att cirka en procent av befolkningen lånar och läser talböcker, cirka 85 000 personer.

I Sverige produceras talböcker digitalt i DAISY-format från och med 2001. För att kunna läsa och orientera sig i en DAISY-bok krävs särskild uppspelningsutrustning, DAISY-spelare, eller tillgång till dator med programvara. Som nämnts förskriver flera av landstingen framför allt genom syncentralerna i dag DAISY-spelare till synskadade personer.

Biblioteken i länen/regionerna har under de senaste åren i viss utsträckning kunnat låna spelare från Talboks- och punktsskriftsbiblioteket, TPB, för vidare utlån eller till projekt. Av TPB:s rapport till regeringen över det regionala utfallet av myndighetens verksamhet för år 2002 framgår att TPB:s utlåning av DAISY-spelare till biblioteken uppgick till 8 284 lån, en ökning med 62 %

jämfört med tidigare år. År 2003 var utlåningen av spelare mer än fördubblad jämfört med 2002. Under året uppgick utlåningen av spelare till 17 675 lån.

Vid slutet av 2002 var 775 digitala talboksspelare av ett visst märke utlånade samtidigt från TPB. TPB:s inköpskostnad för en talboksspelare hade varit cirka 4 000 kronor. Vid detta utlåningstillfälle motsvarade detta en kostnad på 3 100 000 kronor.

I årsredovisningen från 2003 framgår att TPB innehar ett bestånd om 2 384 digitala talboksspelare. Här ingår också de 1 170 spelare som är deponerade hos länen fram till 2008. Några hundra av spelarna är utlånade till studenter på universitet och högskolor. I allmänhet rör det sig om långtidslån. Resten lånas ut via korttidslån till folkbibliotek, sjukhusbibliotek med flera.

Taltidningsverksamhet och taltidningsmottagare

Vid utgången av budgetåret 2002 gavs sammanlagt 89 dagstidningar ut som taltidningar. 68 av dessa var radiotidningar, 12 var kassettidningar och 13 var RATS-tidningar (RATS= Radiosända Talsyntestidningar för Synskadade). Tre tidningar kom ut som både radiotidning och RATS-tidning. En tidning kom ut som både radio- och kassettidning.

Statens kostnader för ersättning till tidningsföretagen, anskaffning av taltidningsmottagare samt service och underhåll av mottagarna uppgick till 123 miljoner kronor år 2002.

I Tabell 9.6 återfinns uppgifter om antalet abonnenter av taltidningar vid utgången av 2001, 2002 respektive 2003.

Tabell 9.6 Antal abonnenter av taltidningar vid utgången av åren 2001–2003

<i>Typ av tidning</i>	<i>Antal abonnenter</i>		
	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>
Radiotidningar	8 123	7 973	7 760
Kassettidningar	594	535	530
RATS-tidningar	530	516	524

Kostnad för radiotidningsmottagare för nya abonnenter är cirka 4 600 per mottagare. Kostnad för RATS-mottagarenheten var vid

upphandlingen i december 2000 cirka 14,6 tusen kronor (dator, talsyntes och RATS-program).

Taltidningsnämndens kostnader 2003 för utrustning för mottagning av taltidningar framgår av tabell 9.7 nedan. Noteras bör att nämndens bidrag till tidningsföretagen under den aktuella tidsperioden utgjorde 117 000 000 kronor.

Tabell 9.7 Taltidningsnämndens kostnader för mottagarutrustning 2003

<i>Typ av kostnad</i>	<i>Belopp i kr</i>
Mottagare (radiotidningsmottagare, RATS-datorer)	10 387 604
RATS-program	96 751
Modem	40 576

Kostnaden för hjälpmedel för elektronisk kommunikation

Bidrag till utrustning för elektronisk kommunikation (texttelefoner, bildtelefoner) uppgick för 2003 till drygt 20 miljoner kronor. Socialstyrelsen betalar ut statsbidraget till landsting eller kommunalförbund som förskriver sådan utrustning. Fördelningen av bidraget grundar sig på respektive landstings genomsnittliga förbrukning av bidraget de närmaste tre föregående åren och antalet bosatta i landstinget. Socialstyrelsen har haft regeringens uppdrag att följa upp effekterna för brukarna. Enligt en enkät som Socialstyrelsen skickade ut till landstingen under våren 2003 har mellan 25 procent och 100 procent – i genomsnitt 71 % – av de av Socialstyrelsen utbetalade medlen (35,6 miljoner kronor) förbrukats under 1 ³/₄ år (perioden kvartal tre 2001 – kvartal ett 2003). I tabell 9.8 återfinns uppgifter om hur mycket landstingen/regionerna förbrukat av de cirka 21,7 miljoner kronor som fördelades under 2002. Socialstyrelsen avser under kommande år göra en fördjupad uppföljning av utfallet, bland annat med syfte att undersöka orsakerna till att tilldelade medel inte förbrukats.

Tabell 9.8 Redovisning av förbrukningen av statsbidrag till utrustning för elektronisk kommunikation år 2002

Landsting	Utbetalat statsbidrag kr	Förbrukade medel 2002	Använt i % 2002
Stockholm	4 703 832	3 238 717	69
Uppsala	827 526	511 348	62
Sörmland	413 763	271 601	66
Östergötland	783 972	55 000	7
Jönköping	566 202	494 806	87
Kronoberg	304 878	189 941	62
Kalmar	283 101	220 000	78
Gotland	108 885	24 999	23
Blekinge	239 547	223 024	93
Skåne	2 700 348	2 586 913	96
Halland	479 094	327 428	68
V. Götaland	3 222 996	2 186 021	68
Värmland	479 094	501 946	105
Örebro	2 373 693	1 624 189	68
Västmanland	609 756	378 179	62
Dalarna	675 087	389 153	58
Gävleborg	413 763	146 978	36
Västernorrland	914 634	358 102	39
Jämtland	239 547	96 279	40
Västerbotten	1 023 519	999 681	98
Norrbottnen	413 763	384 093	93
Riket	21 777 000	15 208 398	70

Kostnaden för datorbaserade hjälpmedel i arbetslivet

Som tidigare nämnts finns särskilda bestämmelser när det gäller bidragens storlek till datorbaserade hjälpmedel i arbetslivet. Beloppsgränsen för stöd till arbetshjälpmedel om 50 000 kronor får överskridas i de fall hjälpmedlet är ett datorbaserat hjälpmedel. Denna bestämmelse gäller både inom AMVs ansvarsområde och för RFV/försäkringskassorna.

Det har inte varit möjligt att få uppgifter om hur stor andel av samtliga ärenden som de datorbaserade hjälpmedlen utgör eller hur stora kostnaderna för datorbaserade hjälpmedel är inom AMVs verksamhet.

AMS kostnader för s k utvecklingsarbetsplatser – som ofta innehåller datorbaserade hjälpmedel – var cirka 9,5 miljoner kronor under

2002. Under budgetåret 2003 var motsvarande kostnad cirka 5,3 miljoner kronor.

I försäkringskassornas beräkningar av kostnader för arbetshjälpmedel ingår kostnad för utredning och utprovning, köp och hyra av produkter, installation, reparation och service samt utbildning och information. Det totala beloppet för arbetshjälpmedel inom försäkringskassornas ansvarsområde för åren 2000–2002 framgår nedan. IT-hjälpmedel redovisas inte särskilt.

Utfall 2002: cirka 55 miljoner kronor

Utfall 2001: cirka 60 miljoner kronor

Utfall 2000: cirka 66 miljoner kronor

Riksförsäkringsverket har som tidigare nämnts under våren 2004 genomfört en enkätundersökning till försäkringskassorna. Denna visar att de hjälpmedel som kassorna vanligtvis ger bidrag till är hörselhjälpmedel (hörapparater och hörseltekniska hjälpmedel). Därefter kommer bidrag till datorhjälpmedel. Exempel på datorhjälpmedel är skärmläsningssystem, datoranpassningar och uppgradering av dataprogram. Nästan hälften av handläggarna vid försäkringskassorna, 45%, angav i undersökningen att andelen beslut som avsåg datorbaserade hjälpmedel var en fjärdedel eller färre av samtliga beslut. En femtedel av de svarande ansåg att andelen var mellan 25% och 50%.

Kostnaden för elektronisk kommunikation

När det gäller finansiering av post- och teletjänster som upphandlas genom Post- och telestyrelsen sker finansiering via anslag över statsbudgeten. Anslaget för 2002 var 153,5 miljoner kronor och för 2003 var anslaget 145 miljoner kronor. Beloppet avser samtliga upphandlade tjänster till funktionshindrade inom post- och teleområdet, det vill säga även inom postområdet.

År 1999 var kostnaden för tjänster inom teleområdet enbart knappt 80 miljoner kronor. Motsvarande kostnad för 2003 var 70 miljoner kronor.

Antalet funktionshindrade användare av förmedlingstjänsten för texttelefoni beräknades vara cirka 8 000 personer år 2003. Antalet funktionshindrade användare av förmedlingstjänsten för bildtele-

foni beräknades för samma år vara 200 personer. Målgruppen för tjänsten är enligt Post- och telestyrelsen cirka 12 000 personer.

Antal användare för övriga tjänster uppgår år 2003 till:

- Nummerupplysning – cirka 13 000 abonnenter
- Förmedlingstjänst talskadade – cirka 60 personer
- Sjukvårdsupplysning på texttelefon – cirka 1 samtal per dag

9.7.3 Brukarens kostnader

De kostnader personer med funktionshinder själva har för sina IT-baserade hjälpmedel har inte varit möjliga att beräkna. Några exempel på kostnader återfinns nedan.

Vid förskrivning av datorbaserade hjälpmedel genom landstingens hjälpmedelsverksamhet gäller att brukaren i samtliga landsting svarar för förbrukningsmaterial som papper, färgpatroner, disketter etcetera. Även i arbetslivet gäller att brukaren betalar förbrukningsartiklar, till exempel batterier, till de hjälpmedel man beviljats bidrag för.

Till detta kommer försäkringsavgifter. Det gäller till exempel vanligtvis för arbetshjälpmedel i de fall arbetsgivaren inte svarar för försäkring av hjälpmedlen.

I landsting där enbart programvara och tillbehör till datorer förskrivs i ett datorbaserat hjälpmedel svarar brukaren själv för kostnaden för persondatorn.

Även för vissa andra typer av informations- och kommunikationshjälpmedel uppstår i bland kostnader för införskaffande för den enskilde. Det gäller till exempel hörseltekniska hjälpmedel, som inte alltid tillhandahålls med samhällsstöd.

Som framgår av utredningens arbete med frågan om avgifter för hjälpmedel förekommer egenavgifter, besöksavgifter, utprovningssavgifter mm inom hälso- och sjukvårdssektorn då det gäller tillhandahållande av IT-hjälpmedel såväl som för andra typer av hjälpmedel.

För vissa behovsgrupper (personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi, vissa grupper med kognitiva och psykiska funktionshinder) gäller för närvarande att brukaren eller hans/hennes familj – i den mån man har möjlighet – oftast själv får svara för införskaffande och kostnader för de hjälpmedel som behövs för att kompensera för funktionsnedsättningen i det dagliga livet.

Utredningen har också funnit att brukarens kostnader för telefonsamtal blir högre i de fall särskilda hjälpmedel (texttelefoner, bildtelefoner) används. Vid texttelefonisamtal är samtalstaxorna desamma som vid taltelefoni, men eftersom ett skrivet samtal tar längre tid att generera än ett talat blir kostnaden högre. Vid användning av bildtelefon blir samtalskostnaderna för närvarande dubbelt så höga som vid taltelefoni eftersom kraven på överföringskapacitet (bandbredd) är dubbelt så höga som vid taltelefoni. En ISDN-förbindelse krävs. Förutom högre anslutningsavgift medför ISDN-abonnemanget dubbelt så hög samtalstaxa som vid taltelefoni.

9.7.4 Effekter och beräknade besparingar genom IT-stöd

Tillgången till information om effekter och möjliga besparingar genom IT-stöd till funktionshindrade är ännu så länge relativt knapp. Nedan ges några exempel på genomförda arbeten:

- I ett uppsatsarbete inom ramen för utbildningsprogrammet "Management i medicinsk teknik" som genomförts vid Stockholms Universitet och Karolinska institutet har möjligheten till personalbesparingar i samband med insatser i form av en Smarta-hus-installation analyserats (Hammarberg, 1998).
- Stockholmspolisen har beräknat kostnader för eftersökning av vilsegångna personer som inte bär nödsändare.
- Inför beslut att införa den ovan beskrivna Action-tjänsten i Borås kommun har möjligheten till kostnadsbesparingar analyserats.
- En samhällsekonomisk utvärdering av post- och teletjänster för funktionshindrade har genomförts vid Centrum för utvärdering av medicinsk teknologi (Götherström et al, 2002).
- En nytto- och kostnadsstudie rörande IT-baserade bostadsanpassningar och hjälpmedel vid förvärvade hjärnskador har gjorts vid HI (Nilsson, 2003).

Av resultaten från de flesta av de nämnda studierna framgår att det finns betydande möjligheter att göra personalbesparingar genom att tillhandahålla ändamålsenligt IT-stöd till brukarna. En av undersökningarna (Götherström et al) fokuserar på möjligheten till ökad livskvalitet för personer med funktionshinder.

9.7.5 Översikt över kostnader för IT-hjälpmedel

En samlad, tillförlitlig beräkning av samhällets kostnader för IT-baserade hjälpmedel har inte varit möjlig att göra. För år 2002 kan följande grova uppskattningar göras:

	<i>mnkr</i>
<i>Landstingens kostnader</i>	56
Syncentralens kostnader, kostnader för datortillbehör, kostnader för kommunikationshjälpmedel Oräknade: hörcentralens kostnader och kostnader för kognitiva hjälpmedel	
<i>Bidrag från Socialstyrelsen</i>	15
lanspråktagna medel för utrustning för elektronisk kommunikation	
<i>Taltidningsnämnden</i>	10
Kostnad för taltidningsmottagare	
<i>Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB</i>	3
Tillfällig kostnad för talboksspelare ²²	

I översikten är följande kostnader inte medräknade:

- Kostnad för datorbaserade arbetshjälpmedel (AMV/RFV/FK),
- Kommunens kostnader för IT-hjälpmedel.

Oräknade är även:

- Tjänster upphandlade av Post- och Telestyrelsen

Bedömning:

Utredningens genomgång av kostnader för IT-baserade hjälpmedel visar att sjukvårdshuvudmännens kostnader för dessa hjälpmedel är relativt låga i jämförelse med de totala kostnaderna för hjälpmedel.

I flera fall är tendensen dessutom sjunkande. Syncentralernas kostnader för datorbaserade hjälpmedel har exempelvis sjunkit med cirka 25 % mellan åren 2001 och 2002. De totala kostnaderna för arbetshjälpmedel vid försäkringskassorna och arbetsförmedlingarna har också sjunkit under de senaste åren. I dessa sammanhang finns dock inga uppgifter om hur stor andel av kostnaderna som de datorbaserade hjälpmedlen svarar för. Det bör också noteras att AMS kostnader för utvecklingsarbetsplatser, vilka ofta baseras på

²² Ungefärligt värde för 775 spelare som disponerades för utlåning av TPB under 2002.

IT, sjönk med 45 % mellan åren 2002 och 2003. Även kostnaderna för de post- och teletjänster som Post- och telestyrelsen upphandlar har sjunkit under de senaste åren. Utredningen har inte kunnat göra en tillförlitlig bedömning av den generella prisutvecklingen inom området men gör bedömningen att de lägre kostnaderna i viss utsträckning kan förklaras av sjunkande priser på IT-produkter. Det förefaller dock osannolikt att de lägre priserna i sin helhet skulle kunna förklara de senaste årens minskade offentliga utgifter för IT-hjälpmedel.

Som tidigare beskrivits finns betydande tekniska möjligheter som tagits tillvara i alltför begränsad utsträckning. Exakta beräkningar av behovens storlek saknas för de flesta tillämpningar men det förefaller uppenbart att behovet av till exempel påminnelsehjälpmedel knappast täcks av något eller några hundra hjälpmedel som förskrivits av landets kommuner.

Min bedömning är att det råder en obalans mellan behov, tekniska möjligheter och tillgång till IT-baserade hjälpmedel. I en hårt ansträngd ekonomi måste hårda prioriteringar göras. När det gäller IT-hjälpmedel tycks det finnas en föreställning om att hjälpmedlen är dyra, att det handlar om produkter som inte är nödvändiga i vardagen och att försörjningen av hjälpmedel inom området är i stark expansion. Utredningen har visat att dessa föreställningar är felaktiga. En bort- eller nedprioritering av IT-hjälpmedlen får som följd att möjligheter till grundläggande information, kommunikation och kognitivt stöd försvåras och att betydelsefulla möjligheter till aktivitet och delaktighet för personer med funktionshinder därmed riskerar gå förlorade.

Jag anser att det finns goda skäl att fortsatt arbeta med kostnadsnyttoanalyser inom området. De undersökningar som genomförts pekar på positiva ekonomiska effekter av ändamålsenligt IT-stöd. Genomförda studier är relativt få och ytterligare undersökningar behövs för att nyttan av IT-hjälpmedel säkrare skall kunna bekräftas.

9.8 Hinder för att IT tas i bruk – vilka är barriärerna

Bedömning:

Vid tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel saknas i dag tillfredsställande möjligheter att inom ramen för det löpande arbetet pröva nyheter inom IT-området. För att kunna pröva nyheter är verksamheterna alltför beroende av tillfälliga satsningar.

Kontakterna mellan hjälpmedelsverksamhet och näringsliv behöver intensifieras. Former för regelbundna och systematiskt genomförda kontakter mellan hjälpmedelsverksamheten och IT-företag och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området saknas. Vissa barriärer sammanhänger med frågor som det åligger huvudmännen att åtgärda. Hit hör frågor om resurstilldelning, personalens kompetens, utveckling av policy och regelverk liksom den praktiska tillämpningen av dessa regelverk.

Det föreligger en oklar gräns mellan vad som tillhandahålls inom ramen för bostadsbidrag och vad som tillhandahålls som hjälpmedel, vilket sannolikt verkar hindrande för möjligheten att introducera nya IT-produkter. Regeringen bör överväga att låta göra en översyn av frågan om gränsdragningen mellan bostadsanpassningar/hjälpmiddel.

Förslag:

- Möjligheter att fortlöpande pröva nyheter i anslutning till praktisk verksamhet med IT för personer med funktionshinder skall förstärkas. Särskilda medel tillförs för ändamålet vissa av landets resurscenter som härigenom bildar spetscenter.
- Att regeringen tar initiativ för att inrätta ett företagarråd vid Hjälpmedelsinstitutet för fortlöpande kontakter mellan HI, IT-branschen och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området.

Utredningen har identifierat ett antal hinder för att de nya möjligheterna på IT-området skall tas i bruk. En del av hindren är av sådan karaktär att de kan diskuteras när det gäller att introducera ny teknik rent allmänt, medan en del specifikt rör ”fenomenet” IT med dess speciella karaktär. Sammanställningen nedan bygger framför allt på material som insamlats genom de regionala konferenserna, de hearingar som anordnades inom IT-området, de intervju- och enkätundersökningar som genomförts med brukare, handläggare och chefer, utredningens genomgång av regelverk och policydokument, genomförda uppföljningar av satsningar på för-

söksverksamhet med IT och utveckling av brukarnas kompetens samt den analys av erfarenheter av FoU-samarbete som Vinnova genomfört på utredningens uppdrag.

De identifierade hindren rör dels barriärer i innovations- och utvecklingskedjan, dels barriärer i försörjningskedjan. Hinder har också identifierats när det gäller att omsätta utvecklingsresultat till verkliga möjligheter i brukarnas vardag.

Några av de identifierade barriärerna har betraktats som kärnfrågor och redovisas i separata avsnitt. Det gäller frågan om hinder som är relaterade till kompetens och support (se avsnitt 9.9). Flera av de framförda synpunkterna har dessutom rört brister som är relaterade till möjligheter till fortsatt kunskapsutveckling. De har bland annat rört brist på resurser för forskning och utveckling inom området IT och funktionshinder. Dessa och andra FoU-relaterade frågor behandlas närmare i avsnitt 9.11.

9.8.1 Barriärer i innovations- och utvecklingskedjan

Innovation handlar om hur ny kunskap och kompetens genereras och används i nya produkter, tjänster eller processer - som det finns behov av.

Inom IT-området har frågan om användarmedverkan i utvecklingsprocessen generellt fått alltmer ökad uppmärksamhet. Man talar om användarorienterad IT-design. Inom EUs miljöer för stöd till forskning och utveckling har tendensen i ökande utsträckning rört sig till att prioritera användardriven FoU framför teknikdriven sådan.

Även inom handikappområdet finns erfarenheter av användarmedverkan i samband med initiering och genomförande av utvecklingsarbete. Ett exempel rör sådant utvecklingsarbete som utförs med medel ur Allmänna arvsfonden. För att erhålla medel ur fonden ställs krav på handikapprörelsens reella medverkan i arbetet. Arbete som syftar till systematisk utveckling av förutsättningarna för funktionshindrade brukares medverkan i utvecklingsprocessen pågår, bland annat vid Hjälpmedelsinstitutet (Gauffin, 2003). Enligt utredningen finns dock behov av förstärkt medverkan. Från IT-branschen har framförts synpunkten att ”beställningarna” på utvecklingsinsatser från funktionshindrade brukare är otydliga. Företrädare för branschen efterlyser tydligare beställningar – brukarna behöver tydliggöra sin situation, sina önskemål och sina behov.

En typ av svårighet som uppmärksammas i utvecklingskedjan gäller svårigheter att gå från prototyp till produkt. Vissa typer av produkter – för numerärt små behovsgrupper – kan vara svåra att få fram på marknadsmässiga villkor. Dessutom föreligger svårigheter att få medel för att exploatera resultat. Resurser för produktifiering, produktionsstart och marknadsföring har i utredningens hearingar uppgivits vara svårast att tillgå för företagen.

Hjälpmedelsinstitutet förfogar över vissa, begränsade medel för att stödja utveckling och tillverkning av nya hjälpmedel. Med dessa medel kan bland annat tillverkning av provserier av nya hjälpmedel finansieras och därigenom kan klyftan mellan prototyp och färdig produkt överbryggas.

9.8.2 Från utvecklingsresultat till realitet i brukarens vardag

Samhällets ambition att ta tillvara de nya framstegen inom IT-området har tagit sig uttryck i flera särskilda satsningar under 90-talet och början av 2000-talet (se vidare avsnitt 9.11). En nu pågående satsning rör försök med så kallat bredband i tillämpningar för funktionshindrade. Denna planeras vara avslutad 2005. I övrigt är de planerade satsningarna slutförda och såvitt utredningen kunnat finna planeras inga nya. Flera av satsningarna har genomförts i form av stöd till ett antal olika delprojekt. Ett viktigt steg är att ta tillvara dessa projektresultat med syfte att låta dem få genomslag i brukarens vardag. En hel del ansträngningar har gjorts för att sprida resultaten. Ytterligare insatser kan behövas. Det krävs också generella insatser för att stärka systemets förmåga att ta emot nyheter.

I utredningens hearingar har påpekats bristande möjligheter att inom habiliterings-, rehabiliterings- och hjälpmedelsverksamhet kontinuerligt pröva nyheter i praktiken. Enligt ansvariga för några av dataresurscentren är man exempelvis alltför beroende av särskilda satsningar för att kunna bedriva försöksverksamhet med nyheter. Företagen bekräftar detta även vad avser behov av utrustning för att pröva ut hjälpmedel för enskilda. De menar att kraven på företagen att gratis tillhandahålla utprovningsexemplar och utprovningstrustning har ökat i takt med att landstingens resurser att kunna göra detta har minskat.

9.8.3 Barriärer i försörjningskedjan

I utredningens regionala konferenser lyfts upplevd brist på resurser och kompetensbrist fram som de främsta skälen till att IT-hjälpmedel ännu så länge har tillhandahållits i relativt begränsad utsträckning. Frågan om kompetens inom IT-området behandlas som nämnts vidare i avsnittet 9.9. Andra barriärer uppges vara formella regler och praktisk tillämpning av regler.

Regler för och praxis vid tillhandahållande av IT-hjälpmedel

Till de barriärer i försörjningskedjan som tidigare uppmärksammats i betänkandet hör inbyggda hinder i regelverk och policier hos sjukvårdshuvudmännen.

Ett IT-baserat hjälpmedel kan bestå av en särskilt utformad produkt med inbyggda mikroprocessorer. Det kan också bestå av en persondator som tillsammans med tillbehör och programvara (eller Internetbaserad tjänst) utgör hjälpmedlet. Persondatorn är ett mångfunktionellt redskap och därmed svårt att "placera" i regelverken.

Sjukvårdshuvudmännens regelverk medger på vissa håll inte förskrivning av datorer. Man betraktar datorn som en standardprodukt som antas finnas i var persons/familjs hem. I andra landsting kan datorn förskrivas som hjälpmedel.

Det finns också andra barriärer som kan hänföras till sjukvårdshuvudmännens regelverk. I vissa län har man – som tidigare nämnts – en uttalad policy med innebörden att datorbaserade hjälpmedel inte förskrivas till vissa grupper (diagnosgrupper, åldersgrupper).

Till barriärer som hänför sig till bristande resurser hör bland annat brist på tid. Bristen på tid uppges vara ett väsentligt hinder för personal i hjälpmedelsverksamheten. Det tar tid att utreda behov, att prova ut lämpliga hjälpmedel, att följa upp hur hjälpmedlen används och att utvärdera hur väl hjälpmedlen svarar mot brukarens behov.

Ytterligare ett problem har att göra med ansvaret för support. Enligt uppgifter i utredningens hearingar är sjukvårdshuvudmannen på vissa håll beredd att ge support enbart till de delar av ett datorsystem som bekostats av sjukvårdshuvudmannen och som används för de ändamål som sjukvårdshuvudmannen medger (exempelvis för att skriva eller kommunicera i närmiljön). Att instal-

lera egen programvara i en av landstinget förskrivna dator gör att ansvarigt landsting inte tar ansvar för support eller service. Problem uppstår dock inte sällan i praktiken när användaren installerat program och utrustning för andra ändamål, exempelvis Internetanvändning. En liknande situation kan uppstå när det gäller datorer för taltidningsläsning som tillhandahållits genom Taltidningsnämndens försorg. Taltidningsnämnden tar enbart ansvar för eventuella problem som uppstår i samband med denna tillämpning. Det är dock inte alltid möjligt att på ett enkelt sätt avgöra var orsaken ligger till eventuella problem. Motsvarande oklara och komplicerade ansvarsförhållande föreligger när landstinget installerar tillbehör till en av brukaren inköpt dator.

Förskrivarna i landstinget har det professionella ansvaret för förskrivning av hjälpmedel (se vidare avsnitt 9.6). Vid utprovning och val av hjälpmedel anlitas ofta hjälpmedelscentralerna i en konsultativ roll. Enligt uppgifter till utredningen anser sig vissa av förskrivarna ha en relativt sett svag position vad avser möjligheten att utveckla policy och regelverk för förskrivningen av hjälpmedel inom hälso- och sjukvården. Personalen vid hjälpmedelscentralerna uppges ha ett jämförelsevis starkare inflytande. Ett exempel är logopedernas ställning vad avser utveckling av policy för tillhandahållande av hjälpmedel för personer med svåra läs- och skrivsvårigheter.

Ett antal tillämpningar av IT har utvecklats för tränings- och behandlingsändamål. Enligt den genomgång som utredningen låtit genomföra av landstingens policier och regelverk för IT-hjälpmedel uppger flertalet län att man inte förskriver IT-baserade tränings- och behandlingshjälpmedel. Enligt handikapporganisationerna tillgodoses vissa av dessa behov men långt ifrån alla genom klinikernas och skolornas försorg. Grupper som i sammanhanget uppfattas som särskilt eftersatta är personer som till följd av omfattande funktionshinder har svårt att föra sin egen talan.

Vid utredningens kartläggnings- och inventeringsarbete har synpunkten framförts att det finns behov att i ökad utsträckning tillföra hjälpmedelsverksamheten personalresurser med kompetens från moderna IT-utbildningar (exempelvis utbildning rörande människa-datorinteraktion, kognitionsvetenskap mm). Frågan utreds närmare i avsnitt 9.9.

Det skall också noteras att förskrivaren beslutar om vilket hjälpmedel som tillhandahålls den enskilde. I beslutet vägs såväl resultatet från genomförd utprovning som budgetansvarigas bedömning in.

Arbetsituation hos handläggare och förskrivare

Arbetsbelastningen uppges i utredningens kartläggningar vara hög hos förskrivare inom hälso- och sjukvården och hos handläggare av beslut om bidrag till hjälpmedel i arbetslivet. Detta kan leda till handläggningstider som upplevs alltför långa, något som bland annat påpekats i de brukarintervjuer som utredningen genomfört.

I utredningens hearingar har också synpunkten framförts att det finns en rädsla hos vissa förskrivare att förskriva – bland annat kopplad till upplevd brist på pengar och till rädsla för det särskilda ansvar som förskrivning av medicintekniska produkter medför.

Regelverkens effekter för företagen

I de olika länen har sjukvårdshuvudmännen utformat lokala regler för tillhandahållande av hjälpmedel. Enligt de företag som medverkat i utredningens hearing riktad till företagen, verkar det stora antalet lokala regelverk i landet hindrande för företagens möjligheter att marknadsföra sina produkter. Företagen upplever sig vara verksamma på en fragmenterad svensk marknad, bestående av ett antal delmarknader.

Enligt företagen råder det också en situation där det föreligger krav på granskning, bedömning/provning i flera led (krav på CE-märkning, krav på central provning, krav på lokal provning) innan ett nytt hjälpmedel kan "tas upp" av försörjningssystemet. De hävdar att processen kan ta flera år och att det händer att produkten är omodern innan den kan tas i bruk.

Ett annat problem kan uppstå i de fall en ny produkt inte på ett självklart sätt kan tillföras det ena eller andra "facket" i regel-systemet. Det gäller exempelvis i de fall det är svårt att avgöra huruvida den nya produkten skall betraktas som bostadsanpassning eller hjälpmedel. Även detta försvårar marknadsintroduktionen av nya hjälpmedel. Konkreta exempel har anförts som visar på flera års väntan på att kunna introducera en ny produkt på marknaden.

Vid utredningens hearing riktad till företagen angavs det norska systemet för hjälpmedelsförsörjning med enhetliga regler över landet och finansiering med statliga medel som ett föredöme när det gäller hjälpmedelsförsörjning.

Provning – upphandling

I utredningens hearing riktad till företagen framfördes synpunkten att det finns hinder för marknadsintroduktion av nya produkter som en konsekvens av tillvägagångssättet vid provning och upphandling. Man menade att upphandlande organ saknar kravspecifikationer och i bland även kompetens att upphandla hjälpmedel som bygger på ny teknik eller är avsedda för målgrupper med ”nya”, relativt sett okända funktionshinder. Två produktområden angavs som exempel på detta: digitala hörapparater under tiden då dessa först introducerades i Sverige samt hjälpmedel för kognitiva funktionshinder.

Stöd till hjälpmedelsverksamheten genom central provning och upphandling inom hjälpmedelsområdet - Hjälpmedelsinstitutets centrala provnings- och upphandlingsverksamhet sker huvudsakligen av produktgrupper utanför IT-området. Provning och upphandling av IT-baserade produkter sker i begränsad omfattning. Trots att Hjälpmedelsinstitutet formellt inte har en normerande roll uppges att resultaten från institutets provningsverksamhet i praktiken verkar vägledande för vilka produkter som förskrivs.

Komplicerad teknik

Datorer och annan IT får i många sammanhang ses som vardags-teknik men i bland är IT-lösningarna komplexa och svåra att lära sig och att använda. Synpunkten har framförts – såväl i hearingar som regionala konferenser - att mycket arbete återstår för att få fram användbara IT-lösningar som utvecklats med hänsyn till människors förmåga.

Traditionell syn på hjälpmedel

Inom hjälpmedelsverksamheten har hjälpmedel till personer med funktionshinder hittills i allmänhet uppfattats vara produkter i meningen ”varor”. När det gäller IT-området kan värdefull funktionalitet för funktionshindrade också tillhandahållas i form av digitala tjänster (exempelvis via Internet).

Det finns ett behov av ett utvecklat synsätt på begreppet hjälpmedel. IT-hjälpmedel kan också omfatta digitala tjänster, vars innehåll svarar mot funktionshindrade användares behov. Med ett

sådant synsätt skapas incitament för företagen att i ökad utsträckning utveckla och leverera digitala tjänster. Samhället tillhandahåller förvisso vissa typer av kommunikationstjänster, exempelvis de olika tjänster som upphandlas av Post- och telestyrelsen, se vidare avsnitt 9.6. Det handlar då om elektroniska kommunikationstjänster men inte om innehållet som överförs med hjälp av dessa tjänster.

Begränsad erfarenhetsåterföring mellan sektorer

Enligt den information utredningen tagit del av drar olika aktörer /sahallssektorer föga nytta av varandras kunskap eller erfarenheter. Inom arbetslivet har värdefulla resultat erhållits bland annat genom den så kallade TUFFA-satsningen²³. Gjorda erfarenheter har dokumenterats och spritts, bland annat i form av publikationer och via databaser. Den kunskap man vunnit förefaller dock i tämligen liten utsträckning tagits tillvara i andra sektorer (hälso- och sjukvårdssektorn, kultursektorn, utbildningssektorn). Det omvända förhållandet tycks också gälla. Utveckling och kunskap inom hälso- och sjukvårdssektorn förefaller, såvitt utredningen kan bedöma, enbart i begränsad utsträckning tagits tillvara i de övriga sektorerna.

Attityder

Utredningens olika aktiviteter har pekat på ett grundläggande hinder för introduktion av nya produkter – attityder till funktionshindrade människor i samhället. En ökad medvetenhet om betydelsen av självständighet och delaktighet för personer med funktionshinder skulle öka beredskapen att efterfråga nya produkter och använda de produkter som finns.

²³ TUFFA= TeknikUpphandling För Funktionshindrade i Arbetslivet, en av AMS genomförd satsning på utvecklade arbetsplatser för personer med funktionshinder.

9.8.4 Överväganden och bedömning

Intressenternas perspektiv

För att ta tillvara de nya möjligheterna är det i många fall viktigt att förstärka den kontinuerliga kontakten med olika intressenter inom hjälpmedelsområdet. Det är angeläget att fortsatt engagera brukarorganisationer och enskilda brukare i projektgrupper, referensgrupper, styrgrupper, sortimentsgrupper och liknande.

Enligt min uppfattning är det viktigt att skapa utvecklade former för att kontinuerligt ta tillvara synpunkter och erfarenheter även från företagen inom IT-området. Synpunkter behöver tillvaratas från företag som bedriver utvecklingsverksamhet, liksom från tillverkare, leverantörer och branschföreningar. Ett sätt att göra detta skulle kunna vara genom att inrätta ett företagarråd för IT-området vid Hjälpmedelsinstitutet.

Huvudmännens ansvar

Vissa av de problem som utredningen uppmärksammat i sitt arbete ligger utanför utredningens befogenheter när det gäller att föreslå åtgärder. Ansvaret för förändringar ligger här hos huvudmännen. Exempel är frågor som rör resurstilldelning, kompetensförsörjning, policy och regelverk, praktisk tillämpning av regler samt yrkesgruppernas inflytande vid policyutveckling. Jag anser det angeläget att huvudmännen överväger hur dessa frågor skall hanteras.

Ansvaret för policy och regelverk och den praktiska tillämpningen av detta ligger som nämnts hos huvudmännen. Vissa regelverk och policier kommer sannolikt att förändras som en konsekvens av utredningens förslag att alla skall ges rätt till bedömning av sina hjälpmedelsbehov.

Ett exempel på policyfrågor gäller förskrivningen av datorer till personer med funktionshinder. Funktionshindrade personer är ofta mer beroende av sina datorbaserade hjälpmedel än andra, exempelvis för grundläggande kommunikation eller åtkomst till information. Det som är bekvämt för andra kan vara en nödvändighet för den som har ett funktionshinder. Som nämnts medför sjukvårdshuvudmännens regelverk att man i vissa län enbart är beredd att ta ansvar för de särskilda tillbehör och program för funktionshindrade som behövs för att datorn skall kunna användas som ett skriv- eller kommunikationshjälpmedel, medan brukaren själv får anskaffa

datorn. Detta synsätt innebär ett dilemma. Situationen kan innebära att:

- den funktionshindre brukaren inte har råd att köpa en dator
- den funktionshindre användaren i vissa fall måste "konkurrera" med övriga familjemedlemmar om användningen av hjälpmedlen.
- de särskilda tillbehören och programmen inte alltid passar den dator och de program den enskilde/familjen skaffat.
- det kan vara svårt att avgöra vem som har ansvaret för att tillhandahålla support för systemets olika delar.

Jag anser det oroande och felaktigt om brukaren i ökande utsträckning själv får betala persondatorn i de fall denna utgör en väsentlig del av ett hjälpmedelssystem som bedömts behövas för att tillgodose den enskildes behov. Konsekvensen blir att brukaren drabbas av en kostnad som enligt min uppfattning kan jämföras med en hög avgift; något som jag i utredningens arbete med avgifter för hjälpmedel föreslagit inte skall kunna tas ut.

Kontinuerliga möjligheter till utveckling

Jag anser det angeläget att förstärka möjligheterna att i anslutning till praktisk verksamhet genomföra försöksverksamhet med nyheter inom IT-området.

De brister som påpekats vad avser möjligheter att kontinuerligt bedriva försöksverksamhet med nyheter i anslutning till praktiskt habiliterings- och rehabiliteringsarbete verkar enligt min mening sannolikt allvarligt hämmande på möjligheterna att ta tillvara de framsteg som görs.

Resurser bör tillskapas för långsiktigt arbete med försöksverksamhet med nyheter i anslutning till några av de dataresurs- och kommunikationscenter som drivs av sjukvårdshuvudmännen. Dessa center beskrivs på annan plats i utredningen, se avsnitten 9.9 och 9.10. Den praktiska verksamheten och brukarbehov som identifieras i denna skall vara utgångspunkt för valet av inriktning på försöksverksamheten. Behovet av dessa centra kan jämföras med behovet av nationella kompetenscentra inom andra områden inom hälso- och sjukvården.

Två alternativa modeller har övervägts. Den ena modellen innebär ett visst resurstillskott till några utvalda centra under en fem-

årsperiod. Den andra modellen innebär ett trestegs ansökningsförfarande, där intresserade centra i steg ett anhåller om och beviljas ett planeringsbidrag. Bidrag används för att formulera ansökningar om att få bilda ett spetscenter. Ett urval centra erhåller medel för att i tillägg till befintlig verksamhet under en femårsperiod bedriva försöksverksamhet med nyheter inom IT-området. Mitt förslag bygger på att statliga medel tillskjuts och att krav ställs på att verksamheten regelbundet följs upp och att resultat kontinuerligt sprids i landet. Centrens profil bör variera inbördes och arbetet med att planera huvudinriktning hos respektive center föreslås samordnas av HI. HI föreslås också samordna arbetet med resultatspridning.

Slutligen anser jag att det är angeläget att förutsättningarna förbättras för användardriven och behovsmotiverad forskning och utveckling. Användarnas behov och egna önskemål bör vara styrande för utvecklingen av IT-baserade produkter och tjänster. Brukarnas medverkan i utvecklingsprocessen bör förstärkas. Ett sätt att verka för detta är att utvecklingsarbete med sådan inriktning ges företräde vid medelstildelning. I avsnitt 9.11 lägger jag ett förslag som rör modeller för samarbete vid utveckling av IT-hjälpmedel.

9.8.5 Förslag

När det gäller frågan om att undanröja hinder för att de nya möjligheterna skall tas tillvara lägger jag följande förslag:

- Möjligheter att fortlöpande pröva nyheter i anslutning till praktisk verksamhet med IT för personer med funktionshinder skall förstärkas. Särskilda medel för ändamålet tillförs vissa av landets dataresurs- och kommunikationscenter som härigenom bildar spetscenter.
- Att regeringen tar initiativ till att inrätta ett företagarråd vid Hjälpmedelsinstitutet för fortlöpande kontakter mellan HI, IT-branschen och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området.

9.9 Kunskap – en nyckelfråga

Personalens kompetens

Bedömning:

Det finns många personer med funktionshinder som skulle kunna nå en högre grad av delaktighet med hjälp av ökad tillgång till ändamålsenliga IT-hjälpmedel. En förutsättning för detta är ökad kompetens hos personal. IT-hjälpmedel tillhandahålls i dag i många olika sammanhang och med stöd av flera olika bestämmelser. Som en följd av detta finns ett behov av kompetensutveckling hos många olika personalgrupper.

De erfarenheter av IT-hjälpmedel som erhålls inom hälso- och sjukvården och arbetslivet har i olika sammanhang utvärderats och dokumenterats. För att resultaten skall få genomslag och utvärderingarna skall bidra till en ökad användning av ändamålsenliga IT-hjälpmedel räcker det inte att kunskap om hjälpmedlens möjligheter och effekter sammanställs och sprids. Resultaten måste också tas om hand och tillämpas i verksamheten.

Den snabba utvecklingen medför en ständig kunskapslucka hos personalen vad avser nya möjligheter inom IT-området. Personalen behöver i sitt arbete stöd och underlag som beskriver vetenskap och beprövad erfarenhet inom området.

Vård- och omsorgspersonal saknar i tillräcklig utsträckning kunskap om de nya IT-baserade möjligheter som finns för äldre personer med funktionshinder.

Förslag:

- Att en fördjupad kartläggning, uppföljning och utvärdering av kvaliteten i sjukvårdshuvudmännens tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel för information, kommunikation och kognitivt stöd till personer med funktionshinder genomförs.
- Att regeringen uppdrar åt Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket att utarbeta planer för kompetensutveckling om IT-baserade arbetshjälpmedel för berörda personalgrupper samt att utvärdera och redovisa hur planerna realiserar.
- Mottagarorganisationer för nyheter inom IT-området bör byggas upp av sjukvårdshuvudmännen och ansvariga myndigheter för hjälpmedel i arbetslivet.
- Kunskapssammanställningar om effekter av IT-stöd gällande ”nya” grupper skall tas fram och spridas.

- Ett flerårigt program med stimulansbidrag för utveckling av vård- och omsorgspersonalens kompetens om IT-hjälpmedel för äldre personer med funktionshinder skall planeras och genomföras.

Information och stöd till brukare

Bedömning:

Resultaten av de senaste årens satsningar på att utveckla kompetens om IT hos personer med funktionshinder är bland annat nya metoder, läromedel och pedagogik. Utvärderingar har visat att dessa resultat inte tas tillvara i tillräcklig utsträckning. Det finns fortfarande ett behov av att erbjuda brukarna möjlighet till grundläggande kompetensutveckling om IT och att i detta arbete ta tillvara de utvecklade resurserna.

Behovet av support till brukare när det gäller användning av IT-baserade hjälpmedel bedöms vara centralt. Supportbehovet varierar bland annat beroende på vilka tillämpningar av IT som är aktuella. Vissa behov bedöms vara relativt väl tillgodosedda; medan andra behov bedöms vara mindre väl tillgodosedda. För att planera insatser inom området behöver behovet av support analyseras närmare.

För gruppen äldre personer med funktionshinder föreligger ett behov av personligt stöd när det gäller användningen av vissa typer av elektroniska hjälpmedel.

Personer med funktionshinder och deras organisationer efterfrågar bättre information om hjälpmedel. IT-utvecklingen har medfört effektiva verktyg som kan användas för att utforma ändamålsenliga system som tillgodoser brukarnas informationsbehov.

Förslag:

- En satsning på att vidareutveckla brukarnas allmänna kompetens om IT skall planeras och genomföras.
- Behovet av support (teknisk support och stöd i hjälpmedelsanvändning) till brukare skall analyseras.
- En försöksverksamhet med utbildning för elektronikinstruktörer, som ny stödresurs för framför allt äldre personer med funktionshinder skall planeras och genomföras.
- Arbetet med att utforma tillgängliga och användbara system för information om hjälpmedel som vänder sig till personer med funktionshinder skall påskyndas och intensifieras.

Den genomgång av kompetensbehov och kompetensförsörjning när det gäller IT-hjälpmedel som gjorts inom utredningen visar att behov av kompetens finns hos många olika personalkategorier liksom hos funktionshindrade personer och deras anhöriga.

Som tidigare nämnts genomförde utredningen under hösten 2002 fem regionala konferenser om hjälpmedel. Syftet var att samla synpunkter och erfarenheter från landsting, kommuner, myndigheter, organisationer och brukare, när det gäller de frågor som utredningen omfattar. Cirka 300 personer deltog i de regionala konferenserna. Deltagarna identifierade bland annat skälen till att IT-hjälpmedel ännu så länge förskrivs i relativt begränsad utsträckning. Bristande resurser och kunskapsbrist uppgavs vara de främsta skälen till den begränsade förskrivningen. Bristande kunskap uppgavs finnas hos olika aktörer som brukare, förskrivare, upphandlare, beställare, tillverkare och leverantörer, tekniker liksom assistenter och anhöriga. Man angav bristande kunskap om aktuella behovsgrupper, bristande kunskap om teknik och användningen av IT men också bristande kunskap om tillhörande pedagogik.

När det gäller kompetensförsörjning om IT i allmänhet hos brukare och personal ges i dag grundläggande kunskap inom ramen för den ordinarie grundutbildningen i det svenska samhället. Studieförbunden erbjuder också ett kursutbud för den som vill fördjupa sig inom området. Vissa studieförbund erbjuder anpassade datorkurser för personer med funktionshinder.

Datakörkortet ECDL (European Computer Driving Licence) är ett certifieringsprogram för datakunskaper. Kunskapskraven omfattar de vanligaste funktioner och programvaror som en användare möter i sin dagliga datormiljö. Det finns också datakörkortet LIGHT för den som anser att kunskapskraven för datakörkortet är alltför omfattande att börja med.

9.9.1 Personalens kompetens

Till utgångspunkterna för diskussionen om kompetensfrågorna inom IT-området hör frågor som rör ansvar och huvudmannaskap. Inom hälso- och sjukvården föreligger en skyldighet att bedriva verksamhet enligt vetenskap och beprövad erfarenhet enligt lagen (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område. I Socialstyrelsens uppdrag ingår att utöva tillsyn när det gäller hjälpmedel som tillhandahålls enligt HSL.

Socialstyrelsen har inte rätt att föreskriva villkor för utbildning eller innehållet i olika utbildningar. Vårdhögskolor och andra högskolor har rätt att själva bestämma innehållet i de utbildningar de anordnar. Det innebär att lokala variationer i utbildningarnas innehåll förekommer.

Ett antal statliga myndigheter²⁴ fick 2002 regeringens uppdrag att utarbeta en gemensam plan för kompetensförsörjningen inom vård och omsorg om äldre och funktionshindrade personer. Syftet är att skapa bättre förutsättningar för kommunerna att fullgöra sitt åtagande. En handlingsplan skall läggas fram senast den 31 maj 2004.

Berörda personalgrupper i kommuner och landsting

I landstingen förskrivs IT-baserade hjälpmedel av bland annat av arbetsterapeuter och logopedier. Vid landstingens syncentraler är synpedagoger med flera förskrivare och vid hörcentraler audionomer med flera.

Utredningen har tillställt såväl Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter (FSA) som Svenska Logopedförbundet (SLOF) en förfrågan om aktuell situation gällande kompetens och kompetensutveckling för området IT-baserade hjälpmedel.

Logopedier

Logopederna organiseras av Svenska Logopedförbundet, SLOF. Förbundet har drygt 1 000 medlemmar. Logopedier utbildas vid universiteten i Stockholm, Göteborg, Lund och Umeå. Från och med år 2003 utbildas även logopedier i Linköping. Utbildningen är fyraårig och leder fram till en masterexamen i logopedi. Vid logopedutbildningen kommer studenterna i kontakt med hjälpmedelsfrågor, där IT-hjälpmedel ingår, i flera olika sammanhang under utbildningen, bland annat genom föreläsningar kring utprovning och användning av hjälpmedel, studiebesök vid de resurscentra för datorbaserade hjälpmedel och i samband med olika diagnoskurser. När det gäller fortbildning för logopedier – och andra

²⁴ Berörda myndigheter är: Arbetsmarknadsstyrelsen, Arbetsmiljöverket, Högskoleverket, Integrationsverket, Migrationsverket, Myndigheten för kvalificerad yrkesutbildning, Riksförsäkringsverket, Skolverket och Socialstyrelsen. Även Centrala Studiestödsnämnden deltar i arbetet. Socialstyrelsen svarar för samordningen av uppdraget.

yrkesgrupper – förekommer på regional nivå ”nätverksmöten” och kurser initierade av dessa resurscentra för datorbaserade kommunikationshjälpmedel, se vidare nedan. På högskolenivå har poängkurser anordnats inom bland annat AKK- området (Alternativ och Kompletterande Kommunikation) där IT-hjälpmedel är en del. Att förskriva IT-hjälpmedel bör enligt SLOF betraktas som en specialitet då det ofta krävs specialistkompetens och teamarbete för utprovning av denna typ av hjälpmedel.

Arbetsterapeuter

Arbetsterapeuterna organiseras av Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter, FSA. Förbundet har drygt 9 000 medlemmar. Arbetsterapeuter utbildas i Boden, Umeå, Stockholm, Örebro, Linköping, Jönköping, Göteborg och Lund. Utbildningen omfattar 120 poäng och leder fram till arbetsterapeutexamen. De olika utbildningsorterna uppvisar olika utbildningsprofiler. När det gäller inslag om IT-hjälpmedel i utbildningen gäller till exempel för Jönköping att inget finns i grundutbildningens obligatoriska del. IT ingår som del i två valfria kurser om vardera 5 poäng: Rehabiliteringsteknik och Kognitiv rehabilitering. I Lund förmedlas ingen direkt kontakt med IT-hjälpmedel i grundutbildningen. När det gäller fortbildningsbehov inom IT-området framhåller man från FSA att studenterna behärskar och använder datorer för egen del i studierna men att behov av kompetensutveckling om IT som stöd för personer med funktionshinder finns.

Audionomer

Audionomer organiseras av SKTF respektive SRAT. Yrkesgruppen omfattar cirka 700 personer. Utbildning till audionom finns på fyra utbildningsorter: Göteborg, Lund, Stockholm och Örebro. Audionomutbildningen omfattar 120/160 poäng och efter avslutad utbildning erhålles yrkesexamen och kandidatexamen/magisterexamen.

Utbildningsorterna har olika uppläggnings av sina utbildningar. Audionomernas yrke innebär en integrerad tillämpning av tekniska, beteendevetenskapliga och medicinska kunskaper inom hörselområdet. Arbetet innefattar i huvudsak utredning av hörseln samt rehabilitering av hörselskadade där moment som behovsutredning,

hjälpmedelsutprovning och utvärdering ingår. Bland de hjälpmedel som audionomer arbetar med är hörapparater, hörseltekniska hjälpmedel samt utrustning för elektronisk kommunikation (bild- och texttelefoner).

Ingenjörer, tekniker

Rehabiliteringsingenjörer utbildades tills för helt nyligen vid en högskola i landet – högskolan Dalarna. Vid högskolan fanns ett treårigt program samt även fortbildningskurser för hjälpmedelstekniker och hjälpmedelskonsulenter. Vissa inslag om IT och IT-hjälpmedel fanns i utbildningen. Beslut togs våren 2003 att lägga ned utbildningen av ekonomiska skäl. Arbeta pågår för att starta en ny ingenjörsutbildning vid KTH Syd inom området Hälsa och Teknik under FoU-enheten CTV, Centrum för Teknik i Vården. Diskussioner förs även med KTH Syd och Karolinska Institutet om fortbildningsinsatser för hjälpmedelskonsulenter och hjälpmedelstekniker.

Medicintekniker har stor vana och erfarenhet av elektronisk apparatur. Denna resurs förefaller såvitt utredningen kunnat finna inte vara engagerad av arbetet med IT-hjälpmedel för funktionshindrade.

Centrum för Rehabiliteringsteknik vid Lunds tekniska högskola, Certec, anordnar utbildningar, bland annat i ämnet rehabiliteringsteknik, och rehabiliteringsteknik och design. Certecs kurser riktar sig till studerande inom civilingenjör- och industridesignutbildningen, till yrkesverksamma personer inom vård, skola och omsorg samt till människor med funktionshinder. Man skraddarsyr också uppdragsutbildningar och har betydande erfarenhet av nätbaserat lärande.

Personalgrupper vid dataresurs- och kommunikationscentra

Det finns flera olika typer av centrumbildningar för arbete med IT- och datorbaserade för funktionshindrade personer. I landstingen finns de så kallade dataresurscentren som svarar för särskild kompetens rörande datorbaserade hjälpmedel. Vid de så kallade kommunikationscentren arbetar man för att stödja personer med tal-, språk- och kommunikationsstörningar. Ett betydande inslag i ar-

betet består av verksamhet med IT-baserade hjälpmedel. I dag finns 17 dataresurs- och kommunikationscentra i landet. Många hjälpmedelscentraler, syncentraler, hörcentraler bedriver dock också arbete med IT-hjälpmedel utan att tillhöra kategorin dataresurscentrum.

Datateken bedriver verksamhet för att ge funktionshindrade barn möjlighet till utveckling och stimulans genom datorlek. För närvarande finns drygt 30 datatek i landet. Verksamheten med uppbyggnad av datatek startade 1992 och skall skiljas från de så kallade skoldatateken som under åren 2002–2005 i projektform byggts upp i sex kommuner i landet, se vidare kapitel 7. Syftet med de sistnämnda är att stödja skolpersonal som undervisar elever i behov av särskilt stöd.

Teamen vid dataresurs- och kommunikationscentren består av företrädare för flera olika personalgrupper. Sammansättningen av teamen varierar mellan centren. De flesta center har pedagog, ingenjör/tekniker, logoped, arbetsterapeut och hjälpmedelskonsulent samt lednings- och administrativ personal. Vid vissa center finns dessutom kurator, psykolog och sjukgymnast.

Enligt en enkätundersökning som genomfördes av HI under våren 2003 har datateken, som arbetar med datorlek för barn och ungdom, följande yrkesgrupper i sina team: förskolepedagoger, specialpedagoger, arbetsterapeuter, logopeder, tekniker/ingenjörer.

Dataresurs- och kommunikationscentren anordnar också utbildningar. Internt sker ett informations- och erfarenhetsutbyte. De olika yrkesgrupperna inom dataresurscentren anordnar nätverksträffar och tematräffar. När det gäller datateken sker egen kompetensutveckling i stor utsträckning genom erfarenhetsutbyte. Datateken har ett utvecklat nätverk inom vilket information och kunskap sprids. Ett annat nätverk, Minipuh²⁵ genomför lekprogramtester och sprider resultaten av dessa.

I *kommunerna* beslutar biståndshandläggare som tidigare nämnts om vissa typer av IT-produkter och system (exempelvis trygghetstelefoner). Vissa IT-hjälpmedel förskrivs också enligt HSL i de kommuner som har ansvar för delar av den öppna hälso- och sjukvården. Förskrivare av hjälpmedel inom kommunerna är i allmänhet arbetsterapeuter och sjukgymnaster. Beslut om bidrag till IT-stöd inom ramen för bostadsanpassningsbidrag fattas av handlägg-

²⁵ <http://www.hi.se/Minipuhwebb/default.shtm>

gare/sekreterare i kommunen, vilka i sin tur konsulterar tekniker i kommunen och i bland även landstingsanställda arbetsterapeuter.

HI genomförde i slutet av 2002 en enkätundersökning för att ta reda på hur många kommuner som har anställt egna tekniker. Av de 130 kommuner som besvarade enkäten hade 64 kommuner anställt egen personal med teknisk kompetens för hjälpmedelshandling. 66 kommuner har inte anställt egen personal utan köper tjänster, framför allt från landstinget. Såvitt kan bedömas av de redovisade arbetsuppgifterna (reparation enkla hjälpmedel, montering och transport, rekonditionering, specialanpassningar) arbetar kommunernas tekniker inte i nämnvärd utsträckning med IT-baserade hjälpmedel.

Problembeskrivning – landstingen

Utredningen har genomfört en enkätundersökning till dataresurs- och kommunikationscenter för att samla uppgifter om kompetensbehov, kompetensförsörjning och behovet av support inom IT-området. Sju av de större centren har besvarat enkäten. På frågan om situationen anses vara tillfredsställande när det gäller möjligheter till fortbildning för berörda personalgrupper inom området IT-baserade hjälpmedel svarar samtliga nej.

Centrens representanter framförde bland annat följande. Den snabba förändringen inom området gör att fortbildningen måste bli en del av "vardagen". Ekonomiska hinder och arbetsbelastning utgör problem i sammanhanget. Det är få personer som behärskar området. Synpunkten framfördes att de som "kommit långt" inom visst område bör beredas möjlighet att utbilda kolleger samt att vissa leverantörer bör anlitas för att tillhandahålla utbildning. Vidare framfördes synpunkten att mer riktade reguljära utbildningsinsatser behövs, helst kurser på högskole- och universitetsnivå. Behovet av utbildning för personliga assistenter och annan personal med lägre utbildningsnivå påpekades också. För dessa grupper finns ett "Moment22-tänkande" – de är så flyktig arbetskraft så det är ingen idé att satsa på dem – ingen satsar på dem därför går de vidare till annat.

Representanterna för dataresurs- och kommunikationscentren ansåg också att det borde finnas mer utbildning avseende IT-baserade hjälpmedel på grundutbildningen för till exempel arbetster-

peuter och logopedier eller som påbyggnad förlagd till utbildnings- orterna. Behovet av kortkurser på nätet nämndes också.

Någon form av ”diplomering” eller auktorisation av specialister inom området alternativ och kompletterande kommunikation (AKK) och IT har efterfrågats av yrkesverksamma vid dataresurs- och kommunikationscentren. Personer med grava tal- och kommunikationssvårigheter saknar förmåga att uttrycka sina behov och har därigenom svårigheter att ta tillvara sina intressen. Förutom kunskap om de kommunikationssystem som används (tecken, Bliss, Pictogram) krävs kompetens om avancerade IT-baserade kommunikationshjälpmedel och tillhörande pedagogik. Genom att ge tydlig legitimitet till yrkesutövarna ökar också brukargruppens synlighet. Det finns olika nivåer av kompetensbehov i sammanhanget, bland annat specialistkompetens för förskrivning och utprovning av hjälpmedel. För att kunna stödja brukarna i vardagen efterfrågas kompetens om AKK även inom kommunerna.

I samband med utredningens hearingar för FoU-aktörer och företag i mars 2003 diskuterades frågor om personalens kompetens. I det sammanhanget lyftes framför allt personalens kompetens om nya hjälpmedel inom hörselområdet fram som ett problemområde. I kontakter med forskare inom området har även bristen på tillförlitliga utprovningssmetoder för hörapparater lyfts fram liksom bristen på kompetens om utprovningssmetoder. Ett annat område som särskilt utpekats i diskussioner om kompetens och kompetensbehov gäller IT i tillämpningar som kognitivt stöd.

Utredningens enkätundersökning till chefer inom hörselvården visar att en majoritet av de chefer som besvarade enkäten anser att behovet av kompetensutveckling är stort. Cheferna menar att ständig kompetensutveckling är nödvändig på grund av den snabba tekniska utvecklingen. De pekar också på behovet av utveckling av och kompetensutveckling om metoder, till exempel metoder och hjälpmedel vid tinnitusrehabilitering och metoder för utprovning av hörapparater. Flera framhåller att enhetlig, nationell metodutveckling behövs liksom samordnad utbildning på nationell nivå.

Audionomerna inom SRAT har framhållit att ny teknik har medfört förändrade förutsättningar på hjälpmedelsområdet. De fackliga representanterna framhåller att ny teknik kan ge bättre resultat, att hjälpmedel, mät- och anpassningsmetoder har blivit dyrare och att arbetet blivit mer kunskapskrävande och kräver högre utbildning av personal.

Vissa hjälpmedel som förskrivs inom landstingens hjälpmedelsverksamhet hanteras också av personalgrupper utanför hälso- och sjukvårdssektorn. Ett exempel är DAISY-spelare till talböcker, vilka i viss utsträckning hanteras vid utlån av talböcker av bibliotekens personal vid länsbibliotek, folkbibliotek och sjukhusbibliotek.

Problembeskrivning – kommunerna

Användningen av IT-stöd till brukare, personal och anhöriga inom kommunernas ansvarsområde kan förväntas bli ett kommande utvecklingsområde i takt med att informationstekniken fortsätter att växa in som en naturlig del i samhället och i människors närmiljö.

Volymen IT-baserade produkter till personer med funktionshinder som hanteras i kommunerna är ännu tämligen begränsad, men sådana produkter tillhandahålls i dag inom flera olika sektorer (hälso- och sjukvårdssektorn, socialtjänsten, bostadsanpassning och kultursektorn/bibliotek samt inom utbildningsväsendet). Samtidigt rapporteras en oroande tendens när det gäller kompetensutvecklingen inom IT-området i kommunerna. Enligt uppgift från personal får allt färre inom omsorgerna möjlighet att utbilda sig inom IT-området. IT-verkstäder och andra liknande enheter får allt oftare ställa in kurser på grund av för få deltagare. Personalen anser att låg status och låg lön inom omsorgerna på många håll skapar mycket stor personalomsättning vilket försvårar arbete med mer avancerade IT-hjälpmedel.

Kommunernas rekryteringsbehov inom hälso- och sjukvårdsområdet samt inom vård och omsorg är betydande. I Svenska Kommunförbundets rapport "Aktuellt om äldreomsorgen" från oktober 2003 anges att kommunerna i dagsläget klarar att rekrytera det antal personer som behövs för vård och omsorg men att alla inte har önskad kompetens.

Som tidigare nämnts uppdrog regeringen år 2002 åt ett antal statliga myndigheter att utarbeta en gemensam plan för kompetensförsörjningen inom vård och omsorg om äldre och funktionshindrade personer. Rapporten "Invester nu" som presenterades i juni 2004 innehåller en långsiktig handlingsplan för hur staten skall verka för att det finns kompetent personal till framtidens vård och omsorg om äldre och personer med funktionshinder. I rapporten konstateras att med nuvarande omfattning på gymnasial omvård-

nadsutbildning kommer det att saknas 200 000 personer med sådan utbildning 2015.

Personal inom vård och omsorg hör till de grupper i kommunerna som har behov av kompetensutveckling inom IT-området. Behov av kompetensutveckling kan exempelvis avse såväl personal inom demensvård som personal i daglig verksamhet enligt LSS.

Kommuner och landsting gör ansträngningar för att göra vårdyrkena mer attraktiva bland annat genom införa IT-inslag av olika slag. Utveckling av IT-stöd till personal inom vården och i viss utsträckning IT till äldre och funktionshindrade har bland annat genomförts med stöd av Vårdalstiftelsen, KK-stiftelsen och Landstingsförbundet, genom de så kallade ITHS-programmen.²⁶

När det gäller kommunalt anställd personal har flera kommuner beslutat dra in befintliga tjänster som heminstruktörer. Dessa har haft uppgiften att stödja syn- och hörselskadade brukare i hemmet.

Lärare

Frågan om kompetens om IT-hjälpmedel hos lärare och annan skolpersonal ligger – när det gäller läromedel och pedagogiska hjälpmedel – utanför utredningens uppgift att behandla. Det finns dock ett behov av kunskap hos lärare, skolpersonal, föräldrar och lärare om de personliga hjälpmedel som tillhandahålls elever med funktionshinder.

ITiS, det nationella programmet för IT i skolan, som genomfördes under perioden 1999–2002 innehöll en del som särskilt gällde elever med funktionshinder. Satsningen innebar i huvudsak ett erbjudande till lärare att i arbetslag genomföra en kompetensutveckling där samtliga deltagare disponerade en dator som ett personligt arbetsverktyg. Inom ramen för satsningen ”IT i Skolan, ITiS”, gavs särskild handledning om IT till arbetslag som hade elever med funktionshinder i sin klass. Denna insats initierades och sköttes av dåvarande Statens institut för handikappfrågor i skolan, SIH och senare Specialpedagogiska institutet, SIT inom de ramar som avattes av ITiS.

²⁶ IT i hälso- och sjukvården.

Personal verksam inom AMV och försäkringskassorna

Personal vid arbetsförmedlingar och försäkringskass kontor hantear ansökningar och anvisningar/beslut om bidrag till hjälpmedel inom Arbetsmarknadsverkets respektive försäkringskassornas ansvarsområden. Berörda handläggare anlitar i allmänhet externa resurser, exempelvis Af Rehab, landstingens dataresurscentra, hjälpmedelcentraler och/eller hjälpmedelsföretag för att bedöma behov och välja hjälpmedel. Frågan om handläggarnas generella kompetensbehov inom hjälpmedelsområdet behandlas huvudsakligen inom ramen för utredningens arbete med en översyn av systemet för arbetshjälpmedel, se vidare kapitel 8.

När det gäller kompetens- och kompetensutveckling om IT inom Arbetsmarknadsverkets område omfattar aktuella utbildningsaktiviteter gällande IT bland annat:

- AMVs grundkurs för nyanställda.
- Så kallade datagrupper för personal vid Af Rehab
- Mässor och konferenser
- Deltagande i så kallade utvecklingsprojekt
- Särskild högskoleutbildning om 5 poäng

Kompetens – ansvar – roller

Enligt resultaten från den enkätundersökning som utredningen genomfört till dataresurscentren föreligger likartade förhållanden inom hälso- och sjukvårdssektorn respektive arbetslivet när det gäller fördelning av kompetens och ansvar rörande IT-hjälpmedel. Inom hälso- och sjukvårdssektorn ansvarar de som har forskrivare- och budgetansvar för beslut att tillhandahålla hjälpmedel. De anlitar hjälpmedelscentraler, dataresurs- och kommunikationcentra där fördjupad kunskap om IT-hjälpmedel huvudsakligen finns. Inom arbetslivet ansvarar handläggare vid arbetsförmedlingar och försäkringskassor för anvisningar respektive beslut om bidrag till hjälpmedel. De anlitar specialistresurser där fördjupad kompetens om IT-hjälpmedlen finns: Af Rehab, landstingens resurscentra och hjälpmedelsleverantörer.

Nya personalgrupper – ny grundkompetens

Ett aktuellt utvecklingsområde inom IT-området gäller kognitiva hjälpmedel. Hjälpmedlen används till exempel av personer med utvecklingsstörning, förvärvade hjärnskador, demens, psykiska funktionshinder och neuropsykiatriska störningar. Kognition, det vill säga det kunskapsområde som handlar om människans mentala funktioner (tänkande, minne, problemlösning, etcetera) är en del av psykologins domäner. Såvitt utredningen erfarit finns begränsad erfarenhet av att engagera psykologer som förskrivare av dessa hjälpmedel eller som medlemmar i team som arbetar med att bedöma behov av hjälpmedel och ta fram underlag för beslut om val av lämpliga hjälpmedel.

Det finns för närvarande ett stort antal utbildningsprogram som tillhandahåller grundkompetens inom området människa-dator teknik på högskolenivå i Sverige. Vid en genomgång hösten 2002 fanns drygt 20 sådana program vid 11 olika universitet/högskolor i landet. Hjälpmedelssektorn förefaller att i tämligen liten utsträckning engagerat personal med denna kompetens.

Övriga professioner

En fråga som förts fram i samband med utredningens regionala konferenser rör kompetensen hos upphandlare. Synpunkten framfördes att frågan om kompetens och möjlighet för professionella beställare att beställa teknik ur ett brukarperspektiv är viktig att diskutera.

Genomförda satsningar på kompetensutveckling inom hjälpmedelsområdet

Under åren 1994–1997 genomfördes en särskild satsning på kompetensutveckling inom den del av hjälpmedelsområdet som ligger inom hälso- och sjukvårdssektorn. Regeringen anslog cirka 100 miljoner kronor och dåvarande Handikappinstitutet ansvarade för fördelning av medlen. De landsting som deltog i satsningen bidrog också med egna projektmedel. Bakgrunden till beslutet att genomföra satsningen var bland annat en oro för att den pågående decentraliseringen kunde försämra möjligheterna att upprätthålla specialistkompetens och att utveckla insatser för grupper med kva-

lificerade hjälpmedelsbehov. Verksamheter som erhöll stöd skulle ha långsiktig betydelse, en förnyelseeffekt och en nationell betydelse (Hjälpmedelsinstitutet, 1998). Bland de cirka 240 projekt som erhöll stöd fanns cirka 90 som rörde området informationsteknik/dator teknik. I utvärderingen av satsningen poängterades behov av fortsatt kunskaps- och metodutveckling gällande IT-användning för olika handikappgrupper.

Nya kunskapsbehov – IT-hjälpmedel för äldre

Utvecklingen medför ständigt nya kompetensbehov hos personal. Ett aktuellt exempel på ett sådant område är kunskap om IT-hjälpmedel för äldre personer med funktionshinder. Utvecklingen har exempelvis lett till nya hjälpmedel inklusive digitala tjänster för personer med demens eller stroke. Såvitt utredningen kunnat finna är dock kunskapen om dessa möjligheter spridd i mycket liten utsträckning.

9.9.2 Brukarnas kompetens

Genom deltagande i utvecklingsprojekt, försöksverksamhet och demonstrationsverksamhet inom IT-området från mitten av 80-talet och framåt har berörda brukargrupper och deras organisationer vunnit kompetens om IT. Vissa satsningar har särskilt ägnats åt att utveckla kompetens om IT bland funktionshindrade personer och deras organisationer. Hit hör till exempel de så kallade fadderprojekten och den så kallade Brukarkompetenssatsningen.

”Fadderprojekt” inom IT-området eller det som i bland kallas området datorbaserade hjälpmedel har genomförts av flera olika handikapporganisationer. Flera av projekten har genomförts med stöd ur Allmänna arvsfonden. Vissa projekt har även genomförts med stöd ur den ovan nämnda stimulansbidragssatsning som HI administrerade under åren 1994–1997. Med fadderverksamhet menas att enskilda funktionshindrade brukare erhåller information, kunskap och annat stöd av andra funktionshindrade brukare med särskild kompetens inom IT-området. Ett exempel på projekt är ”Exkomp”, som syftar till att ge stöd i IT-frågor åt dövblinda brukare. Bland annat följande organisationer har genomfört ”fadderprojekt”:

- Föreningen Sveriges Dövblinda, FSDB,
- Neurologiskt handikappades riksförbund, NHR,
- Afasiförbundet,
- Synskadades riksförbund, SRF,
- Rörelsehindrade barn och ungdomar, RBU,
- Reumatikerförbundet.

Ett antal projekt inom den nyligen slutförda "Brukarkompetenssatsningen" har genomförts med syfte att utveckla handikapprörelsens och funktionshindrade brukares kompetens om IT. Genom denna satsning som genomfördes med medel ur Allmänna arvsfonden under åren 1998–2002 har försöksverksamhet genomförts med olika former av stöd till kompetensutveckling. Satsningen bestod av cirka 50 projekt med en sammanlagd budget av cirka 20 miljoner kronor. Över 3 000 personer deltog på olika sätt inom kompetensutvecklingsprojekten. Bidragsmottagare och genomförare av projekten var i huvudsak handikapporganisationerna, men även lands- ting, kommuner och andra aktörer. Den uppföljning som genomförts i Hjälpmedelsinstitutets regi (Rundfelt, 2004) talar för att satsningen har varit framgångsrik. Den har bidragit till att brukarnas kompetens på IT-området har höjts. En majoritet av projekten har dessutom fortsatt med någon form av utbildningsåtgärd. Uppföljningen visar att de största problemen när det gäller att höja brukarnas kompetens på IT-området är *bristen på support och hjälp vid datafel och problem, bristen på egen datorutrustning samt bristen på lämpliga lärotillfällen*. Man har också funnit att en stor mängd ny kunskap har genererats i form av läromedel, metoder och pedagogik, men att den nya kunskapen dock inte kommit till användning i önskvärd utsträckning. Det brister i information om vilka resultat som nåtts och var man kan finna dem.

Utbildningsanordnare i ovannämnda projekt har i flera fall varit studieförbunden. Vissa studieförbund anordnar som nämnts datakurser som särskilt vänder sig till grupper med funktionshinder.

Utbildning om IT-baserade hjälpmedel för brukare

Utbildning av funktionshindrade brukare i de hjälpmedel som förskrivits med hälso- och sjukvårdslagstiftningen som grund tillhandahålls inom ramen för i sjukvårdshuvudmännens ansvar. I förskrivarens ansvar ligger att tillhandahålla utbildning i de hjälpmedel

som förskrivs. Utbildning i datorbaserade arbetshjälpmiddel som köps med bidrag från berörda huvudmän inom arbetslivsområdet tillhandahålls och finansieras av dessa. Hjälpmiddelsleverantörer anlitas i stor utsträckning för att ge utbildning om IT-baserade arbetshjälpmiddel till brukare.

Särskilda kompetensbehov hos vissa brukargrupper

Teknik och äldre – vilka särskilda krav finns när det gäller kompetensutveckling för äldre funktionshindrade personer? Äldre i dag är teknikvana men har i allmänhet inte tillägnat sig kompetens om IT då de var barn eller som vuxna i arbetslivet. För dagens äldre generation kom IT i allmänhet in i bilden senare i livet. För en del funktionshindrade personer gäller också att arbetslivet inte varit den arena för egen kompetensutveckling om IT som den varit för många andra IT-användare. Pensionärsorganisationer, exempelvis PRO, har tagit fram särskilt utbildningsmaterial om IT för äldre. Materialet kännetecknas av särskild hänsyn till behoven av lägre tempo i utbildningen.

SeniorNet, en organisation med 6 000 medlemmar, bedriver utbildningsverksamhet för äldre om IT. Under en dag varje år sedan 1999 arrangeras det nationella projektet SeniorSurf på biblioteken.

En fråga som särskilt behöver uppmärksammas i sammanhanget gäller brukargruppernas behov att få information och läromedel om IT i ett tillgängligt format. Här kan nämnas det åtagande Centrum för flexibelt lärande har då det gäller att ta fram läromedel på teckenspråk.

Brukarnas generella IT-kunskap

Det finns i dag ingen samlad kunskap om funktionshindrade personers generella kompetens inom IT-området. Utredningen har inte kunnat utröna hur brukarna själva ser på sin kompetens eller hur potentiella externa avnämare av kompetensen ser på denna.

I sammanhanget kan noteras en undersökning som nyligen genomförts av Institutet för tillväxtpolitiska studier, ITPS. ITPS har våren 2003 med hjälp av SCB frågat medborgarna vad de anser om sin IT-kompetens. Gruppen funktionshindrade kan inte särskiljas bland de svarande. Det är trots detta intressant att notera svaren på

frågan. Ungefär fem procent anser att de på grund av bristande IT-kompetens inte kunnat söka ett visst arbete, tio procent anser att de inte har tillräcklig IT-kompetens för sitt dagliga arbete och lika många anser att de hindras av sin otillräckliga IT-kompetens i sin yrkesmässiga utveckling. När man frågat företagen om deras uppfattning om IT-kompetens har 30 procent av de mindre företagen i bland tyckt att de haft problem med arbetsökande med bristande IT-kompetens, för de större företagen var motsvarande andel 60 procent.

9.9.3 Support till brukare

Modeller för support till brukarna

En central fråga har i utredningens inventerings- och kartläggningsarbete uppgivits vara behovet av IT-support till brukarna. I arbetet med att samla information om modeller för support till brukarna har ett antal exempel identifierats.

Som nämnts genomförs utbildning av och support till brukare till stor del av hjälpmedelsleverantörer.

De tidigare nämnda "Fadderprojekten" har genererat erfarenheter av sådan support där support till ovana brukare ges av mer erfarna brukare.

Föreningen Sveriges Dövblinda (FSDB) har som nämnts en expertgrupp, Exkomp-gruppen, som i sin tur utbildade "Nycklister", en förstärkning inom förbundet för att ge stöd och hjälp till dövblinda såväl under utbildning som support inom olika regionala områden.

Synskadades Riksförening, SRF, i Kalmar län har genom deltagande i ovan nämnda brukarkompetenssatsning skapat en distansorganisation i länet för synskadade datoranvändare. SRF har nu fått landstingets uppdrag att fortsätta och ge utbildning samt telefon-support eller support vid hembesök.

Kundtjänst på distans är vanligt förekommande generellt inom IT-branschen. Den kommersiella kundservicen anlitas i bland av funktionshindrade kunder i de fall datorn är ett egeninköp.

Landstingen ger i allmänhet support vid förskrivning av datorbaserade hjälpmedel. I region Skåne erbjuder man till exempel support i hemmet till synskadade IT-användare. I flera landsting tillhanda-

håller man support i form av kombinerad telefonrådgivning och distanssupport över Internet.

Stöd till funktionshindrade brukare i form av ”kundcentra” som arbetar med distansstöd har prövats. Ett tidigt exempel var HIs så kallade Studielitteraturprojekt, där funktionshindrade studenter erhöll digitalt lagrad studielitteratur och IT-support på distans. Inom den så kallade Action-tjänsten (se avsnitt 9.4) ges stöd till brukare och deras anhöriga. Brukarutbildningen och supporten tillhandahålls här i olika steg, dels i samband med personliga besök i hemmet, dels på distans. Supporten omfattar såväl stöd i IT-användning som stöd i omvårdnadsfrågor.

Personlig IT-support kan i bland behövas i brukarens närmiljö. Kommunalt anställda heminstruktörer är en potentiell resurs som hittills inte arbetat med frågan.

Inom Taltidningsverksamheten uppdrar Taltidningsnämnden åt synskadade erfarna RATS²⁷-användare att mot ersättning fungera som instruktörer till nyblivna RATS-användare.

Det finns också internationella erfarenheter av att involvera studenter från universitets- och högskoleutbildningar inom området människa-datorinteraktion i arbete med brukarutbildning och support till personer med funktionshinder som en del av utbildningen. Ett exempel är universitetet i Boston, USA.²⁸

Programmet Direktassistans, som innefattar dator-till-dator-support i kombination med telefonassistans har prövats som en lösning för talhandikappade personer. De preliminära resultaten är lovande och projektet utvecklas nu vidare i ett treårigt arbete som drivs av Talhandikappades Riksförening tillsammans med flera andra organisationer med medel från Allmänna arvsfonden.

Av de chefer inom hörselvården som medverkat i utredningens enkätundersökning anser knappt 2/3 att frågan om utbildning av och stöd till brukarna är tillfredsställande löst. Drygt 1/3 av cheferna anser att frågan är någorlunda väl löst, men att brister finns. Behov av stöd efter genomförd anpassning, behov av uppföljning kan till exempel inte alltid tillgodoses på grund av tidsbrist och brukarna får inte alltid information om nya hjälpmedel.

Ett flertal av de tillfrågade cheferna inom hörselvården lyfter fram heminstruktörer/hörselombud som en utomordentligt viktig resurs. Heminstruktörernas huvudsakliga arbetsuppgift i sammanhanget är att vara ett stöd till äldre hörselskadade. De gör hem-

²⁷ RATS = Radiosända tidningar för synskadade.

²⁸ Computer Science, Boston College <http://www.cs.bc.edu/>.

besök och förmedlar kontakt mellan hörselvården och den hörselskadade. De är behjälpliga vid fel på hörapparater och andra hörhjälpmedel. De medverkar vid träning och anpassning av hörhjälpmedlen, informerar och instruerar anhöriga och personal inom hemtjänsten om hur man kommunicerar med hörselskadade och hur hörhjälpmedel skall hanteras och skötas. Cheferna upplever inte att man får motsvarande stöd av personal i hemtjänsten, framför allt beroende på stor personalomsättning och bristande engagemang. I flera kommuner har beslut fattats att dra in heminstruktörstjänsterna, något man beklagar. Cheferna bedömer också att funktionen kommer att bli ännu viktigare eftersom de äldre bor hemma i större utsträckning och kommer att behöva mer hjälp. En framtida uppgift skulle kunna vara att stödja äldre brukare att hantera hörhjälpmedel men också taltidnings- och talboksmottagare, TV, datorer, telefoner, hemelektronik, etcetera.

I sammanhanget kan noteras att utredningen inte identifierat problem vad avser frågan om brukarsupport när det gäller IT-hjälpmedel i arbetslivet. Bidrag till utbildningsinsatser kan beviljas i samband med att stöd till inköp av datorutrustning. Enligt den information utredningen erhållit får brukaren därefter stöd på den arbetsplats där han/hon befinner sig och eventuellt även insatser av hjälpmedelsleverantörer.

Sammanfattningsvis har utredningen kunnat konstatera att

- det finns behov av support,
- vissa behov är tillgodosedda,
- bilden av behovet är inte enhetlig. Behoven är olika för olika brukargrupper och för olika IT-tillämpningar,
- support på flera olika nivåer kan behövas. Det kan röra sig om support och service av relativt enkla såväl som mycket avancerade IT-lösningar,
- flera olika aktörer kan tillhandahålla support. Det gäller till exempel företag i IT-branschen, hjälpmedelsföretag, erfarna brukare, studerande i IT-relaterade utbildningar, personal vid exempelvis dataresurs- och kommunikationscentra, med flera.

9.9.4 Att sprida kunskap om nya möjligheter

Såväl inom hälso- och sjukvårdssektorn – till exempel genom HI – om när det gäller tillämpningar inom arbetslivet – till exempel genom AMS – dokumenteras erfarenheter av nya möjligheter inom

IT-området. Hjälpmedelsinstitutet bedriver en omfattande publikationsverksamhet och har en webbtjänst med information om hjälpmedel och nya resultat. AMS har webbplatser som beskriver arbetsplatsanpassningar, produkter och utvecklingsarbetsplatser.

Spridning av nya resultat inom IT-området sker bland annat genom kurser och konferenser. De så kallade ID-dagarna²⁹ är en årligen återkommande konferens med utställning som arrangeras av HI. Konferensprogrammet innehåller ett omfattande seminarieprogram där nya resultat från användning av IT presenteras. I ID-dagarnas utställning deltar företag och organisationer som tillhandahåller IT-hjälpmedel av olika slag. HI erbjuder också kursverksamhet inom området ny teknik för olika målgrupper.

Ytterligare ett exempel på konkreta aktiviteter som genomförts med syfte att höja medvetenheten om betydelsen av ny teknik är informationskampanjen ”Fritt Fram” som genomfördes under 1998–2001. Kampanjen som genomfördes i samarbete mellan HI och handikapprörelsen, med bland annat medel ur Allmänna arvsfonden, omfattade lokala informationsaktiviteter, annonskampanjer och en större utställning vid Tekniska muséet i Stockholm. Under 2002 tog kampanjen formen av en mobil IT-utställning med namnet ”Smart-on-Tour”.

Visningsmiljöer

Som ett stöd i kompetensutveckling inom IT-området finns visningsmiljöer och utställningsverksamhet på olika håll i landet. Nedan återges ett antal exempel på sådana miljöer.

Arbetsförmedlingen för hörselskadade, döva och synskadade i Uppsala har en utställning, MöjlighetsCenter, där hjälpmedel och miljöanpassningar för berörda brukargrupper exponeras. Arbetsökande, men även besökare från allmänheten kan besöka centret för att få en överblick över olika hjälpmedel, och se och prova bland annat hörseltekniska hjälpmedel. Centret utnyttjas också av landstinget i Uppsala exempelvis i utbildningssammanhang.

Smartlab är en visnings- och testmiljö för IT-stöd i boendet. SmartLab drivs av Hjälpmedelsinstitutet och är en demonstrationslägenhet och mötesplats för utveckling av ett tryggare boende. I en hemlik miljö demonstreras hur ny teknik kan bidra till ett rikare liv och minska begränsningarna hos funktionshindrade.

²⁹ ID = Information och demonstration

Mullsjö folkhögskola har tillsammans med föreningarna Fruktträdet och Sveriges Dövblinda erhållit medel ur Allmänna arvsfonden för att skapa en visnings- och träningslokal för dövblinda i anslutning till folkhögskolan. Modern datateknik och diverse hjälpmedel skall byggas in i ett 75 kvadratmeter stort hus för att visa hur man kan anpassa ett vanlig boende efter de dövblindas behov.

Det så kallade "Frida-projektet", det vill säga projektet "Kultur för alla – i Frida Kahlos fotspår, som genomfördes av HI för några år sedan har utvecklats en webbaserad resurs som innehåller en virtuell "utställning" av hjälpmedel som kan användas vid en IT-arbetsplats för skapande verksamhet³⁰.

En hjälpmedelsutställning, bland annat med vissa IT-baserade kommunikationshjälpmedel finns i anslutning till hjälpmedelscentralen i Umeå. En liknande resurs – i form av ett hjälpmedelshus – planeras i Jämtlands län.

IT-stöd för information om hjälpmedel

IT-utvecklingen skapar möjligheter inte bara för nya och bättre hjälpmedel till funktionshindrade utan också för redskap/verktyg som kan användas för att *fa information om* hjälpmedel.

HIDA (Hjälpmedel i Databas) är Hjälpmedelsinstitutets databas för hjälpmedel. Databasen förser sjukvårdshuvudmännen med produkt- och avtalsinformation om de av HI centralt upphandlade hjälpmedlen. Dessutom finns HIDA i en webbversion som är åtkomlig för dem som har tillgång till Internet och där samtliga hjälpmedel som finns i HIDA oavsett avtal eller ej presenteras. HI är från och med januari 2004 med i ett samarbete kring en gemensam IT-plattform Hinfo, där avsikten är att samla information om alla hjälpmedel. Hjälpmedelsleverantörerna ansvarar för inläggningen och sjukvårdshuvudmännen och andra intressenter kan därifrån hämta informationen till sina lokala system (Hinfo finansieras genom abonnemang).

AMS förfogar över flera databaser som rör hjälpmedel i arbetslivet. Två av dessa "Tuffa"³¹ respektive "Arbetsplatser"³² innehåller dokumentation om gjorda arbetsplatsanpassningar. En annan "An-

³⁰ <http://www.hi.se/kultur/hjalpmedel/html/index.html>

³¹ www.tuffa.nu

³² www.arbetsplatser.nu

passa”³³ innehåller information om produkter som vid tester eller vid genomförda arbetsplatsanpassningar visat sig vara effektiva för att underlätta för funktionshindrade i arbetslivet. Databaserna Arbetsplatser och Anpassa är framför allt avsedda för personal vid arbetsförmedlingarna och är lösenordsskyddade.

Från handikapporganisationerna har önskemål framförts om ett system för information om IT-hjälpmedel som vänder sig till brukare. Man önskar information om vilka hjälpmedel som finns och vad hjälpmedlen är bra för. Ett arbete med målet att ta fram underlag för databaserad hjälpmedelsinformation som bygger på ett brukarperspektiv genomfördes år 2000 av HSO Skåne och förvaltningen Habilitering och hjälpmedel i Region Skåne inom ramen för satsningen, IT i praktiken³⁴. Från brukarna grupperade sig önskemålen om information enligt följande:

1. få information om när det finns nyheter inom ens eget hjälpmedelsområde,
2. få tips om enkla vardagslösningar som gör livet lättare,
3. se olika sorter och modeller av hjälpmedel,
4. kunna hitta hur man ansöker om att få olika hjälpmedel,
5. kunna ta del av regelverket för hjälpmedel för regionen och de olika kommunerna.

Även i rörelsehinderförbundens hjälpmedelsprojekt (DHR, 2003) har behovet av förbättrad information om hjälpmedel poängterats.

9.9.5 Strategi för information och kunskapsstöd

Riksrevisionsverket har i en rapport från 2002 konstaterat att hälso- och sjukvården saknar en organisation för att under systematiska former ta emot nya resultat och ny kunskap. "Staten behöver formulera tydliga mål och en sammanhållen strategi för hur information och kunskapsstöd skall användas för att påverka hälso- och sjukvårdens inriktning och utveckling. Insatserna som genomförs är dåligt samordnade och det är svårt att följa upp effekterna". Det säger Riksrevisionsverket i sin granskning av de så kallade informativa styrmedel som staten använder för att påverka hälso- och sjukvården (Riksrevisionsverket, 2002).

³³ www.anpassa.nu

³⁴ <http://www.hi.se/it/itipraktiken/allmfunktion/undersidor/datainfo.pdf>

Riksrevisionsverket har granskat hur tre statliga huvudaktörer, Läke-medelsverket, Statens beredning för medicinsk utvärdering, SBU, och Socialstyrelsen, arbetar med informativa styrmedel i form av nationella riktlinjer, rekommendationer, rapporter och olika former av "kunskapssammanställningar". Granskningen visar att det saknas tydliga mål för de informativa insatserna. Det finns inte heller någon sammanhållen strategi för hur insatserna skall utformas för att fungera effektivt. Dessutom är mottagarkapaciteten – det vill säga beredskapen att ta till sig kunskapen och förändra inriktning, arbetssätt, organisation med mera – otillräcklig inom hälso- och sjukvården. För att de statliga insatserna skall få ökat genomslag krävs strukturer som mer systematiskt utnyttjar den kunskap som förmedlas. Man föreslår därför att staten bör verka för att det inom landstingen byggs upp en enhetlig mottagarorganisation i form av terapi- eller behandlingskommittéer.

SBU har som nämnts nyligen slutfört en sammanställning av erfarenheter inom hörselområdet. Sammanställningen innehåller bland annat en värdering av nyttan av hörapparater vid olika grad av hörselnedsättning. Vidare ingår en beräkning av behovet av hörapparater i Sverige under den kommande 5-årsperioden liksom en beräkning av behovet av utbildning av audionomer under samma tidsperiod. Även HI har publicerat kunskapssammanställningar inom hjälpmedelsområdet, bland annat rörande IT-stöd vid demens, ADHD/DAMP, autism samt IT vid rehabilitering av personer med hjärnsador (Gisterå & Lavsund 2001, Hellström 2001, Smideman 2001, Starkhammar & Dahlenborg 2002, Thunberg 2001). Medel för att ta fram dessa kunskapssammanställningar har ställts till HIs förfogande ur Allmänna arvsfonden.

9.9.6 Aktörerna och deras ansvar

Det finns flera centrala aktörerna med uppgift att arbeta med frågor om kompetensutveckling och IT-hjälpmiddel. Grundansvaret när det gäller kompetensutveckling för personal ligger hos huvudmännen, det vill säga landsting och kommuner, AMS och försäkringskassorna tillsammans med RFV. Några aktörer med särskilda uppgifter vad avser kompetensutveckling om hjälpmedel är:

- HI, Hjälpmedelsinstitutet, ett nationellt kompetenscentrum inom området hjälpmedel och tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning.

- SBU, Statens beredning för medicinsk utvärdering, med uppgift att utvärdera tillämpade och nya medicinska metoder ur medicinskt, ekonomiskt, socialt och etiskt perspektiv.
- CFL, Nationellt centrum för flexibelt lärande, har till uppgift att främja livslångt lärande genom att stärka och stimulera utvecklingen av flexibelt lärande inom vuxenutbildning, folkbildning och arbetsliv.
- Nätuniversitetet, myndigheten och utbildningsanordnare, är ett samarbete kring IT-stödd utbildning på distans mellan Sveriges universitet och högskolor.
- Certec, Centrum för rehabiliteringsteknik, Lunds tekniska högskola.
- Carelink som är en medlemsorganisation för landsting, regioner, kommuner och privata vårdföretag främjar IT-utvecklingen inom vård och omsorg.
- CMT, Centrum för utvärdering av medicinsk teknologi, en forskningsorganisation med syfte att bedriva metodutveckling, kunskapsspridning och utvärderingar av metoder och procedurer inom hälso- och sjukvård med avseende på medicinska, sociala, ekonomiska och etiska konsekvenser.
- Socialstyrelsen arbetar med behörighet och kompetens, nationella riktlinjer, föreskrifter och råd.
- Specialpedagogiska institutet, SIT, är en myndighet för statens stöd till skolhuvudmännen i specialpedagogiska frågor.
- Brukarorganisationerna - intresseorgan för personer med funktionsnedsättning.
- Fackliga organisationer för berörda yrkesgrupper.
- Leverantörer, bland annat hörapparatleverantörer och andra hjälpmedelsföretag svarar för en del av fortbildningen till berörda yrkesgrupper.

9.9.7 Överväganden och bedömning

IT-hjälpmedel används i dag i alltför begränsad utsträckning samtidigt som informationsteknik blir en allt viktigare del i samhället. I takt med att utvecklingen på IT-området går framåt förbättras och utökas utbudet av IT-hjälpmedel för brukarna. Den snabba tekniska utvecklingen medför att det ständigt finns en kunskapslucka hos personal när det gäller att förstå vilka möjligheter utvecklingen skapar för personer med funktionshinder. En viktig orsak till den

relativt sett begränsade användningen av IT-hjälpmedel är bristande kunskap hos dem som förskriver hjälpmedel och dem som beslutar om bidrag till hjälpmedel.

Kartlägningsarbetet i utredningen har visat att det finns ett behov av fördjupad utbildning om IT som stöd för personer med funktionshinder i både grund- och fortbildning av berörda personalgrupper. Jag bedömer att möjligheterna till fortbildning inom området i dag är otillfredsställande och att innehållet i personalgruppernas grundutbildning behöver utvecklas.

Att förskriva avancerade IT-hjälpmedel bör betraktas som en specialitet då det ofta krävs specialistkompetens och teamarbete för utprovning av denna typ av hjälpmedel. Enligt min uppfattning finns det också behov av bred utbildning bland annat för vård- och omsorgspersonal. Bland annat anser jag att kompetensutvecklingen inom IT-området i kommunerna är eftersatt. Kunskapen om IT-hjälpmedel för gruppen äldre med funktionshinder liksom kunskapen om IT-som kognitivt stöd är exempelvis spridd i alltför liten utsträckning.

Jag anser också att det finns behov av fortsatt kunskaps- och metodutveckling när det gäller ny teknik för olika grupper av personer med funktionshinder. Bland annat finns behov av utbildning om nya hjälpmedel och om metoder för utprovning av hjälpmedel.

När det gäller de personalgrupper som beslutar om bidrag till arbetshjälpmedel har dessa enligt min uppfattning i sitt arbete mycket begränsade möjligheter att följa utvecklingen. Detta beskrivs närmare i avsnittet om systemet för arbetshjälpmedel. Jag bedömer att det finns ett behov av bred kompetens hos de handläggare som fattar beslut om hjälpmedel inom arbetslivet så att dessa kan efterfråga och bedöma insatser som rör bedömning av behov och rekommendationer av lämpliga IT-hjälpmedel.

Resultatet av utredningens arbete med att kartlägga kompetensbehoven hos personal när det gäller IT-hjälpmedel för personer med funktionshinder visar att många olika yrkesgrupper är berörda. Enligt min mening vore det effektivt att samla kompetens om avancerade IT-hjälpmedel till regionala specialistenheter. I avsnitt 9.10 av betänkandet återfinns ett sådant förslag.

För att skapa bättre förutsättningar för utprovning, förskrivning och användning av IT-baserade hjälpmedel anser jag att olika enheter för hjälpmedelsverksamhet dels behöver vidareutbilda egen befintlig personal, dels dra nytta av den kunskap som finns hos personalkategorier med ny grundkompetens inom IT-området. Dator-

mognaden hos anställda inom vissa delar av hjälpmedelsverksamheten behöver ökas. När det gäller landstingens hjälpmedelsverksamhet anser jag det vara viktigt att denna drar nytta av ny kompetens från moderna IT-utbildningar. Exempel på sådana är högskole- och universitetsutbildningar inom området människa-dator-kunskap och kognitionsvetenskap. Vidare anser jag att Nätuniversitetet utgör en resurs som i högre grad skulle kunna tas i anspråk för utbildning på högskolenivå av yrkesverksamma inom hjälpmedelsområdet. Till stöd för personal och brukare behövs också kunskapssammanställningar och visningsmiljöer. Min uppfattning är att dessa, för att vara kostnadseffektiva, i ökad utsträckning bör utformas som interaktiva, webbaserade resurser och virtuella miljöer.

Det är oroande att vi i Sverige i dag inte har någon utbildning av rehabingenjörer efter det att utbildningen vid Högskolan Dalarna lagts efter. Rehabingenjörerna har enligt min uppfattning en betydelsefull roll i arbetet med IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder. Jag anser det angeläget att det initiativ som tagits för att åter starta högskoleutbildning för rehabingenjörer i landet fullföljs. I sådan utbildning bör IT-området ingå som en del av ett bredare kursinnehåll.

Det är viktigt att skapa fler former för att stödja professionen i beslut att dra nytta av IT som hjälpmedel. Som nämnts har SBU relativt nyligen gjort en kunskapssammanställning om hörapparater för vuxna. HI har sammanställt erfarenheter av hjälpmedel vid demens. Liknande kunskapssammanställningar behövs även inom andra områden, till exempel IT-baserade hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi, hjälpmedel för personer med neuropsykiatriska diagnoser, hjälpmedel vid kognitiva funktionsnedsättningar liksom hjälpmedel vid psykiska funktionshinder.

Dessutom anser jag det nödvändigt att genomföra vissa särskilda satsningar med syfte att förstärka personalens kompetens inom IT-området.

Utredningen har kunnat konstatera att det finns ett behov av brukarsupport när det gäller IT-baserade hjälpmedel. När det gäller utformningen av support till brukare anser jag dock att det ligger utanför mitt uppdrag att föreslå en organisation för sådan support. Vissa behov är tillgodosedda och det finns ett antal aktörer som kan fylla rollen som supportgivare. Supporttjänster kan utvecklas till kommersiella verksamheter och jag bedömer det inte lämpligt att reglera vem som skall tillhandahålla support när det gäller IT-

hjälpmedel. Enligt min uppfattning behövs en tydligare beskrivning av problemen såväl som en analys av behoven av support och en genomgång av erfarenheter av olika former för support.

Jag anser även att det är utomordentligt angeläget att ansträngningarna ökar när det gäller att utforma för brukarna ändamålsenliga system för information om hjälpmedel. Ett samarbete mellan olika aktörer bör eftersträvas i sammanhanget.

9.9.8 Förslag

Kvalitet och kompetens

Jag anser att en fördjupad kartläggning, uppföljning och utvärdering av kvaliteten i sjukvårdshuvudmännens tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel för information, kommunikation och kognitivt stöd till personer med funktionshinder skall genomföras. Min bedömning är att regeringen bör ge ett sådant uppdrag till lämplig myndighet eller organisation.

Vidare föreslår jag att regeringen uppdrar åt Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket att under den närmaste femårsperioden utarbeta planer för kompetensutveckling om IT-baserade arbetshjälpmedel för berörda personalgrupper. Där så är motiverat kan planerna upprättas samtidigt med planer för kompetensutveckling även inom andra hjälpmedelsområden. Myndigheterna föreslås också till regeringen redovisa och utvärdera hur planerna realiserar.

Jag föreslår dessutom att sjukvårdshuvudmännen och ansvariga myndigheter för hjälpmedel i arbetslivet bygger upp mottagarorganisationer för nyheter inom IT-området. I sammanhanget är det viktigt att ta del av resultaten av det uppdrag som SBU erhållit i sitt regleringsbrev för 2004, nämligen att utforma ett förslag till mottagarorganisation för nya resultat inom hälso- och sjukvården.

Vidare föreslår jag att ansvariga aktörer med erforderlig kompetens, såsom Statens beredning för utvärdering av medicinsk metodik, SBU och Hjälpmedelsinstitutet, HI inom ramen för sina respektive åtaganden får uppdraget att göra en genomgång av och dokumentera effekter av IT-stöd för "nya" grupper, såsom personer med neuropsykiatriska diagnoser, personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi, personer med kognitiva funktionsnedsättningar och/eller psykiska funktionshinder samt att skapa beredskap

för att göra kunskapssammanställningar för kommande ”nya” grupper. Jag föreslår att särskilda medel tillskjuts för ändamålet.

Jag föreslår vidare att regeringen skall verka för att Hjälpmedelsinstitutet inom ramen för sitt åtagande fortsatt följer och stöder arbetet med kompetensutveckling inom IT-området för personal inom den kommunala och landstingskommunala sektorn. I tillägg till detta föreslår jag även regeringen skall verka för att HI får uppdraget att följa och stödja arbetet med kompetensutveckling om IT av personal som är verksam inom området hjälpmedel inom arbetslivet. Detta uppdrag beskrivs närmare i kapitel 8.

Jag föreslår också ett flerårigt stimulansbidrag för kompetensutvecklingsprojekt när det gäller IT-stöd för äldre. Med en sådan satsning skulle bland annat möjligheter skapas att utveckla kompetens om betydelsen av IT för äldre hos personal inom äldreomsorgen. Modeller för att sprida information om nya resultat inom äldreomsorgen och till berörda brukargrupper kan utarbetas. När det gäller uppgiften att utarbeta riktlinjer för projektstöd samt fördela medel till projekt anser jag att Socialstyrelsen eller Hjälpmedelsinstitutet kan komma ifråga. Socialstyrelsens uppdrag är som tidigare nämnts att arbeta med frågor rörande behörighet och kompetens, nationella riktlinjer samt föreskrifter och råd. Hjälpmedelsinstitutet, HI arbetar bland annat med frågor om kompetens inom hjälpmedelsområdet. HI har under senare år särskilt prioriterat äldre med funktionshinder i sin verksamhet. Den så kallade Handisamutredningen, se vidare avsnitt 9.10, har i sitt betänkande Handikappolitisk samordning – organisation för strategi och genomförande (SOU 2004:54) bland annat föreslagit ett ombildat Hjälpmedelsinstitut med ett vidgat ansvar för arbete med bemötande och tillgänglighetsfrågor. Handisamutredningens bedömning är att Hjälpmedelsinstitutets roll och ansvar inom äldreområdet bör lyftas fram och markeras i anslutning till att det nya institutet bildas. Min bedömning är att regeringen vid beslut om en satsning på kompetensutveckling om IT-stöd för äldre kan ta ställning till vilken myndighet eller organisation som bör få ansvaret att utarbeta riktlinjer för projektstöd samt fördela medel till projekt i en sådan satsning.

Information och stöd till brukarna

Utbildning av funktionshindrade brukare i de hjälpmedel som förskrivits med hälso- och sjukvårdslagstiftningen som grund ligger och bör även fortsättningsvis ligga i sjukvårdshuvudmännens ansvar. Likaså bör även fortsättningsvis utbildning i datorbaserade arbetshjälpmedel som köps med bidrag från berörda huvudmän inom arbetslivsområdet finansieras av dessa.

Jag föreslår att ett uppdrag ges Centrum för flexibelt lärande, CFL, att i samarbete med handikapprörelsen och Hjälpmedelsinstitutet planera och genomföra en satsning på att vidareutveckla brukarnas kompetens om IT. En av uppgifterna bör vara att ta tillvara och aktivt sprida de resultat som uppnåtts i den tidigare nämnda "Brukarkompetenssatsningen". Satsningen har genererat värdefull ny kunskap i form av läromedel, metoder och pedagogik men erfarenheten visar att den nya kunskapen inte kommer till användning i önskvärd utsträckning. Genom sitt arbetssätt – utbildning på brukarens villkor och med användning av distansutbildning som metod – bör goda förutsättningar finnas att erbjuda fortsatt kompetensutveckling om IT till personer med funktionshinder.

När det gäller frågan om support till brukarna föreslår jag att HI snarast får uppdraget att genomföra en fördjupad analys av problemen. Behoven av stöd till brukarna liksom erfarenheterna av olika former för brukarstöd behöver beskrivas. I sammanhanget är det viktigt att beakta kostnadseffektiviteten i olika former för support.

Ett exempel på behov av support rör stöd till brukare i användning av elektroniska hjälpmedel. Jag föreslår därför särskilda medel till Hjälpmedelsinstitutet för att i samarbete med någon eller några kommuner planera och genomföra en försöksverksamhet med en ny utbildning inom IT-området motsvarande dagens heminstruktörsutbildning. De nya IT- eller elektronikinstruktörerna skall kunna stödja framför allt äldre brukare i hantering och användning av vissa elektroniska hjälpmedel i tillägg till uppgifter rörande hjälpmedel inom syn- och hörselområdet.

Brukarorganisationerna efterfrågar som nämnts bättre information om hjälpmedel. Jag anser att det är viktigt att intensifiera och påskynda arbetet med att utforma tillgängliga och användbara system för information om hjälpmedel som vänder sig till personer med funktionshinder. Vid arbetet skall särskild vikt läggas vid att utforma ändamålsenliga informationssystem för äldre personer

med funktionshinder. Ett samarbete mellan berörda huvudmän och brukarorganisationerna är i sammanhanget mycket angeläget. Befintliga resurser vid bland annat HI och AMS bör tas tillvara och möjligheten att ta olika former av IT-lösningar i anspråk bör undersökas (databaser, virtuella visningsmiljöer). Jag anser det viktigt att regeringen, som representant för en av ägarna av Hjälpmedelsinstitutet, uppmanar institutet att påskynda sitt arbete för att nå detta mål. Jag föreslår också att särskilda medel tillskjuts för att möjliggöra brukarorganisationernas deltagande i detta utvecklingsarbete.

9.10 Var hör IT-hjälpmedlen hemma? Huvudmännens ansvar. Behovet av samordning och styrning

Bedömning:

Det finns ett behov av ett effektivare tillvaratagande av resurser och samordnande av resurser som kan erbjuda kompetent stöd vid tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel som olika huvudmän ansvarar för.

Hjälpmedelsinstitutet, HI, har enligt sina stadgar ett särskilt ansvar att följa och utveckla användningen av ny teknik. Verksamheten avser i första hand sådana hjälpmedel som av sjukvårdshuvudmännen skall tillhandahållas enligt hälso- och sjukvårdslagen. Utvecklingen har fört med sig att IT-baserade hjälpmedel tillhandahålls i många sammanhang och av många olika huvudmän. Arbetet med att tillhandahålla IT-baserade hjälpmedel kan effektiviseras genom att resultaten av HIs arbete tas tillvara av ansvariga för flera olika sektorer.

Förslag:

- Regionala specialistenheter inom området IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder skall bildas för ett effektivare resursutnyttjande. Centren skall betjäna såväl ansvariga för hjälpmedel enligt HSL som ansvariga för hjälpmedel i arbetslivet. De regionala enheterna utvecklas ur befintliga centra och bildandet föregås av en organisationsutredning.
- Att regeringen tar initiativ till att Hjälpmedelsinstitutets uppgifter vad avser IT-baserade hjälpmedel breddas för att i tillägg till ansvar för hälso- och sjukvårdssektorn även gälla utbildningsområdet, arbetslivet, kultursektorn och transportsektorn.

9.10.1 Problembilden

IT-hjälpmedlens särställning

På vilket sätt skiljer sig IT-hjälpmedel eller datorbaserade hjälpmedel från andra typer av hjälpmedel?

- Området IT-baserade hjälpmedel är jämförelsevis nytt.
- IT-utvecklingen har medfört djupgående förändringar i hela samhället.
- IT-hjälpmedel är ofta mångfunktionella och flexibla. En persondator med tillbehör och programvara kan exempelvis användas för flera olika ändamål.
- IT-hjälpmedel kan bestå av hårdvara, mjukvara och digitala tjänster.
- IT-hjälpmedel utgörs ofta av eller ingår i system där systemets olika delar samverkar. Delarna kan också sinsemellan ägas av olika aktörer.
- Vissa IT-hjälpmedel är komplicerade och svåra att lära sig och svåra att använda.
- Det finns en nära relation mellan frågor som rör tillgänglighet till informationssamhället och frågor som rör IT-hjälpmedel. Genom att tillämpa principen om design för alla kan produkter och system utformas så att de passar allt fler.
- IT-hjälpmedlen är inte bara redskap – de möjliggör också för användaren att vara ”besökare” i nya (virtuella) miljöer.
- Ofta krävs särskild kompetens av dem som skall utveckla, producera, tillhandahålla, underhålla eller använda IT. IT får betraktas som ett kärnkunskapsområde.

Ett gemensamt ansvar

En översiktlig beskrivning av regler för tillhandahållande av IT-hjälpmedel liksom lagar och förordningar som reglerar verksamheten återfinns i avsnitt 9.6. Där framgår att IT-hjälpmedel tillhandahålls av ett antal huvudmän i många olika sammanhang, för olika ändamål och med stöd av ett flertal bestämmelser. Detta kan ses som en naturlig konsekvens av spridningen av IT i samhället och en följd av det gemensamma ansvarstagandet för handikappfrågorna.

Principer för tillhandahållande

När det gäller hjälpmedel i arbetslivet tillämpas enhetliga principer för tillhandahållande av IT-hjälpmiddel i hela landet.

När det gäller hjälpmedel som tillhandahålls av sjukvårdshuvudmännen förekommer som tidigare nämnts lokala variationer i regelverk och policy.

Brukarorganisationerna efterfrågar en enhetlig rättvis försörjning av hjälpmedel i landet. Personalen framför genom sina fackliga organisationer synpunkten att möjligheterna skulle öka att ta ett yrkesmässigt ansvar om enhetliga regler gällde för landet. Förutsättningar till kompetensutveckling för personalen torde också underlättas. Företagen efterfrågar en marknadssituation där enhetliga regler gäller i hela landet.

”Överföringsituationer”

Det finns tillfällen då samma eller liknande IT-hjälpmiddel behövs i flera olika situationer. Det gäller till exempel:

- Utbildning – arbete. Behov finns av att hjälpmedel som erhållits för ett utbildningsändamål kan tas med till den nya arbetsplatsen och användas i arbetssyfte.
- Hem – skola. I vissa fall kan behov av dubbla uppsättningar av hjälpmedel finnas, en uppsättning i skolan och en i hemmet.
- Arbetsplats - distansarbete i hemmet. Det kan finnas behov av IT-hjälpmiddel i hemmet för distansarbete.
- Distansutbildning – motsvarande behov kan finnas av IT-hjälpmiddel i hemmet för distansutbildning.

9.10.2 Samordning av försörjning av IT-hjälpmiddel

Faktorer som talar för en spridning av ansvaret för IT-hjälpmidlen

Ansvars- och finansieringsprincipen

Ansvars- och finansieringsprincipen formulerades i mitten av 1970-talet som ett resultat av 1965 års handikapputredning. Principen är grundläggande inom svensk handikappolitik. Principen innebär att varje sektor i samhället skall ha ett ansvar för att utforma och bedriva sin verksamhet så att den blir tillgänglig för alla invånare, in-

klusive personer med funktionshinder. Kostnaderna för de nödvändiga anpassningsåtgärderna skall finansieras på samma sätt som verksamheter i övrigt.

Sektorsansvariga myndigheter

Ett uttryck för ambitionen att låta handikapperspektivet genomgå alla delar av samhället är tilldelningen av ansvar till de så kallade sektorsmyndigheterna. Statliga myndigheter har ett särskilt ansvar att beakta handikapperspektivet samt att vara föredömen i arbetet för ett mer tillgängligt samhälle. Detta ansvar framgår av förordningen (2001:526) om de statliga myndigheternas ansvar för genomförandet av handikappolitiken. Därutöver har vissa myndigheter ett särskilt ansvar för att de nationella målen för handikappolitiken skall uppnås. Det gäller myndigheter som på central nivå har ansvar för en särskild samhällssektor, till exempel skolan eller sjukvården. Sektorsmyndigheterna är Arbetsmiljöverket, Arbetsmarknadsverket, Banverket, Boverket, Konsumentverket, Luftfartsverket, Post- och telestyrelsen, Riksantikvarieämbetet, Sjöfartsverket, Skolverket, Socialstyrelsen, Statens kulturråd, Vägverket och Riksförsäkringsverket.

Dessa myndigheter har ett ansvar för frågor som rör tillgängligheten i samhället. Generellt kan sägas att då tillgängligheten till IT-samhället ökar (genom att principen om ”design-för alla” tillämpas) minskar behovet av särskilda insatser i form av hjälpmedel. Ansvariga för de olika sektorerna torde bäst kunna bedöma möjligheten att åstadkomma en generell tillgänglighet i respektive sektor. Vissa av sektorsmyndigheterna bör därmed också ha förutsättningar att bedöma behovet av hjälpmedelsutveckling för att medborgarna skall nå full delaktighet inom de områden som sektorn ansvarar för.

Hjälpmedel – redskap

I Socialstyrelsens, Landstingsförbundets och Svenska Kommunförbundets gemensamma planeringsunderlag ”Rehabilitering inom hälso- och sjukvården – för alla åldrar och diagnoser” (SoS-rapport 1993:10) sammanfattas hjälpmedlens uppgifter:

- förebygga framtida förluster av funktion och förmåga
- förbättra eller vidmakthålla funktion och förmåga
- kompensera för nedsatt eller förlorad funktion och förmåga att klara det dagliga livet

Hjälpmedel kan också betraktas som redskap som används för olika ändamål. Ändamålet kan vara att genomföra en uppgift, nå ett mål. I den meningen är hjälpmedlet underordnat uppgiften. Uppgiften kan vara arbetsrelaterad, det vill säga hjälpmedlen skapar förutsättningar för den enskilde att utföra sina arbetsuppgifter. Den kan vara utbildningsrelaterad eller relaterad till uppgifter inom andra livsområden. Det finns också användarnära hjälpmedel som förstärker användarens kapacitet utan att vara kopplade till utförandet av någon bestämd uppgift.

Faktorer som talar för ett samlat ansvar

Undvika splittring i kontakter

En faktor som talar för ökad samordning av insatser har att göra med de problem som uppstår då brukarens ställs inför många olika kontaktytor. Från brukarhåll har framförts att situationen skulle underlättas genom att ha få – gärna en enda instans – att vända sig till för frågor om stöd av olika slag. Det upplevs påfrestande att behöva ”upprepa sin historia” gång på gång.

Samma produkter för olika ändamål

Ett annat skäl som talar för ökad samordning är att samma IT-produkter inte sällan används i olika sammanhang. Den som är gravt synskadad använder i allmänhet samma typ av dator, punktdisplay och punktskrivare i sina högskolestudier som på arbetsplatsen. Samma typ av IT-stöd (läspenna, talsyntes, rättstavningsprogram, talboksläsare) skulle kunna vara till nytta för personer med läs- och skrivsvårigheter i olika sammanhang: privat, i utbildning, på arbetet och som personliga kommunikationshjälpmedel. Hjälpmedlen är ofta desamma, oberoende av den situation de används i.

Kompetens hos personal

Förutsättningarna för att bygga upp och vidmakthålla nödvändig kompetens om IT-hjälpmidlen förbättras om ansvaret samlas på färre händer. Inom IT-området finns dels behov av spetskompetens, dels behov av ständiga tillskott av ”breddkompetens”.

Samordning – men med vad

Med målet att se till att personer med funktionshinder drar nytta av utvecklingen inom IT-området är det viktigt att undersöka om eventuella förändringar i huvudmannaskap skulle kunna bidra till förbättrade förutsättningar.

Utredningen anser att det är viktigt att undvika splittring och – där det är lämpligt - samordna och sammanföra resurser. Samtidigt är det viktigt att iaktta principen om ett delat samhällsansvar för handikappfrågorna.

Två principiellt olika alternativ kan diskuteras:

- Möjligheten att integrera hjälpmedelsinsatser med andra insatser för funktionshindrade inom samma sektor. Till fördelarna hör att alla insatser, oavsett typ, genomförs med syftet att nå ett mål (exempelvis ett utbildningsmål).
- Möjligheten att integrera hjälpmedelsverksamhet i en sektor med hjälpmedelsverksamhet i andra sektorer. Till fördelarna med en sådan orientering hör möjligheterna att samla kompetens om tekniklösningar och produkter med ökad effektivitet som följd.

Specialistresurser

Det finns i dag sjuutton särskilda resurscentra, det vill säga data-resurs- och kommunikationscentra inom landstingen. Enligt uppskattningar som bygger på information från åtta av dessa förfogar ett genomsnittligt center över drygt 8 tjänster (administrativ personal oräknad)³⁵ och har en årlig budget om cirka 4 miljoner kronor (exkl. hjälpmedelskostnader). Centren arbetar väsentligen med personer som har följande funktionshinder.

³⁵ Enkät genomförd av HI i april 2003.

- Flerfunktionshinder, kombinationer av rörelsehinder, tal-, språk- och kommunikationssvårigheter samt kognitiva hinder
- Kognitiva funktionshinder eller förvärvade hjärnskador
- Synnedsättning
- Tal- och språkhinder
- Rörelsehinder

Centren bedömer att de viktigaste utvecklingstendenserna är att alltfler behovsgrupper och ”svåra” fall tillkommer, att verksamheten blir alltmer tekniskt komplicerad och att köerna tenderar att växa.

Dataresurscentret ”Sprida” som ägs av Örebro läns landsting utgör ett exempel på resurs inom IT-området som anlitas av verksamheter som lyder under olika huvudmän. Sprida arbetar med följande uppgifter:

- Utprovning av kommunikationshjälpmedel för länsinvånare inkl texttelefoner och datorbaserade synhjälpmedel
- Utprovning på uppdrag av annat landsting
- Arbetsplatsanpassning på uppdrag av arbetsförmedling eller försäkringskassa
- Utbildning av brukare och förskrivare
- Utveckling av dataprogram, teknik och metod inom området
- Taltjänst

Utöver vid dessa dataresurcentra hanteras utredningar och utprovningar av avancerade IT- och kommunikationshjälpmedel vid kommunikationscentra, syncentraler, hörcentraler, hjälpmedelscentraler samt, inom arbetslivet, av Af Rehab.

Ett exempel på specialistresurs som verkar inom arbetslivets område är Arbetsförmedlingen för hörselskadade, döva, och synskadade i Uppsala. Vid denna genomförs bland annat utredningar av behov av avancerade IT-lösningar och rekommendation av lämpliga hjälpmedel. Motsvarande resurser för andra behovsgrupper finns på andra håll i landet.

En övergripande samordningsfunktion

Vid diskussion om tänkbara organisatoriska lösningar kan det vara av värde att studera hur frågorna hanteras inom andra politikområden. Inom miljöområdet har ett sektorsansvar för miljöfrågorna

fördelats på berörda myndigheter. Naturvårdsverket har i detta sammanhang ålagts en samordnande funktion. Miljömålen följs upp av miljömålsråd som är knutet till verket. Rådet rapporterar årligen till regeringen hur arbetet framskrider. På senare år har också behovet av samordning av planering och tillhandahållande av högspecialiserad sjukvård aktualiserats (DS 2003:56).

Regeringen beslutade den 24 juli 2003 att tillkalla en särskild utredare med uppgift att analysera och föreslå hur regeringens och övriga aktörers behov av en samlad statlig organisation inom det handikappolitiska området kan tillgodoses inom ramen för en förändrad organisationsstruktur (prop. 1999/2000:79 bet. 1999/2000:SOU U14 rskr. 1999/2000:240). Den så kallade Handisamutredningen (S 2003:94) har i sitt betänkande Handikappolitisk samordning – organisation för strategi och genomförande (SOU 2004:54) föreslagit bildandet av en statlig myndighet samt ett ombildat Hjälpmedelsinstitut med ett vidgat ansvar för arbete med bemötande och tillgänglighetsfrågor.

Modeller för ”One-stop shop”

Utredningen har – bland annat efter önskemål från handikapporganisationerna – tagit del av modeller för samordning av insatser; modeller som syftar till att se brukarens situation i ett helhetsperspektiv. Det finns flera internationella exempel på erfarenheter av samordning. I flera länder (Storbritannien, Tyskland) har man börjat tillämpa modellen med så kallat ”One-stop shop” inom rehabiliteringsområdet. Syftet är att minimera negativa konsekvenser för hjälpmedelsanvändare som kan uppstå till följd av att systemen som reglerar försörjning av hjälpmedel är mycket komplexa.

Erfarenhet finns också av resurser då flera huvudmän samordnar och gemensamt presenterar *information* om hjälpmedel och andra resurser till personal, arbetsgivare och brukare. Ett exempel från Kanada, där man nu bygger ut en ”One-stop shop” för information på webben. Vissa resurser om hjälpmedel och tillgängliga arbetsplatser riktar sig till arbetsgivare³⁶, andra informationsresurser om hjälpmedel är direkt utformade för personer med funktionshinder³⁷.

³⁶ www.at-links.gc.ca

³⁷ www.pwd-online.ca

I Tyskland finns lagstadgad samordning om råd och stöd inom rehabiliteringsområdet. Syftet är att brukaren skall erhålla insatser ”ur en enda hand (Alles aus einer Hand)”. Modellen är en tvåstegsmodell där brukaren i samband med besök vid ett Servicekontor (”Gemeinsame Servicestelle”) får hjälp med en behovsbedömning, får information om sina rättigheter och hjälp att fylla i ansökan om insatser som riktas till ansvariga organ. De insatser som kan vara aktuella är inte enbart begränsade till området (IT)-hjälpmedel. De kan även vara andra typer av rehabiliteringsinsatser.

9.10.3 Överväganden och bedömning

Utredningens uppgift har bland annat varit att undersöka hur behoven av hjälpmedel för de grupper av funktionshindrade som av olika skäl inte har kunnat tillgodogöra sig de nya rönen inom den tekniska utvecklingen skall kunna tillgodoses på ett bättre sätt.

Utredningens arbete har visat att IT-hjälpmedel i dag tillhandahålls i ett antal olika sammanhang och med stöd av många olika bestämmelser. Ett sätt att åstadkomma ökad samordning och effektivitet skulle kunna vara genom överföring av ansvaret för IT-hjälpmedlen till färre huvudmän.

Jag anser det dock inte motiverat att föreslå en ändring i huvudmannaskap vad avser IT-hjälpmedlen. Ansvaret är i dag spritt på många händer och jag anser det vara en riktig princip att ansvaret för handikappfrågorna gemensamt tas av många.

Hjälpmedel för vård och behandling liksom hjälpmedel för dagligt liv tillhandahålls i dag enligt hälso- och sjukvårdslagen. Enligt min uppfattning finns många skäl att på sikt ompröva huvudmannaskapet när det gäller hjälpmedel för dagligt liv. Det förändrade synsättet på handikappolitiken innebär att handikappfrågorna inte enbart kan ses som frågor för hälso- och sjukvården. Medborgarperspektivet behöver få ett större genomslag. De hårda besparingar som sjukvårdshuvudmännen tvingas göra riskerar drabba hjälpmedelssektorn på ett olyckligt sätt. Det är enligt min mening oroande att landstingen i ökande utsträckning väljer att låta brukaren själv stå för kostnaden för den dator som ingår i ett datorbaserat hjälpmedelssystem som användaren är helt beroende av för att kunna utföra grundläggande funktioner. Enligt min uppfattning motsvarar detta en brukaravgift för en del av hjälpmedelssystemet,

något som jag i utredningens uppdrag om avgifter har föreslagit inte skall tillämpas.

I andra sammanhang anser jag det vara rätt och riktigt att samhället enbart tillhandahåller tillbehör som gör det möjligt för funktionshindrade personer att hantera en dator med all dess funktionalitet. Likaså anser jag det rimligt att funktionshindrade IT-användare i sina privata datorer använder programvara som tillhandahålls av samhället med ökad funktionalitet som följd.

Det har inte varit möjligt att inom ramen för LSS- och hjälpmedelsutredningens uppdrag genomföra en översyn av huvudmannskapet när det gäller IT-hjälpmedel för dagligt liv. Enligt min mening bör en sådan översyn inte bara omfatta IT utan även hjälpmedel som bygger på annan teknik. Jag anser det väsentligt att till skapa ett system för tillhandahållande av hjälpmedel för dagligt liv som utgår från dagens syn på handikappolitiken.

Det är önskvärt att en fördjupad dialog mellan sjukvårdshuvudmännen stimuleras vad avser principerna för tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel. Som nämnts tillämpas enhetliga principer i arbetslivet när det gäller tillhandahållande av hjälpmedel. En rörelse i riktning mot gemensamma, enhetliga principer vid tillhandahållande av (IT-) hjälpmedel efterfrågas av såväl brukare, som personal och företag.

9.10.4 Förslag

Jag anser att möjligheten att skapa specialistenheter (resurscenter med uppgift att tillhandahålla information, rådgivning, behovsbedömning och utprovningar) med stor kompetens inom området IT och funktionshinder på regional nivå bör prövas. I sådana regionala enheter kan kompetens samlas om IT-hjälpmedel för hem-situationen, arbetssituationen och personliga hjälpmedel i utbildningssituationen. Även frågor om hjälpmedel och teknikstöd för kulturaktiviteter skulle kunna hanteras vid sådana center. Dessa centra skulle kunna utgöra resurser som kan användas av såväl arbetslivets aktörer som ansvariga för hälso- och sjukvård, utbildning, daglig verksamhet, socialtjänst och kulturliv. Även i de fall där hjälpmedel inte finansieras av det offentliga bör möjligheten att erbjuda rådgivning och information till enskilda brukare byggas upp. Jag föreslår därför att en organisationsutredning genomförs med syfte att pröva möjligheterna att bygga regionala specialistor-

gan inom området IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder. De bör byggas på redan befintliga centra och internationella erfarenheter bör särskilt tas tillvara i utredningen.

När det gäller frågor om övergripande styrning, samordning, stöd och genomförande lägger jag två förslag.

Mitt ena förslag innebär att Hjälpmedelsinstitutet får ett bredare ansvar när det gäller IT-hjälpmedel. Uppgiften bör vara att med kompetens om hjälpmedel till funktionshindrade personer i kombination med kompetens om tillgänglighet stödja de huvudmän som är ansvariga för hälso- och sjukvårdsområdet, arbetslivet, utbildningssektorn, kulturområdet och transportområdet. Uppgifterna är bland annat att följa utvecklingen, initiera FoU med syfte att tillgodose hjälpmedelsbehov som identifieras i olika sektorer, stödja nationell metodutveckling och arbeta med frågor som rör kompetensutveckling. Eftersom det finns ett nära samband mellan hjälpmedels- och tillgänglighetsfrågorna är det naturligt att Hjälpmedelsinstitutet som redan enligt sina stadgar väsentligen har dessa uppgifter får ett tydligare övergripande uppdrag att stödja de olika huvudmän vars verksamhet berörs av utvecklingen inom IT-området.

Mina förslag är i sammanfattning:

- Regionala specialisterheter inom området IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder skall bildas för ett effektivare resursutnyttjande. Centren skall betjäna såväl ansvariga för hjälpmedel enligt HSL som ansvariga för arbetshjälpmedel och hjälpmedel inom kultursektorn. Utredningens arbete har enbart omfattat personliga hjälpmedel i utbildningsväsendet och saknar därför underlag för att föreslå en eventuell roll vad avser läromedel och pedagogiska hjälpmedel för centren. De regionala enheterna föreslås utvecklas ur befintliga resurscentra och bildandet föreslås föregås av en organisationsutredning.
- Att regeringen tar initiativ till att Hjälpmedelsinstitutets uppgifter vad avser IT-baserade hjälpmedel breddas för att i tillägg till ansvar för hälso- och sjukvårdssektorn även gälla utbildningsområdet, arbetslivet, kultursektorn och transportsektorn.

9.11 Förutsättningar för fortsatt forskning och utveckling inom IT-området

Bedömning:

Betydande satsningar på forskning och utveckling inom området IT för personer med funktionshinder har genomförts av det svenska samhället under den senaste femtonårsperioden. Dessa satsningar är nu slutförda och möjligheterna till fortsatt långsiktig finansiering av forskning och utveckling inom området saknas. Överblicken över utvecklingen behöver stärkas och underlag för planering av insatser på forskning och utveckling inom området IT-hjälpmedel för personer med funktionshinder förbättras. För att öka förutsättningarna för att nå fram till användbara resultat av forskning och utveckling inom IT-området behöver samarbetet mellan användare, högskola, hjälpmedelsverksamhet och näringsliv stärkas.

Förslag:

- Att Vinnova åläggs att för regeringen redogöra för vilka åtgärder myndigheten vidtagit vad avser forsknings- och utvecklingsinsatser inom området IT för personer med funktionshinder och att de båda typerna av insatser redovisas separat. (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i regleringsbrev avseende Verket för Innovationssystem).
- Att ett uppdrag att regelbundet rapportera till regeringen om utvecklingen inom området IT för funktionshindrade åläggs Hjälpmedelsinstitutet.
- Att tjänster för yngre forskare inrättas för arbete inom området IT för personer med funktionshinder.
- Att en satsning på utveckling av former för samarbete mellan användare, högskola, hjälpmedelsverksamhet och näringsliv vid utveckling av IT-hjälpmedel genomförs.

9.11.1 Genomförda satsningar på IT för funktionshindrade

Tidiga satsningar

Med start under senare hälften av åttiotalet har ett antal särskilda satsningar på IT och funktionshinder genomförts i Sverige. En av de första sammanhållna satsningarna på att utveckla och bedriva försök med datorbaserade hjälpmedel i Sverige var den så kallade

”Ny Teknik – satsningen” som innehöll programmet ”Ett oberoende och självständigt liv med hjälp av ny teknik”. Satsningen genomfördes av dåvarande Handikappinstitutet med medel ur Allmänna arvsfonden under perioden 1989–1995. Inom ramen för satsningen beviljades medel till mer än etthundra olika projekt med inriktning på utveckling och försöksverksamhet. Dessutom genomfördes ett antal större projekt. Bland projekten fanns de som riktades till specifika målgrupper, till exempel

- Datorsystem i hemmet för dövblinda
- Datorstöd i hemmet för rörelsehindrade
- Mentek – ny teknik för utvecklingsstörda
- Kommunikation o kognition med syfte att pröva IT-stöd för människor med tal- och språkstörningar.

Två av de större projekten ägnades åt att bygga upp kompetenscentra. Inom ramen för projektet ”Låna och lek på datatek” byggdes resurscentra – sedermera datatek – för barns lek och stimulans via IT. Genom ”Redah-projektet” byggdes regionala centra för fördjupad kompetens om datorbaserade hjälpmedel till stöd för yrkesverksamma inom habilitering och rehabilitering och som pedagogisk-teknisk resurs vid utprovningen av hjälpmedel för elever i skolan. Resultaten av dessa två initiativ har varit bestående och nya dataresurscentra och datatek har etablerats efter den inledande projekttiden.

I projektet ”Datorstöd i hemmet – systemutveckling och samverkan” lades grunden för flera kommande initiativ rörande IT-stöd i boendet (smarta hem) för funktionshindrade. Satsningen i sin helhet sammanfattades och utvärderades 1996 (Sjöberg 1996, Selg 1996).

Till de tidiga satsningarna hör också det så kallade TUFFA-projektet. I TUFFA, TeknikUpphandling För Funktionshindrade i Arbetslivet, upphandlades ett antal så kallade utvecklingsarbetsplatser i AMS regi. Mer än femtusen arbetsplatser har anpassats inom ramen för TUFFA-projektet som genomfördes under tiden 1987–1992 och efterföljande verksamhet.

Skolöverstyrelsen genomförde under 1987–1991 flera utvecklingsprojekt som avsåg datorn som pedagogiskt och personligt hjälpmedel i undervisningen. Utvecklingsprojekten genomfördes i särskolan och specialskolan. Initialt betraktades den nya tekniken som för svår för elever i särskolan men väl skolan hade förstätt tek-

nikens möjligheter och inte dess komplexitet ökade intresset markant och särskolan blev en av de datortätaste skolformerna.

Kommunikationsforskningsberedningen, KFB, och Nutek genomförde en särskild satsning ”Telekommunikation och funktionshinder” under åren 1995–1997. En efterföljande satsning blev forsknings- och utvecklingsprogrammet ”IT för äldre och funktionshindrade” som nämns nedan.

Satsningar under åren 1996–2004

Under de senaste åren har ytterligare ett antal särskilda satsningar genomförts med syfte att utveckla nya möjligheter inom området IT och funktionshinder. Regeringen uppdrog bland annat 1996 åt dåvarande Handikappinstitutet att i samarbete med omvärlden utforma ett förslag till handlingsprogram för området³⁸. Handlingsprogrammet låg till grund för ett antal aktiviteter som med stöd ur Allmänna arvsfonden genomfördes under tiden 1998 – 2003. Bland aktiviteterna var utveckling och försöksverksamhet med nya tillämpningar i det treåriga programmet ”IT i praktiken, ITiP”, en särskild satsning på utveckling av brukarnas kompetens om IT, en informationskampanj, Fritt Fram, vars syfte var att skapa ökad medvetenhet om teknikens betydelse, samt en analys av konsekvenser av tillgång till datorer och annan IT.

Bland satsningar inom IT-området som genomförts under denna period är också forsknings- och utvecklingsprogrammet ”IT för äldre och funktionshindrade”. Programmet genomfördes under perioden 1999–2003 och finansierades av dåvarande KFB, Nutek och HI. Förvaltningen övertogs från och med årsskiftet 2000/2001 av Verket för Innovationssystem, Vinnova. Programmet hade fokus på tre områden: IT och barn, IT i boendet och IT-samhället för alla.

KK-stiftelsen genomförde mellan åren 1996–1999 en särskild satsning på IT och utbildning för funktionshindrade. Satsningen som initierades av dåvarande Statens institut för handikappfrågor i skolan, SIH genomfördes under namnet Handikapp och IT, HIT. Stiftelsen avsatte 40 miljoner kronor till utveckling av IT-stödda pedagogiska verktyg och modeller.

³⁸ ”IT för funktionshindrade och äldre. Förslag till handlingsprogram för åren 1998–2002.” Handikappinstitutet, 1997.

En satsning på försök med tillämpningar av produkter och tjänster inom telekommunikationsområdet som kräver hög överföringskapacitet (bredband) genomförs för närvarande av Post- och Telestyrelsen. Denna satsning skall vara slutförd 2005.

Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB, har tillsammans med intressenter i flera länder utvecklat en ny digital standard för talböcker. Till de konkreta resultaten av dessa insatser hör bland annat det tidigare nämnda så kallade DAISY-formatet, ett multimediaformat för samtidig presentation av tal, text och bild.

Ett antal kompetenscentra för samarbete mellan högskola, näringsliv och användarintressenter om teknikutveckling i Sverige har skapats. Verksamheten har samfinansierats av Vinnova, näringslivs- och användarintressenter samt högskolan. Några av dessa center arbetar bland annat med forskning inom området IT och funktionshinder. Det gäller till exempel Centrum för användarorienterad IT-design, CID, samt Centrum för talteknologi, CTT, båda vid KTH i Stockholm.

9.11.2 Aktörerna och deras ansvar

Strategisk styrning

Regeringen tillkallade våren 1994 en kommission för att främja en bred användning av informationsteknik i Sverige. I januari 1995 tillkallades en ny kommission med uppdraget att vara rådgivande till regeringen i övergripande och strategiska frågor på IT-området. Kommissionen skulle även vara pådrivande och kunskapsspridande. En tredje *IT-kommission* verkade sedan under femårsperioden 1998–2003 och hade till uppgift att analysera informationsteknikens påverkan på samhällsutvecklingen och att vara regeringens rådgivare i IT-frågor.

Regeringen beslutade den 18 juni 2003 att tillsätta en *IT-politisk strategigrupp* med uppdrag att främja det svenska informationssamhällets fortsatta utveckling. Syftet är att bidra till att det IT-politiska målet, att Sverige som första land skall bli ett informations-samhälle för alla, uppnås, och därmed bidra till en långsiktigt hållbar tillväxt och nytta för den enskilda individen. Den IT-politiska strategigruppen har arbetat fram en verksamhetsplan och tillsatt arbetsgrupper för olika delområden.

Samma datum, den 18 juni 2003, beslutade regeringen om direktiv för *Delegationen för utveckling av offentliga e-tjänster* (dir. 2003:81), eller med ett annat namn "24-timmarsdelegationen." När det gäller IT och funktionshinder arbetar ovannämnda två grupper huvudsakligen med frågor som rör den generella tillgängligheten till informationssamhället.

FoU-aktörer i Sverige

Bland aktörer med särskilt ansvar för forskning och utveckling inom området IT för funktionshindrade är:

- *Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, FAS*. FAS finansierar samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning och har samordningsansvaret för handikappforskning i landet inklusive teknisk forskning. FAS stöder ett nationellt nätverk för handikappforskare.
- *Vinnova* är en statlig myndighet som bildades den 1 januari 2001. Vinnovas uppgift är att främja hållbar tillväxt genom utveckling av effektiva innovationssystem och att finansiera behovsmotiverad forskning. Verksamhetsområden är teknik, transport, kommunikation och arbetsliv.
- *Vårdalstiftelsen*. Stiftelsens uppgift är att stödja forskning och forskarutbildning med inriktning mot vårdområdet.
- *Post- och telestyrelsen*. Post- och telestyrelsen, PTS, har i uppdrag av regeringen att se till att viktiga tjänster för personer med funktionshinder inom post- och teleområdet finns tillgängliga. PTS driver också ett antal projekt med syfte att utveckla nya tjänster så att möjligheterna till kommunikation förbättras för personer med funktionshinder.
- *Hjälpmedelsinstitutet* är ett nationellt kunskapscentrum inom området hjälpmedel och tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning. HI skall enligt sina stadgar bland annat arbeta med forskning och utveckling och skall särskilt följa och utveckla användningen av ny teknik. HI disponerar vissa medel för utveckling och tillverkning av nya hjälpmedel.
- *Företag*. Ett trettiotal hjälpmedelsföretag i Sverige arbetar med utveckling inom området IT-baserade hjälpmedel.
- *Universitet och högskolor*. Forskning och utveckling om IT för personer med funktionshinder genomförs vid flera universitet och högskolor, bland annat vid *Certec, Centrum för Rehabili-*

teringsteknik vid Institutionen för designvetenskaper, Lunds tekniska högskola. IT-inriktat arbete utgör också en del av verksamheten vid andra centra, exempelvis *Centrum för utvärdering av medicinsk teknologi, CMT*. CMT är en tvärvetenskaplig forskningsenhet som ingår i Institutionen för hälsa och samhälle (IHS) vid Linköpings universitet. CMT bedriver kunskaps- och metodutveckling samt genomför utvärdering av medicinsk teknologi och hälso- och sjukvård. Tvärvetenskapliga nätverk och forskningsenheter finns bland annat vid

- Institutet för handikappforskning, IHV, vid Örebro och Linköpings universitet,
 - Centrum för handikapp- och rehabiliteringsforskning vid Lunds universitet, Harec,
 - Centrum för handikappforskning vid Uppsala universitet,
 - Centrum för tvärvetenskaplig forskning om funktionshinder och handikapp vid Göteborgs universitet och
 - Centrum för handikappvetenskap, Umeå universitet.
- *Stiftelsen för Kunskaps- och kompetensutveckling, KK-stiftelsen*. KK-stiftelsens uppgift är bland annat att främja IT inom skola samt hälso- och sjukvård. KK-stiftelsen stöder forskning vid nya högskolor samt främjar kompetensutvecklingen inom näringslivet.

Stöd till nyskapande verksamhet

Allmänna arvsfonden. Allmänna arvsfondens medel skall enligt lagen om Allmänna arvsfonden delas ut för att främja verksamhet av ideell karaktär till förmån för barn, ungdomar och personer med funktionshinder. Fonden har fungerat som huvudfinansiär för flera av de särskilda satsningar som genomförts för att utveckla och använda IT i tillämpningar för personer med funktionshinder. Financierade projekt har ofta initierats av och haft en betydande medverkan från handikapporganisationerna.

Nordiska, europeiska och internationella FoU-aktörer

Nedan presenteras kortfattad information om vissa aktörer i andra länder.

Aktörer i Norden

NUH, nordiskt utvecklingscenter för handikapphjälpmedel, finansierar samnordisk utveckling av ny teknik för funktionshindrade personer. NUHs insatsområden för åren 2002 - 2004 är barn och funktionshinder, kognitiva hjälpmedel och ny teknik samt nytta och effekt av hjälpmedel.

Aktörer i Europa

Forskning och utveckling om IT (ICT – Information and Communication Technologies) och funktionshinder i Europa har genomförts inom ramen för flera EU-satsningar (exempelvis TIDE-programmet, fjärde, femte och sjätte ramprogrammen liksom COST-initiativen). Ett nätverk för forskare, yrkesverksamma och brukare är AAATE, the Association for the Advancement of Assistive Technology in Europe. AAATE är en medlemsförening som bland annat regelbundet anordnar internationella konferenser för att sprida information om pågående forskning inom hjälpmedelsområdet. Motsvarande organisationer finns i USA (RESNA), Japan (RESJA) och Australien (ARATA).

Inom EU genomförs arbete med forsknings- och utvecklingsfrågor om IT och funktionshinder framför allt inom ramen för programmet Information Society Technologies, IST.

Aktörer i Nordamerika

I USA finns ett antal forskningscentra som är verksamma inom området rehabiliteringsteknik. Dessa så kallade "Rehabilitation Engineering Centers (RERCs) arbetar med forskning och utveckling inom femåriga program. Centren finansieras med offentliga medel av National Institute on Disability and Rehabilitation Research, NIDRR, som sorterar under utbildningsdepartementet. Av 21 center arbetar följande inom IT-relaterade forskningsområden:

- IT-tillgänglighet (Information Technology Access)
- Tillgänglighet till telekommunikation (Telecommunications Access)
- Mobila teknologier (Mobile wireless technologies for persons with disabilities)

- Kommunikationsstöd (Communication enhancement)

Det finns dessutom några center som i sin verksamhet har betydande inslag av IT-relaterat forsknings- och utvecklingsarbete. Det gäller bland annat de center som arbetar med teknik för hörselskadade och döva respektive teknik för synskadade (Hearing Enhancement respektive Low Vision and Blindness).

Ett av centren "Rehabilitation Engineering Center on Technology transfer" fokuserar på uppgiften att föra ut resultat av FoU.

9.11.3 Problembilden

Sammanställningar av erfarenheter

På uppdrag av utredningen har HI sammanfattat och värderat resultaten av satsningen IT i praktiken ITiP. HI har vidare sammanställt och förmedlat erfarenheter från landets resurscentra inom området IT och funktionshinder: dataresurscenter, datatek och kommunikationscentra. I denna sammanställning har utredningen också erhållit en genomgång av utvecklingsbehov som centren identifierat. Från Vinnova har utredningen erhållit en analys och sammanfattning av erfarenheter från ovannämnda FoU-program "IT för funktionshindrade och äldre".

Bland de erfarenheter som redovisats är behovet av särskilda insatser för att sprida resultat och behovet av ett systematiskt arbete för att ta tillvara de nya möjligheter som utvecklats i projektform. Behovet av intensifierade insatser för resultatspridning har också poängterats av projektansvariga inom Vinnova/HI-programmet samt av projektägare inom programmet ITiP. En riktad satsning har bland annat efterlysts när det gäller att sprida resultaten från de senare årens FoU-satsningar som genomförts inom området IT för funktionshindrade.

Teknikutveckling kostar pengar och bland annat HI har pekat på behovet att utreda nya finansieringsformer inkl samarbeten med näringslivet.

Hearingar

Som tidigare nämnts har två hearingar anordnats inom ramen för utredningen för diskussion med representanter för forskningsfinansiärer, forskningsutförare och företag kring frågor som rör utredningens uppdrag inom IT-området. Den ena hearingen vände sig till forskningsfinansiärer, FoU-utförare och aktörer som stimulerar och samordnar FoU. Diskussionen fokuserades på följande områden:

- morgondagens teknik.
- behov av FoU inom området.
- förutsättningar för FoU.
- behov av insatser/planerade insatser för att föra forskningsresultat till praktisk verklighet.

Den andra hearingen vände sig till företag i hjälpmedelsbranschen med verksamhet inom IT-området. Mötet fokuserades på branschens syn på

- möjligheterna att bedriva verksamhet när det gäller IT-baserade produkter och tjänster för funktionshindrade
- förutsättningarna för fortsatt utveckling inom området
- behov av insatser för att nya produkter och tjänster i ökad utsträckning skall komma brukare till del

I utredningens hearing till FoU-aktörerna framkom bland annat behovet av aktivt samhällsstöd till FoU inom hjälpmedelssektorn. Åtgärder som uppdragsforskning, teknikupphandling med mera för att möjliggöra utveckling av angelägna system och produkter som inte kommer till stånd på marknadens villkor lyftes fram som viktiga. Bland behov som identifierades i hearingarna var behovet av kapital för utvecklingsarbete. Synpunkten framfördes att den aktuella tendensen att rikta all uppmärksamhet på ”design for all” – har gjort att utrymmet för satsningar på dedicerade IT-hjälpmiddel har minskat. Behovet av stöd för exploatering av FoU-resultat lyftes också fram.

Erfarenheterna från arbetet inom de tidigare nämnda, av Vinnova initierade kompetenscentren är att det trots närheten till användarintressenterna har varit svårt att omsätta forskningsresultat i praktiska tillämpningar.

Till teknikområden som av FoU-aktörerna bedöms vara av särskild relevans för handikappområdet och fortsatt behöver bearbetas hör bland annat interaktionsformer/gränssnitt/alternativa styrsätt, talteknologi, multimodal kommunikation och mobila lösningar.

Bland tillämpningsområden som enligt dataresurscentren fortsatt behöver utvecklas är IT-stöd till funktionshindrade personers medverkan i kulturella aktiviteter, utveckling av fjärrstöd gentemot brukare, mail för symbolanvändare, användningen av handdatorer som samtalshjälpmiddel och som kognitivt stöd.

Forskarna har också framfört synpunkten att forskningsarbetet behöver bedrivas i mångdisciplinära miljöer. Teknisk kompetens är långt ifrån tillräcklig.

Det behövs också mer resurser till ett kontinuerligt FoU-arbete som bedrivs nära praktisk verksamhet.

För att få bättre koppling mellan behov och utvecklingsarbete behöver kontaktytorna utvecklas mellan dataresurscentren, hjälpmedelsservicen, brukarorganisationerna, företagen och den akademiska forskningen.

Vid dataresurscentren upplever man en ”ryckighet” i tillgången till produkter för grupper med speciella behov. Brukaren kan bli försatt i en mycket besvärlig situation om en produkt läggs ned eftersom ersättningsalternativ inte alltid är tillgängliga.

Open-source strategier efterlystes som komplement till satsningar på kommersiell produktutveckling.

9.11.4 Förutsättningarna för fortsatt FoU

Pågående FoU

Post- och telestyrelsen genomför som nämnts för närvarande en satsning på försök med bredband i tillämpningar för personer med funktionshinder. Dessutom pågår arbete med vissa enskilda projekt som bland annat bedrivs vid universitet och högskolor. Även HI genomför olika utvecklingsprojekt inom området, huvudsakligen med inriktning på smart boende, tillgänglighet och ”design för alla”.

Vinnova hänvisar till möjligheten att söka medel för handikapprelaterade projekt ur de allmänna satsningar på IT som myndigheten utlyser. Under 2003 har totalt beviljats 207 miljoner kronor till området ”Informations- och kommunikationsteknik” och totalt

har beviljats 66 miljoner kronor till området "Tjänster och IT-användning". En satsning på IT i hemsjukvården genomförs för närvarande men under den aktuella perioden har enligt information från myndigheten inga projekt med handikappinriktning beviljats medel.

Brukarorganisationernas arbete med forskning och utveckling inom området IT för personer med funktionshinder omfattar såväl arbete med initiering av projekt, eget deltagande i olika projekt samt finansiering av forskning och utvecklingsarbete. Såväl nationellt arbete som samarbetsprojekt inom EU är aktuellt.

Finansiering av de tidigare nämnda av Vinnova initierade kompetenscentren har funnits för en tioårig verksamhetsperiod vilken kommer att vara slutförd om 1–2 år. Vinnova planerar inte fortsatt finansiera dessa centra. Utlysningar pågår för närvarande med syfte att bilda andra centra, exempelvis inom arbetslivs- och transportområdet.

Forskning och utveckling inom EU genomförs inom ramen för femåriga ramprogram. Ett delprogram, Information Society Technologies (IST), stöder europeisk forskning och teknikutveckling inom IT-området. Ett nytt ramprogram, det sjätte ramprogrammet, som löper under tiden 2002–2006 genomförs nu. Inom ramen för detta finns möjligheter att erhålla medel för forsknings- och utvecklingsarbete med inriktning på informations- och kommunikationsteknik och ett tillgängligt informationssamhälle inom det som kallas "European Research Area (ERA) for eAccessibility and Assistive Technology".

Bland instrumenten för att förverkliga målen för eEurope 2005 (se avsnitt 9.2) återfinns bland annat programmet *eTEN* – ett EU-program som syftar till för att ge stöd till införandet av nätbaserade teletjänster (elektroniska tjänster) med en transeuropeisk dimension. Programmet lägger stark tonvikt på offentliga tjänster och strategin går ut på att stödja förberedelserna till praktisk användning av tjänsterna. Äldre och personer med funktionshinder återfinns bland målgrupperna för *eTEN*-programmet. Enligt information från programmet är målet att ge stöd till tjänster som tillgodoser äldres och funktionshindrades krav och bidrar till full delaktighet i informationssamhället.

Planerade initiativ

Dåvarande Socialvetenskapliga forskningsrådet, SFR, initierade en utvärdering av svensk handikappforskning för några år sedan. Den utfördes i två steg: en inventering av handikappforskningen i Sverige och en utvärdering av forskningen med hjälp av en internationell expertgrupp. Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, FAS, tog från och med januari 2001 över ansvaret för utvärderingen från SFR. En viss del av den forskning som utvärderades utgjordes av teknikorienterad handikappforskning. Ett förslag till forskningsprogram utarbetades därefter och överlämnades av FAS till regeringen 2001.

I den forskningsstrategi ”Forskning om människors arbete och livsvillkor” för åren 2005–2008 som FAS utarbetat återfinns forskning om funktionshinder och handikapp bland de områden som FAS vill prioritera för särskilda initiativ. Ansvariga statliga finansierare samordnade av FAS inbjöd forskare och forskargrupper i Sverige att under våren 2003 inkomma med idéer rörande framtida forskning om funktionshinder och handikapp. FAS sonderar nu intresset för en gemensam satsning hos olika finansierare. Ännu har inget beslut fattats om ett gemensamt samfinansierat program och det finns ingen garanti för att ett sådant program kommer till stånd. Det är oklart i vilken utsträckning utrymme för FoU om IT för funktionshindrade kan skapas i en sådan bred satsning.

Ett annat område som återfinns bland de områden som FAS enligt sin strategiska plan vill prioritera för särskilda initiativ är omsättning av forskningsresultat i praktisk verksamhet.

Vinnova har på regeringens uppdrag tagit fram en nationell strategi för forskning och utveckling kring tillämpad IT. Vinnova pekar ut tre särskilt viktiga insatsområden; industriell IT, IT för privata och offentliga tjänster samt ”möjliggörande tekniker”. Vinnova föreslår att sammanlagt 1,5 miljarder satsas på FoU om IT-användning under en femårsperiod.

Som tidigare nämnts har regeringen tillkallat en särskild utredare för att föreslå en samlad statlig organisation som kan bistå regeringen och övriga aktörer i arbetet med att genomföra den nationella handlingsplanen för handikappolitiken. Utredningen som antog namnet Handisam presenterade sitt betänkande Handikappolitisk samordning – organisation för strategi och genomförande (SOU 2004:54) i maj 2004. En ny statlig myndighet på handikappområdet föreslås med övergripande strategiska, samordnande och

utvärderande uppgifter. En av de strategiska uppgifterna för den föreslagna myndigheten är att påverka prioriteringar och val av forskning.

Arbetet med en ny forskningspolitisk proposition pågår för närvarande inom regeringskansliet och propositionen väntas presenteras i slutet av detta år (2004) eller i början av nästa år.

9.11.5 Överväganden och bedömning

Utredningsarbetet har visat att betydande insatser för att utveckla och ta tillvara möjligheterna med IT och annan ny teknik har genomförts i Sverige, men att det för närvarande inte bedrivs eller planeras några särskilda utvecklingsåtgärder med offentliga medel inom området, med undantag för Post- och telestyrelsens satsning på tillämpningar av bredband och vissa enskilda projekt. Post- och telestyrelsens försöksverksamhet planeras vara slutförd i maj 2005.

Jag anser det vara av mycket stor vikt att tillskapa långsiktighet i FoU-satsningar riktade mot handikappområdet. Det är därför angeläget att nu skapa förutsättningar för fortsatt forskning och utveckling när det gäller IT för funktionshindrade och äldre. Jag anser också att bättre mekanismer behöver tillskapas för att omsätta resultaten av IT-utvecklingen till praktiskt användbara lösningar för personer med funktionshinder. Resultaten behöver tas tillvara i bra hjälpmedel för ökad frihet, självständighet och delaktighet för berörda brukargrupper.

Möjligheterna till fortsatt forskning och utveckling inom området IT-baserade hjälpmedel för funktionshindrade ser för närvarande som nämnts ut att vara mycket begränsade. Det råder stor oklarhet om huruvida det nämnda gemensamma forskningsprogrammet – under samordning av FAS - kommer att förverkligas och i vilken utsträckning det i så fall kommer att omfatta IT- och teknikorienterad handikappforskning. En förutsättning för detta synes enligt min bedömning vara Vinnovas medverkan i en eventuell finansiering.

Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, FAS, har samordningsansvar för handikappforskning, men ingen finansieringsskyldighet för teknikorienterade projekt. Vårdalstiftelsen stöder för närvarande i allmänhet IT-projekt för vården och Vinnovas satsningar inom området har inriktning på IT i hemsjukvården och fokuserar därmed huvudsakligen på att utveckla IT-stöd för

personal. KK-stiftelsen stöder eller planerar för närvarande ingen aktivitet inom området IT för personer med funktionshinder.

FoU inom EU – särskilt inom IST-programmet – utgör som nämnts en plattform för de kommande årens forsknings- och utvecklingsarbete inom IT-området, men de nya strukturer som tillskapats för forskning och utveckling inom EU och de så kallade nya instrumenten (mycket stora integrerade projekt liksom nätverk av spetsforskningsinstitutioner) bedöms av handikappforskare och hjälpmedelsföretag medföra en krävande miljö för FoU-projekt inom hjälpmedelsområdet.

Som nämnts i betänkandets tidigare avsnitt är det viktigt att skapa former för regelbunden kontakt mellan hjälpmedelsverksamheten, hjälpmedelsbranschen och IT-branschen för att föra över iakttagelser och perspektiv från näringslivet till hjälpmedelsverksamheten. Intensifierad kontakt med näringslivet bör bland annat öka möjligheterna att uppmärksamma och undanröja eventuella hinder att utveckla och tillhandahålla varor/tjänster som är baserade på ny teknik, ny kunskap och/eller är avsedda för nya målgrupper.

Enligt min uppfattning är situationen otillfredsställande vad avser möjligheter till finansiering av långsiktigt forskningsarbete inom handikappområdet med inriktning mot IT- eller annan teknik.

En strategisk fråga gäller relationen mellan utvecklingen inom hjälpmedelsområdet och frågan om tillväxt. Mycket av det forskningsarbete som bedrivs inom området teknik och funktionshinder i Sverige ligger på en hög teknisk nivå. De många möjligheter som i dag står till buds inom området är bland annat resultatet av en framsynt handikappolitik och en framgångsrik handikappforskning. I den alltmer åldrande befolkningen kommer det att finnas behov av nya digitala tjänster och andra IT-baserade hjälpmedel. De allra senaste årens arbete utlovar också möjligheter att tillgodose grupper vilkas behov tidigare inte kunnat tillgodoses.

Jag anser därför att det är angeläget att regeringskansliet i det nu pågående arbetet med den forskningspolitiska propositionen beaktar behovet av stöd till ett flerårigt brett forskningsprogram om IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder. Det är också angeläget att den generella frågan om möjligheter att finansiera teknikorierad handikappforskning behandlas i sammanhanget.

Jag anser också att de ekonomiska resurserna för att exploatera FoU-resultat är otillräckliga. Hjälpmedelsinstitutet kan ge finansiellt stöd för utveckling eller tillverkning av nya hjälpmedel i formen av villkorslån för tillverkning av nya hjälpmedel eller bidrag till utveckling av hjälpmedel. Medlen är begränsade och uppgår för närvarande till 2 miljoner kronor per år.

Mina förslag rör ökade möjligheter till överblick över pågående FoU-arbete samt resurser för forskning och utveckling. Jag har också i avsnitt 9.8 föreslagit särskilda resurser till sjukvårdshuvudmännen med syfte att skapa plattformar för systematiska försök med nyheter i nära samverkan med det praktiska arbetet. Tillskapandet av en resurs i form av en mottagarorganisation för nya rön inom IT-området föreslås också, se vidare avsnitt 9.9. En sådan organisation bör väsentligen öka möjligheterna för nya hjälpmedel att introduceras på marknaden och komma brukarna till del. De olika förslag som presenteras rörande kompetens- och kompetensutveckling bör – om de förverkligas – även väsentligen bidra till att de nya möjligheterna på IT-området tas tillvara bättre.

På annan plats i betänkandet, i kapitel 8, föreslår jag att medel tillförs HI för utvecklingsinsatser inom området arbetshjälpmedel. I dessa insatser ingår IT-baserade hjälpmedel bland andra hjälpmedelsområden.

En central finansiär när det gäller teknikorienterad forskning och utveckling är Vinnova. Medel för arbete som inriktas på att tillgodose funktionshindrades behov bör enligt min uppfattning rymmas i myndighetens budget. Mitt förslag är att Vinnova åläggs att för regeringen redogöra för vilka åtgärder myndigheten vidtagit vad avser forsknings- och utvecklingsinsatser inom området IT för personer med funktionshinder (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i regleringsbrev avseende Verket för Innovationsystem). Därigenom förbättras underlaget för planering av eventuella fortsatta insatser.

För att ta tillvara den kompetens som byggts upp vid några av de tidigare nämnda av Vinnova initierade kompetenscentren föreslås fortsatt finansiellt stöd till handikapporienterat arbete vid några av de befintliga kompetenscentren. Den tioåriga verksamhetsperioden för dessa närmar sig slutet. Centren har utvecklats till internationellt erkända forsknings- och utvecklingscentra, bland annat inom områdena användarorienterad IT-design respektive talteknologi. Flera av de tillämpningar som bearbetas är av direkt relevans för personer med funktionshinder. Jag ser det som angeläget att fort-

satt finansiering av det handikapporienterade arbetet som påbörjats vid dessa centra kan ges. Centren i dess nuvarande form kommer att upphöra men basverksamhet vid respektive värdinstitution kan fortsätta att bedrivas, förutsatt att medel för arbete kan erhållas. De forskningsområden som bearbetas är områden som prioriteras av personal vid dataresurscentren för fortsatt arbete när det gäller IT för personer med funktionshinder. För att detta arbete skall kunna fortsätta föreslår jag att två tjänster för yngre forskare inrättas för arbete med frågor rörande IT och funktionshinder och att tjänsterna finansieras av Vinnova.

En annan viktig fråga som tidigare berörts är behovet att skapa mötesplatser för fördjupade kontakter mellan användarna/ konsumenterna, hjälpmedelsverksamheten, den akademiska forskningen och näringslivet. Sådana kontakter är nödvändiga för utvecklingen av användbara och efterfrågade produkter. Jag anser därför att ett initiativ bör tas för att utveckla formerna för sådana kontakter. Mitt förslag är en satsning på utveckling av samarbetsformer vid utveckling av IT-hjälpmiddel utlyses och att särskilda medel för ändamålet tillförs av Vinnova.

Underlaget för planering av forskning och utveckling behöver förbättras. I enlighet med den nationella handlingsplanen för handikappolitiken föreslås de olika samhällssektorerna ta ansvar för att förverkliga handikappolitiken inom sina respektive ansvarsområden. Enligt min uppfattning omfattar detta ansvar såväl frågor om generell tillgänglighet som frågor om hjälpmedel inom respektive sektor. Ansvarig myndighet för en sektor har uppgiften att bedöma hur tillgänglig sektorn är för personer med funktionshinder och vilka utvecklingsinsatser som behövs för att skapa förbättrad tillgänglighet. Sektorsmyndigheter har därmed också möjligheter att bedöma behovet av utveckling av kompletterande insatser, bland annat i form av hjälpmedel.

Jag anser att den nya myndigheten på handikappområdet vars inrättande förberetts genom Handisamutredningen (SOU 2004:54) i tillägg till uppgifter som rör tillgänglighet och bemötande även bör få ett ansvar för hjälpmedelsfrågor. Myndighetens arbete med att medverka i prioriteringar och val av forskning kan då också omfatta hjälpmedelsområdet, något jag anser vara synnerligen önskvärt.

Jag anser också att utvecklingen inom IT-området motiverar att en fortlöpande rapportering till regeringen görs. HI har genomfört en samlad rapportering över utvecklingen inom IT-området bland annat genom årliga uppföljningskonferenser under tiden

1997–2004. Jag föreslår att uppdraget att regelbundet och övergripande rapportera till regeringen om den utveckling som sker för personer med funktionshinder inom IT-området fortsatt åläggs Hjälpmedelsinstitutet. Jag har övervägt vem av flera tänkbara aktörer som bäst skulle kunna genomföra en sådan uppgift. Det är dels HI som genomfört uppgiften de senaste sju åren, dels den IT-politiska strategigruppen som bildades 2003. Även NITA, nationellt IT-användarcentrum skulle kunna åläggas en sådan uppgift. Enligt min uppfattning har Hjälpmedelsinstitutet den bästa överblicken och kan förväntas att på ett stabilt sätt fylla rollen som rapportör till regeringen när det gäller utvecklingen inom området IT för personer med funktionshinder.

9.11.6 Förslag

När det gäller möjligheterna till fortsatt utveckling lägger jag fram fyra förslag med syfte att stimulera till fortsatt forskning och utveckling inom området IT för personer med funktionsnedsättning och att skapa bättre överblick över pågående arbete. De fyra förslagen är:

- Att Vinnova åläggs att för regeringen redogöra för vilka åtgärder myndigheten vidtagit vad avser forsknings- och utvecklingsinsatser inom området IT för personer med funktionshinder och att de båda typerna av insatser redovisas separat. (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i regleringsbrev avseende Verket för Innovationssystem).
- Att ett uppdrag att regelbundet rapportera till regeringen om utvecklingen inom området IT för funktionshindrade åläggs Hjälpmedelsinstitutet.
- Att tjänster för yngre forskare inrättas för arbete inom området IT för personer med funktionshinder.
- Att en satsning på utveckling av former för samarbete mellan användare, högskola, hjälpmedelsverksamhet och näringsliv vid utveckling av IT-hjälpmiddel genomförs.

9.12 Konsekvenser av utredningens förslag om IT

I detta avsnitt presenteras samlat en översikt över utredningens förslag som rör de nya förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom utvecklingen av informations- och kommunikationsteknik och digital teknik. I avsnittet återfinns en genomgång av motiven för förslagen, ekonomiska och andra konsekvenser samt förslag på hur och av vem respektive förslag kan genomföras. Närmare redogörelser för förslagen och motiven bakom dem återfinns i IT-kapitlets olika delavsnitt ovan.

Som en generell konsekvens av att de presenterade förslagen genomförs anser jag att personer med funktionshinder får ökade möjligheter till frihet, självständighet och delaktighet och jag bedömer att som en följd av detta behoven av andra samhällsinsatser bör kunna minska. I takt med att den enskilde får tillgång till verktyg för att kunna uttrycka sig och kommunicera med personer i omvärlden, att självständigt kunna söka och få tillgång till information, att kunna planera och organisera sin dag och få stöd i form av ändamålsenliga hjälpmedel för att genomföra olika aktiviteter torde bland annat behovet av personligt stöd kunna minska.

Jag lägger fram förslag inom nedanstående sex olika områden. Syftet med de föreslagna åtgärderna är att bättre ta tillvara de möjligheter till ökad delaktighet för personer med funktionshinder som utvecklingen inom IT-området innebär. Åtgärdsområdena är:

- Utvecklat arbete med statistik
- Förbättrad tillgång till tekniska möjligheter
- Utvecklad kompetens hos personal
- Förbättrat stöd och information till brukare
- Förstärkta förutsättningar för forskning och utveckling
- Utvecklad samordning, planering och uppföljning

De olika delförslagen sammanfattas nedan:

Utvecklat arbete med statistik om tillgång till datorer och Internet

1. Arbetet med att samla och redovisa statistik om funktionshindrades tillgång till datorer och Internet i hemmet skall utvecklas och samordnas.

Förbättrad tillgång till nya tekniska möjligheter

2. Möjligheten att få bidrag till inköp av subventionerade datorer skall införas till de personer i åldersgruppen 19–29 år som uppbär aktivitetsersättning eller sjukersättning på heltid.
3. Tillgången till IT-baserade hjälpmedel för personer med läs-handikapp skall ökas.
4. Möjligheter att pröva nyheter i anslutning till praktisk verksamhet med IT för personer med funktionshinder skall förstärkas. Särskilda medel tillförs för ändamålet vissa av landets resurscenter som härigenom bildar spetscenter.

Utvecklad kompetens om IT och IT-hjälpmedel hos personal

5. Att en fördjupad kartläggning, uppföljning och utvärdering av kvaliteten i sjukvårdshuvudmännens tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel för information, kommunikation och kognitivt stöd till personer med funktionshinder genomförs.
6. Att regeringen uppdrar åt Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket att utarbeta planer för kompetensutveckling om IT-baserade arbetshjälpmedel för berörda personalgrupper samt att utvärdera och redovisa hur planerna realiserar.
7. Mottagarorganisationer för nyheter inom IT-området bör byggas upp hos sjukvårdshuvudmännen och ansvariga myndigheter för hjälpmedel i arbetslivet.
8. Kunskapssammanställningar, erfarenheter av IT-stöd för ”nya” behovsgrupper skall tas fram och spridas.
9. Ett flerårigt program med stimulansbidrag för utveckling av vård- och omsorgspersonalens kompetens om IT-hjälpmedel för äldre personer med funktionshinder skall planeras och genomföras.

Förbättrat stöd och information till brukare

10. En satsning på att vidareutveckla brukarnas allmänna kompetens om IT skall planeras och genomföras.
11. Behovet av support (teknisk support och stöd i hjälpmedelsanvändning) till brukare skall analyseras.

12. En försöksverksamhet med utbildning, liknande heminstruktörsutbildning, av elektronikinstruktörer som ny stödresurs planeras och genomförs.
13. Arbetet med att utforma tillgängliga och användbara system för information om hjälpmedel som vänder sig till personer med funktionshinder skall påskyndas och intensifieras.

Förstärkta förutsättningar för forskning och utveckling

14. Att Vinnova åläggs att för regeringen redogöra för vilka åtgärder myndigheten vidtagit vad avser forsknings- och utvecklingsinsatser inom området IT för personer med funktionshinder och att de båda typerna av insatser redovisas separat. (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i Regleringsbrev avseende Verket för Innovationssystem).
15. Tjänster för yngre forskare inrättas för arbete inom området IT för personer med funktionshinder.
16. Försöksverksamhet för utveckling av samarbetsformer (modell för samarbete) vid utveckling av IT-hjälpmiddel skall göras. Samarbetet skall stärkas mellan användare, högskola, hjälpmedelsverksamhet och näringsliv.

Organisatorisk samordning, planering och uppföljning

17. Regionala specialistenheter för IT-baserade hjälpmedel bör bildas. Enheterna som kan baseras på befintliga resurscenter skall betjäna huvudmän för hjälpmedel inom hälso- och sjukvården liksom arbetslivet, med flera. En organisationsutredning föreslås föregå bildandet av specialistenheterna.
18. Ett företagarråd föreslås inrättas vid Hjälpmedelsinstitutet för fortlöpande kontakter mellan HI, IT-branschen och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området.
19. Att regeringen tar initiativ till att Hjälpmedelsinstitutets uppgifter vad avser IT-baserade hjälpmedel breddas för att i tillägg till ansvar för hälso- och sjukvårdssektorn även gälla utbildningsområdet, arbetslivet, kultursektorn och transportsektorn.
20. Att ett uppdrag att regelbundet rapportera till Regeringen om utvecklingen inom området IT för personer med funktionshinder åläggs Hjälpmedelsinstitutet.

9.12.1 Statistik om tillgång till datorer och Internet

Förslag 1. Arbetet med att samla och redovisa statistik om funktionshindrades tillgång till datorer och Internet i hemmet skall utvecklas och samordnas.

Varför Utvecklingen inom IT-området och samhällets ambition för IT-politiken och handikappolitiken har medfört ett behov av kunskap om tillgången till datorer och Internet bland personer med funktionshinder. Kunskapen behövs bland annat för planering av de insatser som behövs för att alla skall ges möjlighet att vara delaktiga i informationssamhället. Flera aktörer arbetar med att undersöka och regelbundet redovisa tillgången till IT bland befolkningen i allmänhet. Förhållandena bland personer med funktionshinder är mindre väl kända.

Vem Enligt förslaget bör staten uppdra åt Statistiska centralbyrån att undersöka möjligheterna att utveckla och samordna sitt arbete med insamling och redovisning av statistik inom området.

Hur Den statistik som redan insamlas bör regelbundet redovisas. Metodiken för insamling bör utvecklas bland annat med avseende på vilka målgrupper som omfattas (män, kvinnor, barn med funktionshinder samt personer med funktionshinder som har invandrarbakgrund). Arbetet med statistikinsamling bör samordnas.

Kostnad Vissa av uppgifterna får anses ingå i SCBs ordinarie åtagande och medför inte behov av särskilda resurser. Dock kan utökad insamling av data leda till marginellt ökade kostnader.

9.12.2 Tillvaratagande av nya tekniska möjligheter som uppstått till följd av IT-utvecklingen

Förslag 2. Möjligheten att få bidrag till inköp av subventionerade datorer skall införas till de personer i åldersgruppen 19–29 år som uppbär aktivitetsersättning eller sjukersättning på heltid.

Varför Cirka 20 procent av alla anställda i Sverige har tillgång till datorer i hemmet genom så kallade hemdatorköp via arbetsgivaren. Hemdatorerna medför såväl möjligheter till kompetensutveckling om IT som möjligheter till fritidssysselsättning, utbildning och arbete. Motsvarande förmån erbjuds inte till personer som inte har en anställning.

Hur Ett bidrag för datorinköp införs till de personer i åldern 19–29 år som har aktivitetsättning eller sjukersättning på heltid. Personer med funktionshinder skall erbjudas möjligheten att ansöka om sådant bidrag. Bidrag skall kunna utgå högst en gång var fjärde år. Den som bedöms inte längre ha rätt till aktivitetsersättning eller sjukersättning skall inte bli återbetalningsskyldig av bidraget till datorinköp. Enligt förslaget skall Riksförsäkringsverket utarbeta de administrativa rutinerna för beslut om bidrag.

Vem Enligt förslaget skall den nya myndigheten Riksförsäkringsverket/ försäkringskassorna administrera subventionen.

Effekt Tillgången till dator kan ge möjlighet till nya sociala kontakter via webb och chat. En möjlig effekt är att datoranvändningen kan utvecklas från en hobby till en yrkesverksamhet. De unga förtidspensionärerna har ett helt annat diagnospanorama jämfört med de äldre. Nästan 60 procent av de som blev förtidspensionerade i ungdomsgruppen år 2002 blev det på grund av psykiska sjukdomar, framför allt neurotiska syndrom. Motsvarande andel bland de äldre var 24 procent. 15 procent av ungdomarna blev förtidspensionerade på grund av rörelsehinder (framför allt ryggproblem) och ytterligare åtta procent på grund av skador/förgiftningar. Förtidspension på grund av syn- eller hörselskada utgjorde endast två procent. Eftersom den senaste utvecklingen har fört med sig nya möjligheter för personer med psykiska funktionshinder exempelvis i form av datorprogramvara för stöd av olika aktiviteter förväntas förslaget få särskilt betydelsefulla effekter för denna grupp.

Kostnad Den årliga kostnaden beräknas bli cirka 4 530 000 kronor förutsatt ett relativt högt intresse. Vid jämförelsevis lägre intresse (motsvarande 15 % av dem som inte har dator i hemmet) beräknas den årliga kostnaden bli cirka 1 360 000 kronor. En fullständig kalkyl återfinns i bilaga 9. Som tidigare nämnts bedöms statens kostnader i form av uteblivna skatteintäkter till följd av den så kallade hemdatorreformen enligt uppgifter från Finansdepartementet uppgå till cirka 1,5 miljarder kronor per år.

Förslag 3. Tillgången till IT-baserade hjälpmedel för personer med läshandikapp skall ökas.

Varför Utvecklingen har medfört nya möjligheter för den som har svårigheter att läsa tryckt text. Exempel på hjälpmedel är utrustning för uppspelning av talböcker eller ljudböcker. En talpenna kan

användas för att lagra och spela upp valda avsnitt av en text. Ett standardiserat format för talböcker, DAISY, har utvecklats. Hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi tillhandahålls i arbetslivet. Personliga hjälpmedel för personer med läshandikapp har av sjukvårdshuvudmännen tillhandahållits i liten utsträckning i förhållande till det behov som finns.

Hur Nedanstående tillvägagångssätt föreslås:

- a) Tillfälliga stimulansmedel tillförs sjukvårdshuvudmännen för att täcka vissa kostnader för att tillgodose behov av personliga hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi inom ramen för det ansvar som åvilar sjukvårdshuvudmännen.
- b) Särskilda medel tillförs för att utrusta biblioteken med digitala spelare och vissa andra hjälpmedel att disponeras av personer med läshandikapp i samband med lån av talböcker och andra böcker. Förslaget utgör en komplettering av landstingens förskrivning av personliga hjälpmedel.

Vem Förslaget innebär att medlen till landstingen skall fördelas av Socialstyrelsen. Medlen för hjälpmedel till biblioteken skall förvaltas av Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB. Ansvaret att besluta om hur inköpta hjälpmedel skall fördelas till biblioteken föreslås ges TPB.

Kostnad Den årliga kostnaden under en fyraårsperiod beräknas bli 6 miljoner kronor, varav 5 miljoner kronor tillförs landstingen och 1 miljon kronor tillförs Talboks- och punktskriftsbiblioteket. Som en jämförelse kan nämnas att 6 miljoner kronor ungefär täcker kostnaden för cirka 2 000 talboksspelare eller talpennor och motsvarar kostnaden för det antal DAISY-spelare som förskrevs av sjukvårdshuvudmännen under 2003. Den totala kostnaden blir 24 miljoner kronor för en fyraårsperiod. Beloppet skall jämföras med det äskande om 25 miljoner kronor per år i tre år som TPB i sitt budgetunderlag till regeringen förde fram för åren 2002–2004.

Förslag 4. Möjligheter att fortlöpande pröva nyheter i anslutning till praktisk verksamhet med IT för personer med funktionshinder skall förstärkas. Särskilda medel tillförs för ändamålet vissa av landets data-resurs- och kommunikationscenter som härigenom bildar spetscenter.

Varför Möjligheterna att pröva nyheter i anslutning till praktisk verksamhet inom IT-området upplevs otillräckliga av yrkesverksamma.

Vem Ett antal center skall utrustas för att bli spetscenter. Två alternativa modeller för genomförandet kan vara:

- att ett antal enskilda center väljs ut
- att centren utses efter ett ansökningsförfarande som administreras av HI

Hur Vid planering av verksamheten skall följande iakttas: Behov som identifieras i den praktiska verksamheten skall vara styrande för inriktningen på verksamheten. Centrens profil bör variera och arbetet med att planera huvudinriktning hos respektive center samordnas av HI. HI föreslås också samordna arbetet med resultat-spridning.

Effekt Möjligheterna ökar att tillgodose behov hos brukare då de kan erhålla nya typer av IT-hjälpmedel. Relativt oprövade hjälpmedel kan utvärderas.

Kostnad Särskilda medel skall tillföras för att täcka personal-kostnader, kostnader för inköp av nya hjälpmedel, och kostnader för att sprida resultat. Den totala kostnaden per år för centren beräknas bli 5 miljoner kronor. Av detta beräknas personalkostnader till 2 miljoner kronor per år och kostnad för utrustning och informations-spridning 3 miljoner kronor. Stödet föreslås utgå i sammanlagt fem år.

9.12.3 Kompetens och kompetensutveckling av personal

Förslag 5. Att en fördjupad kartläggning, uppföljning och utvärdering av kvaliteten i sjukvårdshuvudmännens tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel för information, kommunikation och kognitivt stöd till personer med funktionshinder genomförs.

Förslag 6. Att regeringen uppdrar åt Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket att utarbeta planer för kompetensutveckling om IT-baserade arbetshjälpmedel för berörda personalgrupper samt att utvärdera och redovisa hur planerna realiserar.

Varför IT-hjälpmedel används i dag i alltför begränsad utsträckning samtidigt som informationsteknik blir en allt viktigare del i samhället. I takt med att utvecklingen på IT-området går framåt förbättras och utökas utbudet av IT-hjälpmedel för brukarna. Den snabba tekniska utvecklingen medför att det finns en ständig kunskapslucka när det gäller att förstå vilka möjligheter utvecklingen

skapar för personer med funktionshinder. En viktig orsak till den begränsade användningen av IT-hjälpmedel är bristande kunskap hos berörda personalgrupper inom hälso- och sjukvården och hos dem som beslutar om bidrag till arbetshjälpmedel.

Vem Den myndighet eller organisation som regeringen bedömer lämplig att genomföra ett fördjupat arbete med kartläggning, uppföljning och utvärdering. Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket som i sin verksamhet hanterar frågor om IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder i arbetslivet.

Ansvariga organ ansvarar för kvaliteten i arbetet med att tillhandahålla hjälpmedel. De har därmed själva bäst förutsättningar för att bedöma behovet av kompetens hos berörda personalgrupper. Hjälpmedelsinstitutet bör dock kunna vara ett stöd i arbetet (se även förslag i avsnitt 9.10 om Hjälpmedelsinstitutets utökade ansvar samt förslag i betänkandets kapitel 8 om arbetshjälpmedel med innebörden att institutet skall följa och stödja arbetet med kompetensutveckling inom IT-området för personal som är verksam inom området hjälpmedel inom arbetslivet).

Hur Dels en fördjupad kartläggning, uppföljning och utvärdering av kvaliteten i sjukvårdshuvudmännens tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel, dels en planering av kompetensutveckling inom området IT-baserade arbetshjälpmedel. Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket bör löpande under de närmaste fem åren utarbeta planer för utveckling av personalens kompetens inom området IT-hjälpmedel för funktionshindrade och följa upp hur planerna realiserar. Utvärdering föreslås genomföras av berörda myndigheter. Efter fem år bedöms det akuta behovet av ökad kunskap om IT-hjälpmedel vara tillgodosett och den kontinuerliga kompetensutvecklingen på området ha integrerats på ett bättre sätt i respektive verksamhet.

Effekt Förutsatt att erfarenheterna från det fördjupade arbetet med kartläggning, uppföljning och utvärdering liksom handlingsplanerna för kompetensutveckling ses som en resurs och används kommer kompetensen hos personal inom området hjälpmedel att öka, varigenom brukarna kan få tillgång till bättre hjälpmedel. Hjälpmedelsföretagens utveckling av nya produkter förväntas underlättas. Förbättrade strategier för kompetensutveckling kan också påverka aktörernas möjligheter att behålla och attrahera kvalificerad arbetskraft.

Kostnad Det föreslagna kartläggnings- och utvärderingsuppdraget liksom förslaget att ta fram handlingsplaner innebär att betydelsen av kunskap om IT-hjälpmedel lyfts fram och prioriteras. Det innebär ingen förändring av huvudmännens uppdrag, utan kan snarare ses som ett förtydligande som kan underlätta för aktörerna att fullgöra sitt uppdrag. Förslaget bedöms därför inte leda till ökade kostnader för samhället eller berörda aktörer. Genomförandet av eventuella utbildningsinsatser som kan bli följden av den fördjupade undersökningen samt utbildningsinsatser som genomförs enligt Arbetsmarknadsverkets respektive Riksförsäkringsverkets planer tar däremot resurser i anspråk. Kostnaden låter sig dock inte beräknas förrän utbildningsbehovet är känt.

Finansiering Frågan om kompetensutveckling inom IT-området kan ses som en generell och nödvändig anpassning till utvecklingen. Därför föreslås inte att ytterligare medel tillskjuts.

Förslag 7. Mottagarorganisationer för nyheter inom IT-området bör byggas upp hos sjukvårdshuvudmännen och ansvariga myndigheter för hjälpmedel i arbetslivet.

Varför De erfarenheter av IT-hjälpmedel som erhålls inom hälso- och sjukvården och i arbetslivet har i olika sammanhang utvärderats och dokumenterats. För att resultaten skall få genomslag och utvärderingarna skall bidra till en ökad användning av ändamålsenliga IT-hjälpmedel räcker det inte att kunskap om hjälpmedlens möjligheter och effekter sammanställs och sprids. Resultaten måste också tas om hand och tillämpas i verksamheten.

Vem Utredningen ser ett behov av mottagarorganisationer för tre olika målgrupper: personer som är verksamma inom området hjälpmedel i kommuner, i landsting och inom arbetslivet.

Hur Kommuner, landsting respektive Arbetsmarknadsstyrelsen och Riksförsäkringsverket får i uppdrag att se över möjligheterna att inom sin verksamhet utforma "mottagarorganisationer" som skall ansvara för att ta till sig ny kunskap inom området IT-hjälpmedel och se till att kunskapen förmedlas och utnyttjas inom respektive organisation.

Effekt Om personal verksamma inom området hjälpmedel har bättre kunskap om nya IT-hjälpmedel kan brukarna i större utsträckning få tillgång till ändamålsenliga hjälpmedel.

Kostnad Initialt kan uppdraget medföra merkostnader, men avsikten är att mottagarorganisationen skall göra arbetet med hjälpmedel mer effektivt på längre sikt. Uppgiften ingår i ordinarie uppgifter och medför inte behov av särskilda resurser³⁹.

Förslag 8. Kunskapsammansättningar om effekter av IT-stöd gällande ”nya” grupper skall tas fram (HI, SBU).

Varför Det finns en kunskapslucka hos personal när det gäller effekter av IT-hjälpmiddel för personer med till exempel neuropsykiatriska diagnoser, personer med dyslexi, personer med kognitiva funktionsnedsättningar och personer med psykiska funktionshinder, för vilka det fram till för några år sedan inte fanns lämpliga IT-hjälpmiddel. Gjorda erfarenheter skall dokumenteras och spridas. För att grupper med funktionshinder för vilka det i dag inte finns lämpliga IT-hjälpmiddel snabbt skall kunna få tillgång till nya och funktionella lösningar i takt med att möjligheterna skapas bör en beredskap finnas för att utvärdera och dokumentera dessa hjälpmedels effekter för brukarna.

Vem SBU, som är en statlig myndighet med uppgift att kritiskt granska hälso- och sjukvårdens metoder och utvärdera metodernas nytta, risker och kostnader.

Hjälpmiddelsinstitutet, som är ett nationellt kunskapscentrum inom området hjälpmedel och tillgänglighet för människor med funktionsnedsättning. Institutet gör bland annat sammanställningar och analyser av brukares praktiska erfarenheter av olika hjälpmedel.

Hur Regeringen ger SBU i uppdrag att redovisa det vetenskapliga underlaget kring de IT-hjälpmiddel som finns för funktionshindrade som hör till ovan nämnda grupper. Hjälpmiddelsinstitutet erhåller medel för att gå igenom och dokumentera erfarenheterna av IT-hjälpmiddel för funktionshindrade som hör till ovan nämnda grupper.

Effekt Utvärderingar av IT-hjälpmiddel förbättrar kunskapen och möjligheterna för ”nya grupper” att tillgodogöra sig tekniken.

³⁹ Eventuellt kan förslaget ingå i eller genomföras som en fortsättning på redan pågående arbete; SBU fick i sitt regleringsbrev för 2004 (utan att extra medel tillskötts) i uppdrag att utarbeta ett förslag till mottagarorganisation inom hälso- och sjukvården som gör det möjligt att dels använda den kunskap som SBU förmedlar, dels initiera olika former av förändringsarbeten. Uppdraget skall göras i samråd med Socialstyrelsen, Läkemedelsverket, Landstingsförbundet och de medicinska högskolorna. Uppdraget skall redovisas till Socialdepartementet senast den 30 juni 2004.

Kostnad Ett belopp om 300 000 kronor tillförs HI för framtående av en kunskapssammanställning gällande ett område per år samt tillhörande aktiviteter för spridning av denna.

Finansiering Förslaget till SBU ligger inom deras uppdrag och skall därför finansieras inom ramen för deras anslag, anslag 13:4 Statens beredning för medicinsk utvärdering. Ett alternativ är att det finansieras inom ramen för anslag 13:3 Bidrag till hälso- och sjukvård. Från anslaget utbetalas stöd till insatser för att förbättra hälso- och sjukvårdens kvalitet och tillgänglighet. SBU, Läkemedelsverket och Smittskyddsinstitutet har till exempel tidigare fått sådant stöd. Hjälpmedelsinstitutets insats bör finansieras med medel från anslag 13:3 Bidrag till hälso- och sjukvård.

Förslag 9. Ett flerårigt program med stimulansbidrag för utveckling av vård- och omsorgspersonalens kompetens om IT-hjälpmedel för äldre personer med funktionshinder skall planeras och genomföras.

Varför Utvecklingen har lett till nya och bättre hjälpmedel inkl. digitala tjänster för äldre personer. Särskilda hjälpmedel finns för dem med demens eller stroke. IT-stöd i bostaden kan utgöra ett värdefullt stöd. Kunskapen om dessa nya möjligheter är alltför litet spridd.

Vem Socialstyrelsen eller Hjälpmedelsinstitutet bedöms kunna få uppgiften att utarbeta riktlinjer för stöd och fördela projektmedel.

Hur Ett program genomförs med möjligheter att söka medel för kompetensutvecklingsprojekt. Krav på motfinansiering från sökande skall finnas.

Effekt Förbättrad kompetens hos berörda personalgrupper innebär ökade möjligheter att äldre personer får ändamålsenliga hjälpmedel. Brukarna kan leva mer självständigt med bibehållen trygghet.

Kostnad Kostnaden för programmet beräknas totalt bli 3 miljoner kronor per år i tre år. Särskilda medel föreslås tillskjutas för ändamålet.

9.12.4 Förbättrad information och stöd till brukare

Förslag 10. En satsning på att vidareutveckla brukarnas allmänna kompetens om IT skall planeras och genomföras.

Varför Under åren 1998–2002 genomfördes med medel ur Allmänna arvsfonden cirka 50 projekt inom ramen för den så kallade brukarkompetenssatsningen. Satsningen syftade till att utveckla handikapprörelsens och funktionshindrade brukares kompetens om IT. En utvärdering av satsningen visar att brukarnas kompetens på IT-området höjdes och att nya läromedel, metoder och pedagogik utvecklades. Den nya kunskapen och dessa resurser har dock inte tagits i bruk i tillräcklig utsträckning.

Vem Nationellt centrum för flexibelt lärande, CFL, i samarbete med Hjälpmedelsinstitutet och handikapprörelsen.

Hur Nationellt centrum för flexibelt lärande får möjlighet att planera och på prov genomföra en utbildning som är avsedd att höja IT-kunskapen bland personer med funktionshinder. En sådan utbildning kan komplettera utbudet från den kommunala vuxenutbildningen, folkhögskolorna och studieförbunden och öka tillgängligheten till IT-utbildning för personer med funktionshinder. Brukaren kan i hög grad delta i utbildningen på egna villkor eftersom distansutbildning ger stora möjligheter till individuella val av kursstart, kursupplägg, tempo och metod. Utbildningen skall planeras i samråd med handikapprörelsen och med Hjälpmedelsinstitutet. Hjälpmedelsinstitutet har haft uppdraget att sammanfatta den fleråriga satsning på utveckling av brukarkompetens om IT som genomförts med stöd ur Allmänna arvsfonden.

Effekt De funktionshindrades delaktighet i samhällslivet kan öka.

Kostnad Försöket beräknas kosta 300 000 kronor.

Finansiering Om projektet blir lyckat och fortsätter bör det finansieras från anslag 25:14 Bidrag till viss verksamhet inom vuxenutbildning, alternativt anslag 25:13 Nationellt centrum för flexibelt lärande samt skrivas in i instruktionen.

Förslag 11. Behovet av support (teknisk support och stöd i hjälpmedelsanvändning) till brukare skall analyseras.

Varför Kunskapen är otillräcklig när det gäller behov av support till personer med funktionshinder.

Vem Förslaget innebär att Hjälpmedelsinstitutet får uppgiften att genomföra en fördjupad analys av behovet av IT-support för personer med funktionshinder.

Hur I arbetet skall resultaten från den så kallade "Brukarkompetenssatsningen" beaktas liksom andra erfarenheter från försök med olika modeller för brukarsupport.

Effekt Den förväntade effekten är ett förbättrat underlag för planering av support till funktionshindrade IT-användare.

Kostnad Uppgiften ingår i Hjälpmedelsinstitutets ordinarie uppgifter och medför inte behov av särskilda medel.

Förslag 12. En försöksverksamhet med utbildning av elektronikinstruktörer som ny stödresurs planeras och genomförs.

Varför Många IT-hjälpmedel ställer höga krav på brukaren. Brukarens förmåga att tillgodogöra sig teknikens möjligheter underlättas väsentligt om det finns möjlighet att initialt få hjälp med instruktioner, träning och uppföljning av det utprovade hjälpmedlet samt hjälp med enklare tekniska problem i hemmet.

Vem Medel ställs till Hjälpmedelsinstitutets förfogande för försöksverksamhet i projektform i enskilda kommuner eller med kommuner i samarbete.

Hur I dag finns i flera kommuner heminstruktörer för hörsel- och synskadade. Heminstruktörerna är ofta vårdbiträden med extra kunskaper om synproblem eller hörselproblem samt om de hjälpmedel som finns. Heminstruktörerna gör hembesök för inträning och uppföljning av utprovade hjälpmedel och hjälper till om problem uppstår. De kan också ge information om kommunens service till den hörsel- och synskadade samt närstående. Målsättningen med heminstruktörens arbete är att den som har nedsatt syn eller hörselfunktion skall klara så mycket som möjligt på egen hand.

Förslaget är att Hjälpmedelsinstitutet planerar och genomför försöksverksamhet med en liknande utbildning men för IT-hjälpmedel.

Effekt Om resultatet av försöksverksamheten blir positivt finns underlag att planera och genomföra utbildningsinsatser för berörda personalgrupper. Brukaren blir mindre beroende av andra och kan leva friare, mer aktivt och självständigt. Andra samhällsinsatser torde som en följd bli mindre efterfrågade. Förslaget kan också påverka kommunernas förmåga att rekrytera och behålla omvård-

nadspersonal. Heminstruktörer för hörsel- och synskadade och annan omvårdnadspersonal får möjlighet att vidareutbilda sig och bli instruktörer för IT-hjälpmedel. Möjligheterna till kompetensutveckling och lärande i arbetet kan göra yrket mer attraktivt för redan anställda, och för personer som söker ny anställning.

Kostnad Kostnaden för försöksverksamheten beräknas bli 500 000 kronor per år under en tre-årsperiod.

Förslag 13. Arbetet med att utforma tillgängliga och användbara system för information om hjälpmedel som vänder sig till personer med funktionshinder bör påskyndas och intensifieras.

Varför Brukarna upplever sig alltför dåligt informerade om vilka hjälpmedel som finns. Enskilda brukare och handikapprörelsen efterfrågar mer tillgänglig information om hjälpmedel.

Hur Arbetet med att skapa tillgängliga och användbara informationssystem som är riktade till personer med funktionshinder skall intensifieras. Befintliga resurser bör tas i bruk såsom HIs resurs Webbhida och AMS databaser. Vid arbetet skall särskild vikt läggas vid att utforma informationssystem som är ändamålsenliga för äldre personer med funktionshinder. Ett samarbete mellan berörda huvudmän och brukarorganisationerna skall eftersträvas. Möjligheten att ta olika former av IT-lösningar i anspråk bör undersökas (databaser, virtuella visningsmiljöer).

Vem Förslaget innebär ett arbete för HI, AMS, och RFV i samarbete med handikapprörelsen.

Kostnad Uppgiften ingår i Hjälpmedelsinstitutets, AMS' och RFVs ordinarie åtagande och kräver inga extra resurser. Medel för handikapp- och pensionärsorganisationernas medverkan behöver tillskjutas. Behovet av särskilda resurser till brukarorganisationerna beräknas uppgå till 300 000 kronor per år i tre år.

9.12.5 Förbättrade förutsättningar för fortsatt forskning och utveckling

Förslag 14. Att Vinnova åläggs att för regeringen redogöra för vilka åtgärder myndigheten vidtagit vad avser forsknings- och utvecklingsinsatser inom området IT för personer med funktionshinder och att de båda typerna av insatser redovisas separat. (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i Regleringsbrev avseende Verket för Innovationssystem).

Varför Vinnovas uppgift är bland annat att finansiera behovsmotiverad forskning inom IT-området. Myndighetens planering är gjord i termer av tillväxtområden och kunskapsplattformar och vissa övriga FOU-program. Det är därmed svårt att urskilja insatser som genomförs för äldre och personer med funktionshinder.

Vem Enligt förslaget åläggs Vinnova uppgiften att till regeringen rapportera de insatser som myndigheten genomför inom området IT för personer med funktionshinder.

Hur I samband med åiterrapportering till regeringen (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i Regleringsbrev avseende Verket för Innovationssystem).

Effekt En ökad tydlighet när det gäller om vilka insatser som görs IT för personer med funktionshinder och ett förbättrat underlag för att göra bedömningar av behov av fortsatta insatser.

Kostnad Åtagandet medför inte behov av särskilda resurser.

Förslag 15. Att tjänster för yngre forskare inrättas för arbete inom området IT för personer med funktionshinder.

Varför Verket för innovationssystem, Vinnova initierade för cirka åtta år sedan ett antal kompetenscentra för samverkan mellan högskolan, näringslivet och olika användarintressenter. Några av dessa centra arbetar inom IT-området och bedriver forsknings- och utvecklingsarbete av särskild relevans när det gäller IT för personer med funktionshinder. När centren nu avslutar sitt arbete är det angeläget att ta tillvara de kunskapsmiljöer som byggts upp kring IT och funktionshinder.

Hur Förslaget innebär att två tjänster för yngre forskare inrättas inriktning på arbete med IT för funktionshindrade.

Effekt Genom att säkerställa fortsatt arbete om funktionshinder och teknik kan de kunskapsmiljöer nyttiggöras som byggts upp vid

de av Vinnova initierade kompetenscentren. Kunskapsmiljöer som byggts upp till följd av långsiktiga satsningar kan i viss utsträckning bevaras.

Kostnad Kostnaden för två tjänster beräknas årligen uppgå till 1 miljon kronor.

Finansiering Tjänsterna föreslås finansieras av Vinnova.

Förslag 16. Försöksverksamhet för utveckling av samarbetsformer (modell för samarbete) vid utveckling av IT-hjälpmedel skall genomföras. Samarbetet skall stärkas mellan användare, högskola, hjälpmedelsverksamhet och näringsliv.

Varför Metodiken för utveckling av för brukarna användbara hjälpmedel behöver utvecklas och användarnas medverkan i utvecklingsarbetet säkerställas.

Hur Förslaget innebär att en försöksverksamhet genomförs för utveckling av modeller för fördjupade kontakter och samarbete mellan funktionshindrade IT-användare, högskolan, hjälpmedelsverksamheten och näringsliv. Fyra faser skall särskilt uppmärksammas i samarbetet: problemidentifieringsfas, designfas, utvärderingsfas och exploateringsfas. Försöket genomförs i projektform.

Vem Medel för projektarbete föreslås kunna sökas av intresserade organisationer, företag eller institutioner. Vinnova föreslås utarbeta riktlinjer för och fördela medel till projekt.

Effekt Den förväntade effekten blir ökad kunskap om hur samarbete kring designfrågor inom IT-hjälpmedelsområdet praktiskt kan realiseras.

Kostnad Kostnaden beräknas bli 500 000 kronor per år i tre år.

Finansiering Projektet föreslås finansieras av Vinnova.

9.12.6 Samordning, planering och uppföljning

Förslag 17. Regionala specialisterheter inom området IT-baserade hjälpmedel för personer med funktionshinder skall bildas för ett effektivare resursutnyttjande. De regionala enheterna utvecklas ur befintliga centra och bildandet föreslås föregås av en organisationsutredning.

Varför IT-utvecklingen och det ökande utbudet av IT-hjälpmedel har medfört att kraven på kunskap för att behärska avancerade hjälpmedel har ökat. Avancerade hjälpmedel är hjälpmedel som är

komplicerade att använda och som i hög grad måste anpassas till individen.

En mängd offentliga aktörer hanterar IT-hjälpmedel, IT-utrustning och IT-system till personer med funktionsnedsättning. Till dessa hör bland annat kommuner och landsting, universitet och högskola, Riksförsäkringsverket och försäkringskassorna, AMS och arbetsförmedlingarna, Taltidningsnämnden och Post- och telestyrelsen. Samma IT-hjälpmedel kan i bland med eller utan kompletterande utrustning användas för flera ändamål. Persondatorer kan till exempel både användas för personligt bruk (tillhandahålls genom landsting eller kommun) och för att kunna läsa radiosända talsyntestidningar (tillhandahålls genom Taltidningsnämnden).

Både från de offentliga aktörernas och från brukarnas synvinkel finns ett behov av en samordning av kompetensen inom området IT-hjälpmedel.

Det är inte rimligt att förutsätta att samtliga offentliga aktörer kan förstå och hantera hela utbudet av avancerade IT-hjälpmedel inom sitt ansvarsområde, även om de naturligtvis måste ha tillräckliga kunskaper för att kunna vara beställare av IT-hjälpmedel. I landstingen finns i dag oftast särskilda team eller speciella enheter för IT-baserade hjälpmedel med anledning av att förskrivning av sådana hjälpmedel kräver särskild kompetens, både vid bedömning av behov av hjälpmedel, val av hjälpmedel och vid träning i att använda hjälpmedlet. Berörda handläggare inom AMS och försäkringskassornas ansvarsområden anlitar också externa resurser, till exempel Af Rehab och landstingens särskilda enheter vid bedömning av behov och val av hjälpmedel. Samtliga aktörer som hanterar IT-hjälpmedel, inom såväl hälso- och sjukvårdsområdet, arbetsmarknadsområdet, socialförsäkringsområdet som kulturområdet, skulle behöva tillgång till dylika externa resurser.

Brukarens kontakter med de olika offentliga aktörerna underlättas om samtliga går att nå genom en kanal. Med en samordning av kompetensen kan man också undvika att brukare får tillgång till parallella uppsättningar av liknande hjälpmedel från olika aktörer. Brukarna får i stället, utifrån en samlad bedömning av sina behov, tillgång till hjälpmedel som kompletterar varandra.

Hur Förslaget innebär att kompetens om avancerade IT-hjälpmedel samlas till regionala specialistenheter. Bildandet bör föregås av en organisationsutredning. Befintliga resurscenter kan utgöra bas för dessa IT-specialistenheter på regional nivå som på uppdrag av aktörerna arbetar med utprovning, utbildning, teknisk service

och anpassning/ utveckling av IT-hjälpmedel. Enheterna skall vara organiserade så att brukaren i samtliga ärenden som rör avancerade IT-hjälpmedel kan få stöd på ett och samma ställe. En organisationsutredning föreslås för att konkretisera och analysera förslaget närmare med avseende på enhetens organisation, personal, verksamhetens finansiering och effekterna på befintlig verksamhet – som till exempel hör- och syncentraler. De lokala och regionala organisationernas (enskilda kommuner, landsting, länsarbetsnämnder, försäkringskassor etcetera) roll och anknytning till de regionala specialistenheterna bör utredas.

Effekt Om specialistenheterna på ett tydligare sätt får i uppdrag att ta tillvara kunskapen om avancerade IT-hjälpmedel kan denna uppgift bli högre prioriterad. Om de dessutom får ersättning för de uppdrag som åläggs dem kan mer resurser satsas på kompetensutveckling av personalen, vilket ytterligare förbättrar kunskapen om avancerade IT-hjälpmedel. Risken för dubbelarbete (flera aktörer gör parallella bedömningar av brukarens olika behov) minskar. Renodlingen av uppgifter gör rollfördelningen mer effektiv.

Brukarna kan i högre utsträckning få tillgång till ändamålsenliga hjälpmedel, varigenom deras liv kan bli friare och mer självständigt. Brukarens kontakter med myndigheterna underlättas då alla aktörer finns att nå på ett och samma ställe. Brukare kan få tillgång till bättre hjälpmedel utan att kostnaderna för samhället blir högre då bedömningen görs samlad utifrån brukarens samlade behov och inte utifrån varje enskilds aktörs synvinkel.

Vem Den organisationsutredning som föreslås kan genomföras av Ekonomistyrningsverket eller Statskontoret.

Kostnad Kostnaden för utredningen beräknas bli cirka 500 000 kronor.

Förslag 18. Ett företagarråd föreslås inrättas vid Hjälpmedelsinstitutet för fortlöpande kontakter mellan HI, IT-branschen och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området.

Varför Hjälpmedelsinstitutet har en central roll vid utveckling av hjälpmedel och hjälpmedelsverksamhet liksom vid provning av hjälpmedel. Företagen har nätverk för inbördes kontakt och informationsutbyte, till exempel i branschföreningen "IT-företagen" och SLF, Sjukvårdens Leverantörsförening som har ett särskilt nätverk för IT-företag. Former för regelbundna och systematiskt

genomförda kontakter mellan HI och IT-företag och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området saknas.

Vem Förslaget innebär att Hjälpmedelsinstitutet till sig knyter ett företagarråd.

Hur Enligt förslaget har Hjälpmedelsinstitutet självt att besluta om sammansättningen av företagarrådet, mötesfrekvens etcetera. Företag med erfarenhet av eget utvecklingsarbete, egen tillverkning och erfarenhet av rollen som leverantörer bör finnas representerade i rådet.

Effekt Genom att förstärka kontakten mellan företagen och Hjälpmedelsinstitutet ökar kunskapen om förutsättningar och villkor för hjälpmedelsverksamheten hos företagen och kunskapen om företagets villkor hos HI. Hinder kan undanröjas för att ta tillvara nya möjligheter inom IT-området.

Kostnad Uppgiften får anses ingå i Hjälpmedelsinstitutets ordinarie uppgifter och medför inte behov av nya resurser.

Förslag 19. Att regeringen tar initiativ till att Hjälpmedelsinstitutets uppgifter vad avser IT-baserade hjälpmedel breddas för att i tillägg till ansvar för hälso- och sjukvårdssektorn även gälla utbildningsområdet, arbetslivet, kultursektorn och transportsektorn.

Varför Behovet av stöd när det gäller IT-hjälpmedel för personer med funktionshinder finns inte endast inom hälso- och sjukvårdssektorn, utan även inom arbetslivet, utbildnings-, kultur- och transportsektorerna.

Hur Hjälpmedelsinstitutet skall enligt sina nuvarande stadgar bland annat arbeta med forskning, utveckling, information, utbildning och erfarenhetsutbyte samt medverka till kunskaps- och metodutveckling för utprovning och anpassning, träning i användning av hjälpmedel samt uppföljning av hjälpmedelsanvändning. Institutet skall därvid särskilt följa och utveckla användningen av ny teknik. Verksamheten avser dock i första hand sådana hjälpmedel som skall tillhandahållas av sjukvårdshuvudmännen enligt hälso- och sjukvårdslagen. Det stöd Hjälpmedelsinstitutet har bistått med har också framför allt riktat sig till sjukvårdshuvudmännen.

Behovet av sådant stöd inom IT-området finns även hos aktörer som är verksamma inom andra sektorer. Regeringen bör därför ta initiativ till en ändring i Hjälpmedelsinstitutets stadgar för att tyd-

liggöra att institutet skall lämna stöd även till dessa aktörer. (Se även kapitel 8 vad avser frågan om HI:s ansvar för hjälpmedel i arbetslivet).

Effekt Om personalen inom de verksamheter som hanterar frågor om hjälpmedel inom olika sektorer har nödvändig kunskap kan funktionshindrade få större nytta av IT-hjälpmedel i olika sammanhang. Brukarnas möjligheter till självständighet och delaktighet ökar, vilket minskar såväl behovet av andra samhällsinsatser till exempel personligt stöd, som kostnaderna för arbetslöshetsersättning, aktivitets- och sjukersättning.

Kostnad I Hjälpmedelsinstitutets verksamhet genereras redan i nuläget kunskap om IT-hjälpmedel som kan vara ett värdefullt stöd inom olika sektorer. Ofta är hjälpmedlen desamma eller likartade. Dessa aktörer torde dock efterfråga ytterligare aktiviteter, varför en ökad kostnad för Hjälpmedelsinstitutet kan förväntas. För särskilda projekt kan medel sökas ur Allmänna arvsfonden.

Finansiering Hjälpmedelsinstitutets åtagande att följa och utveckla användningen av ny teknik finansieras inom ramen för anslaget 13:3 Bidrag till hälso- och sjukvård. Eftersom ifrågavarande förslag kommer AMS och RFV till del bör medel för verksamheten avsättas från anslag 22:1 Arbetsmarknadsverkets förvaltningskostnader och anslag 19:6 Riksförsäkringsverket enligt det förslag som presenteras i kapitel 8. Kostnaderna för det bredare åtagandet bör i övrigt kunna täckas genom omdisponering av befintligt anslag. För särskilda projekt kan medel ur Allmänna arvsfonden sökas i samarbete med handikapporganisationerna.

Förslag 20. Att ett uppdrag att regelbundet rapportera till regeringen om utvecklingen inom området IT för personer med funktionshinder åläggs Hjälpmedelsinstitutet.

Varför Utvecklingen inom IT-området är snabb och mängden information om IT är kolossal. Det är svårt att få en samlad bild av de aspekter av utvecklingen som är av särskild betydelse när det gäller IT till gagn för personer med funktionshinder.

Vem Uppgiften att rapportera om utvecklingen åläggs Hjälpmedelsinstitutet.

Hur Det överläts åt Hjälpmedelsinstitutet att bestämma formerna för rapporteringen. Den modell som använts under de senaste åren har varit en årlig konferens som tillsammans med en

skriftlig rapport och hjälpmedelsutställning även erbjudits intresserade i omvärlden att ta del av.

Effekt En samlad regelbunden rapportering som beskriver utvecklingen och erfarenheter från IT-användning bland personer med funktionshinder ökar möjligheterna att beskriva betydelsen av tekniken liksom att identifiera problem och behov av nya insatser.

Kostnad Åtagandet får anses ingå i Hjälpmedelsinstitutets uppgifter som enligt sina stadgar särskilt skall följa och utveckla användningen av ny teknik. Uppdraget medför inga behov av särskilda resurser.

9.12.7 Behov av medel för genomförande av föreslagna åtgärder

I nedanstående översikt återfinns en samlad bild av utredningens förslag inom IT-området liksom en beräkning av behoven av medel för förslagets genomförande.

Förbättrad statistik

- 1 Arbetet med att samla och redovisa statistik om funktionshindrades tillgång till datorer och Internet i hemmet skall utvecklas och samordnas.
Finansieras inom ram

Ökad tillgång till tekniska möjligheter

- 2 Möjligheten att få bidrag till inköp av subventionerade datorer skall införas till de personer i åldersgruppen 19–29 år som uppbär aktivitetsersättning eller sjukersättning på heltid.
Beräknat medelsbehov per ettårsperiod 1 360 000 kr.
Alternativt belopp vid högre intresse cirka 4 530 000 kr

- 3 Tillgången till IT-baserade läshjälpmedel för personer med läshandikapp skall ökas. Tillfälliga stimulansmedel skall tillföras sjukvårdshuvudmännen för att täcka vissa kostnader för att tillgodose behov av hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi inom ramen för det ansvar som åvilar sjukvårdshuvudmännen. Vissa medel tillförs Talboks- och punktskriftsbiblioteket för att utrusta bibliotek med digitala spelare och vissa andra hjälpmedel att disponeras av personer med läshandikapp i samband med lån av talböcker och andra böcker. Förslaget utgör en komplettering av landstingens ansvar för förskrivning av personliga hjälpmedel.

Beräknat medelsbehov per år i fyra år: 6 000 000 kr

- 4 Möjligheter att fortlöpande pröva nyheter i anslutning till praktisk verksamhet med IT för personer med funktionshinder skall förstärkas. Särskilda medel tillförs för ändamålet vissa av landets resurscenter som härigenom bildar spetscenter.

Beräknat medelsbehov per år i fem år: 5 000 000 kr

Kompetensutveckling av personal

- 5 Att en fördjupad kartläggning, uppföljning och utvärdering av kvaliteten i sjukvårdshuvudmännens tillhandahållande av IT-baserade hjälpmedel för information, kommunikation och kognitivt stöd till personer med funktionshinder genomförs.

Finansieras inom ram

- 6 Att regeringen uppdrar åt Arbetsmarknadsverket och Riksförsäkringsverket att utarbeta planer för kompetensutveckling om IT-baserade arbetshjälpmedel för berörda personalgrupper samt att utvärdera och redovisa hur planerna realiseras. *Finansieras inom ram*

- 7 Mottagarorganisationer för nyheter inom IT-området bör byggas upp hos sjukvårdshuvudmännen och ansvariga myndigheter för hjälpmedel i arbetslivet.

Finansieras inom ram

- 8 Kunskapssammanställningar, erfarenheter av IT-stöd för "nya" behovsgrupper skall tas fram och spridas.

Beräknat medelsbehov per år 300 000 kr

- 9 Ett flerårigt program med stimulansbidrag för utveckling av vård- och omsorgspersonalens kompetens om IT-hjälpmedel för äldre personer med funktionshinder skall planeras och genomföras.
Beräknat medelsbehov per år i tre år 3 000 000 kr

Förbättrad stöd och information till brukare

- 10 En satsning på att vidareutveckla brukarnas allmänna kompetens om IT skall planeras och genomföras.
Beräknat medelsbehov 300 000 kr
- 11 Behovet av support (teknisk support och stöd i hjälpmedelsanvändning) till brukare skall analyseras.
Finansieras inom ram
- 12 Försöksverksamhet med utbildning av ny yrkesgrupp som elektronikinstruktörer inom IT-området skall planeras och genomföras.
Beräknat medelsbehov per år i tre år 500 000 kr
- 13 Arbetet med att utforma tillgängliga och användbara system för information om hjälpmedel som vänder sig till personer med funktionshinder skall påskyndas och intensifieras.
Beräknat medelsbehov per år i tre år 300 000 kr

Förutsättningar för forskning och utveckling

- 14 Att Vinnova åläggs att för regeringen redogöra för vilka åtgärder myndigheten vidtagit vad avser forsknings- och utvecklingsinsatser inom området IT för personer med funktionshinder och att de båda typerna av insatser redovisas separat. (Verksamhetsområde "Forskning och utveckling" i Regleringsbrev avseende Verket för Innovationssystem).
Finansieras inom ram
- 15 Tjänster för yngre forskare inrättas för arbete inom området IT för personer med funktionshinder.
Beräknat medelsbehov per år 1 000 000 kr

- 16 Försöksverksamhet för utveckling av samarbetsformer (modell för samarbete) vid utveckling av IT-hjälpmedel skall göras. Samarbetet skall stärkas mellan användare, högskola, hjälpmedelsverksamhet och näringsliv.

Beräknat medelsbehov per år i tre år 500 000 kr

Organisatorisk samordning, planering och uppföljning

- 17 Regionala specialistenheter för IT-baserade hjälpmedel bör bildas. Enheterna som kan baseras på befintliga resurscenter skall betjäna huvudmän för hjälpmedel inom hälso- och sjukvården liksom arbetslivet med flera. En organisationsutredning föreslås föregå bildandet av specialistenheterna.

Beräknat medelsbehov: 500 000 kr

- 18 Ett företagarråd föreslås inrättas vid Hjälpmedelsinstitutet för fortlöpande kontakter mellan HI, IT-branschen och hjälpmedelsföretag som är verksamma inom IT-området.

Finansieras inom ram

- 19 Att regeringen tar initiativ till att Hjälpmedelsinstitutets uppgifter vad avser IT-baserade hjälpmedel breddas för att i tillägg till ansvar för hälso- och sjukvårdssektorn även gälla utbildningsområdet, arbetslivet, kultursektorn och transportsektorn.

Finansieras inom ram

- 20 Att ett uppdrag att regelbundet rapportera till Regeringen om utvecklingen inom området IT för personer med funktionshinder åläggs Hjälpmedelsinstitutet.

Finansieras inom ram

Referenser

Ahlgren, M. (2002). *125 tuffa erfarenheter. Rapport om arbetsplatsanpassningar*. Svenska Enter rehabilitering AB och Arbetsmarknadsstyrelsen.

- Alm, T. (2000). *Läs- och skrivmöjligheter. Hur IT hjälper elever med läs- och skrivsvårigheter*. KK-stiftelsen, rapport nr 6.
- Anderberg, P. (1999). *Bredband för funktionshindrade och äldre. Bilaga till SOU 1999:85. Bredband för tillväxt i hela landet*. Betänkande från IT-infrastrukturutredningen. Tillgängligt på <http://naring.regeringen.se/fragor/it/infrastruktur/pdf/peter_anderberg.pdf>. Hämtat 13 april 2004.
- Arendal, E. & Hansen, K.M. (2003). *IT rygsæk til ordblinde*. Hjaelpemiddelinstutetet (Danmark).
- Arnell, J. (2000). *IT-stöd för personer med medicinska funktionshinder – förstudie*. Tillgängligt på <<http://www.hi.se/it/itipraktiken/medicinfunktion/undersidor/itstod.pdf>>. Hämtat 20 april 2004.
- Arvsfondsdelegationen och h@ndikapp.se. (2000) *IT för personer med funktionshinder och organisationer inom handikappörelsen*. Kompetensutvecklingsprojekt. Presentation av pågående projekt maj 2000.
- Barkvik, S. (2002) *VISITA – Visuell Informationsteknologi i Arbetslivet*. Presentation vid den sjätte årliga IT-konferensen. World Trade Center, december 2002. Hjälpmedelsinstitutet.
- Beckman, S. (1995). En världsbildande teknik. Ur Karlsson, Magnus & Stureson, Lennart (red.); *Världens största maskin: Människan och det globala telekommunikationssystemet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Borgestig, M., Gisterå, E-M., Gyger, M., Lavsund, M., Lidström, H. (2000). *Att tala till datorn. Ett sätt att leka och skriva. En Ungafocus-rapport*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Borgestig, Maria och Lidström, Helene (2002). *Taligenkännings-system som hjälpmedel – brukarnas erfarenheter*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet. Tillgängligt på <<http://www.hi.se/it/itipraktiken/pdf/Slutrappport%2099-0470.pdf>>. Hämtat 19 april 2004.
- Dewsbury, G. et al. (2003). Designing acceptable "smart" home technology to support people in the home. I Willems, C.G. (Ed). *Technology and Disability, Special Issue: Smart Homes*. Volume 15, No 3, 2003.
- DHR (2003). Rörelsehinderförbundens hjälpmedelsprojekt. *Rörelsehindrades syn på hjälpmedel – en utredning om ansvar, bemötande och pengar*.
- Eikeland, L. och Keijer, U. (2002). *Aktuellt inom handikappområdet. Bredband för funktionshindrade*. Post- och telestyrelsen. Presentation vid den sjätte årliga IT-konferensen, World Trade Center, december 2002.

- Eikeland, L. och Ritzen, K. (2002). *Post- och telestyrelsens etappmål för handikappolitiken*. Post- och telestyrelsen, Rapport nr PTS-ER-2002-18, ISSN 1650-9862.
- Elger, G. & Furugren, B. (1998). "SmartBo" – *An ICT and computer-based demonstration home for disabled people*. 3rd Tide Congress, Helsinki 1998. Tillgängligt på <<http://www.stakes.fi/tidecong/731SmtBo.html>>. Hämtat 20 april 2004.
- EU-kommissionen, Employment & Social Affairs (2003). *Access to Assistive Technology in the European Union*.
- EU-kommissionen (2002). *Delivering eAccessibility. Improving disabled people's access to the Knowledge Based Society*. Tillgängligt på <http://europa.eu.int/comm/employment_social/knowledge_society/eacc_en.pdf>. Hämtat 18 februari 2004.
- European Commission, Information Society Directorate General (2000). *Study on Technology Trends and Future Perspectives within Assistive Technologies*.
- Findahl, Olle (2004). *Internet i världen. En internationell jämförelse av Internettillgång och användning mellan länder inom World Internet Project*. World Internet Institute, Sverige. Elektronisk version. Hämtad den 8 januari 2004 via www.worldinternet.org.
- Föhrer, U. och Magnusson, E. (2000). *Kompensatoriskt stöd vid studier för personer med betydande läs- och skrivsvårigheter*. Hjälpmedelsinstitutet och Förbundet FMLS.
- Föhrer, U. och Magnusson, E. (2003). *Läsa och skriva fast man inte kan*. Lund: Studentlitteratur.
- Gardelli, Å. (2004). *Det handlar om ett värdigt liv – människor med funktionshinder införlivar IKT i sina vardagsliv*. Luleå tekniska universitet.
- Gauffin, L. (2003). *Forskare om användarmedverkan*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Gisterå, E-M., och Lavsund, M. (2001). *Konsekvenser av IT-insatser till barn med DAMP/ADHD och närliggande funktionshinder*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Grönberg Eskel, M. (2003). *HumanTeknik, hjälpmedel och vardag. Utvärdering av projektet HumanTeknik, Psykiska funktionshinder och hjälpmedel*. Delrapport 4. Institutionen för samhällsvetenskap, Karlstads universitet.
- Götherström, U-K, Jonsson, D. och Persson, J. (2002). *Samhälls-ekonomisk utvärdering av post- och teletjänster för funktionshindrade – modellutveckling och tillämpning*. Centrum för utvärdering av medicinsk teknologi, Linköpings universitet.

- Hammarberg, M. (1998). *IT-anpassade handikappbostäder: samhälls-ekonomiskt lönsamt?* Huddinge: Södertörns högskola.
- Handikappinstitutet (1997). *IT för funktionshindrade och äldre – förslag till handlingsplan för 1998-2002*. Vällingby.
- Handikappombudsmannen (2003). *Riktlinjer för en tillgänglig statsförvaltning*. Tillgängligt på <<http://www.handikappombudsmannen.se/start.asp?sida=1802>>. Hämtat 11 maj 2004.
- Hansson, Mats & Lorentzon, Peter (1995). *IT & handikapp – en lägesrapport*. Vällingby: Handikappinstitutet.
- Heister Trygg, Boel (2003). *Förslag till policy för AKK – Barn med grav tal- och språkstörning och behov av alternativa kommunikationsvägar*. Vällingby: Hjälpmiddelsinstitutet.
- Helin, S. (2003). *Statistik från syncentraler 2002*. Vällingby: Hjälpmiddelsinstitutet.
- Helin, S. Nilsson, J. och Widmark, O. (2003). *Statistik från hjälpmiddelscentraler 2002*. Vällingby: Hjälpmiddelsinstitutet.
- Hellström, A. (2001). *Vuxna med ADHD/DAMP i ett hjälpmedelsperspektiv*. Vällingby: Hjälpmiddelsinstitutet.
- Hjälpmiddelsinstitutet (1998). *Stimulans till ökad kompetens. En utvärdering av stimulansbidraget för kompetensutveckling genom hjälpmedelsverksamheten 1994-1997*. Vällingby.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2001). *Dator och Internet hemma hos personer med funktionsnedsättning*. Kortversion. Vällingby.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2001). *Hörselhjälpmedel – statistik. Uppgifter från hörcentraler år 2000*. Vällingby.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2002). *IT i Praktiken. Rapport maj 2002*. Vällingby.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2002). *Dator och Internet i hemmet hos personer med funktionsnedsättning – en jämförelse mellan åren 1998/99 – 2000/01*. PM 2002-11-27.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2004). *Nationellt stöd vid upphandling av hjälpmedel*. Tillgängligt på <<http://www.hi.se/upphandling/default.shtm>>. Hämtat 7 april 2004.
- Holknekt, Maria (2000). *Begåvningsstöd – organisationsmodell och samverkan. Ett projekt för Stöd i vardagen och ett Friare liv*. Lands-tinget Västernorrland.
- Hälls, L. och Skjöld, C. (2003). *Funktionshindrade 1988-1999*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Idéforum 2002 – *Äldre på egna villkor*. Tillgängligt på <<http://www.aldreprojektet.gov.se/>>. Hämtat 12 april 2002.

- Invest in Sweden Agency, ISA (2002). *ICT – information & communications technologies. Driving wireless innovation*. Tillgängligt på <<http://www.isa.se/pdf/ACFBB87.pdf>>. Hämtat 17 februari 2003.
- Ivarsson, S. (2002). *Handlingsprogrammet "IT för funktionshindrade och äldre" – Lägesrapport för perioden 1998-2002*. Inregia Performance AB.
- Justitiedepartementet – arbetsgruppen för IT och demokrati (Ju 2002:E). *Förslag till strategi för att minska de digitala klyftorna*.
- Justitiedepartementet (2003). *Digitala klyftor – förr, nu och i framtiden*. Tillgängligt på <http://www.demokratitorget.gov.se/dynamaster/file_archive/030611/6f34447540f60e56df8d05a5de8058f1/Digitala%20klyftor.pdf>. Hämtat 23 februari 2004.
- KK-stiftelsen.(2002). *Utvärdering av KK-stiftelsens programområde IT – utbildning och funktionshinder/handikapp*. Tillgängligt på <<http://www.kks.se/dethargorvi/programomrade/default.asp>>. Hämtat 11 maj 2004.
- Kubitschke, L. (2002). *Older People and Technology - Preliminary Results from the SeniorWatch Surveys*. Empirica (Cost 219).
- Kulturrådet (2003). *Kultur i vård och omsorg*.
- Kunnari, J. och Lindström, J-I. (2002). *Informations- och kommunikationsteknologi. Exempel på teknik, trender och tillämpningar*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Landstingsförbundet (2002). *Verksamhet och ekonomi i landsting och regioner. Statistik om hälso- och sjukvård samt regional utveckling 2002*. Stockholm.
- Lorentzon, Peter (1990). *Välja nya vägar. Vad pågår och behövs inom området Handikapp och informationsteknologi*. Vällingby: Handikappinstitutet.
- Lorentzon, Peter (2002) *Hjälpmedelsinstitutet. Presentation vid den sjätte årliga IT-konferensen*, World Trade Center, december 2002.
- Lundgren, Kurt (2003). *En lärande IT-politik för tillväxt och välfärd. ITPS slutrapportering av uppdraget att utvärdera den svenska IT-politiken*. ITPS, rapport A2003:015. Tillgängligt på <http://www.itps.se/pdf/A2003_015.pdf>. Hämtad 28 januari 2004.
- Magnusson, M. (2000). *Language in life – life in language*. Högskolan i Karlstad.
- Magnusson, M. och Schalling, E. (1999). *Building Virtual Networks using Videotelephony*. CSUN Papers 1999. Tillgängligt på <http://www.dinf.ne.jp/doc/english/Us_Eu/conf/csun_99/session0162.html>. Hämtat 19 november 2002.

- Månsson, I. & Brun, C. (2002). *Man kommer ihåg det man vill. En bok om demens, hjälpmedel och boende*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Männikkö-Barbutiu, Sirkku. (2002). *Senior Cyborgs – About Appropriation of Personal Computers Among Some Swedish Elderly People*. Stockholms Universitet/Kungliga Tekniska Högskolan.
- Nilsson, J. (2003). *Förvärvade hjärnskador och IT-baserade bostadsanpassningar och hjälpmedel. En nytto- och kostnadsstudie*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- NITA, och World Internet Institute, WII. (2002) *IT-användarstatistik som kunskapsunderlag*. Nationell Hearing i Gävle den 29 oktober 2002 av nationellt IT-användarcentrum, PM.
- Näringsdepartementet (2002). *Utvecklingen av IT-kompetens – en skrift om ett av den svenska IT-politikens prioriterade områden*. Tillgängligt på <http://www.naring.regeringen.se/pressinfo/info/material/pdf/n2000_076sv.pdf>. Hämtat 13 april 2004.
- Persson, Lars (2001). *Dator och Internet hemma hos personer med funktionsnedsättning*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Post- och telestyrelsen, Konsumentverket och Konkurrensverket. *Alltid på! Bredbandsmarknaden ur ett konsumentperspektiv*. Rapport PTS.ER-2002:9.
- Post- och telestyrelsen (2003). *Så efterfrågar vi elektronisk kommunikation – en individundersökning 2003*. PTS-ER-2003:43.
- Post & Telestyrelsen. *Årsredovisning 2003*.
- Presstödsnämnden och Taltidningsnämnden. *Årsredovisning 2002*.
- Riksrevisionsverket (2002). *Att påverka utan att styra. Statens informativa insatser inom hälso- och sjukvårdsområdet*.
- Rikstrygdeverket i samarbete med Kirke- utbildnings- och forskningsdepartementet. *Formidling av IT-hjälpmidler i skolen*. (2001). Oslo.
- Rikstrygdeverket (2003). *Hjälpmidler på arbeidsplassen*. Oslo.
- Rundfelt, L. (2004). *Vad hände se´n? Uppföljning av satsningen 1999-2001. Kompetensutveckling inom området IT för personer med funktionshinder och deras organisationer*, finansierad av Allmänna arvsfonden. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Selg, H. (1996). *Dator teknik och handikapp. Utvärdering av två programdelar i Handikappinstitutets nytekniksatsning 1989-1995*. Bromma: Handikappinstitutet.
- Senior 2005. *Äldrepolitik för framtiden*. Tillgängligt på <<http://www.senior2005.gov.se/>>. Hämtat 18 februari 2004.

- Seniorwatch*. Tillgängligt på <www.seniorwatch.de> eller <<http://www.empirica.biz/swa/>>. Hämtat 11 maj 2004.
- Sjöberg, M. (1994). *Låna och lek på Datatek*. Bromma: Handikappinstitutet.
- Sjöberg, M. (1996). *Datorer som förändrar livet. Erfarenheter av programmet ny teknik*. Bromma: Handikappinstitutet.
- Sjöberg, M. (1999). *Dyslexi – ett handikapp i informationssamhället*. Via Teldok 35. Tillgängligt på <<http://www.teldok.org/pdf/via35.pdf>>. Hämtat 23 april 2004.
- Sjölander, A. (2003). *2004 shoppar hälften av internetanvändarna*. Tillgängligt på <www.idg.se/ArticlePages/200312/08/20031208152226_IDG.se872/20031208152226_IDG.se872.dbp.asp>. Hämtat 29 april 2004.
- Sjölander, M, Höök, K., and Nilsson, L-G. (2000). *Age differences in the use of an on-line grocery shop - implications for design*. CHI 2000, The Hague, ACM.
- Smideman, G. (2001). *Konsekvenser av IT-insatser till personer med hjärnskada*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet
- Socialstyrelsen (2003). *Kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre och funktionshindrade. Del I – Överväganden och bedömningar*.
- Socialstyrelsen (2003). *Kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre och funktionshindrade. Del II – Faktagrund och beräkningar*.
- Spindler, L. (2001). *IT för funktionshindrade och äldre; offentliga insatser år 2000*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Starkhammar, S. & Dahlenborg, I. (2002). *Demens och teknik – kunskapsläge och förslag på åtgärder*. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Statens beredning för medicinsk utvärdering (2003). *Hörapparat för vuxna. Nyttan och kostnader*. Stockholm.
- Statens kulturråd (1998). *Funktionshindrades tillgång till kultur. Kartläggning och handlingsprogram*.
- Statistiska centralbyrån (2004). *Privatpersoners användning av datorer och Internet 2003*.
- Statskontoret (2002). *24-timmarswebben. Rekommendationer och råd för 24-timmarsmyndighetens webbplats*. Tillgängligt på <<http://www.statskontoret.se/pdf/200213.pdf>>. Hämtat 19 november 2003.
- Statskontoret (2003). *Den offentliga sektorns service på Internet*. Tillgängligt på <<http://www.statskontoret.se/pdf/2003133.pdf>>. Hämtat 18 februari 2004.

- Svenska Enter rehabilitering AB (2001). *Uppföljning av 125 tuffa erfarenheter. Delrapport 1.*
- Thunberg, G. (2001). *Konsekvenser av IT-insatser till personer med autism.* Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Ulin Bergek, E. (2003). TOY kIT- *Tuggträning med datorn som feedback.* Tillgänglig på <<http://www.hi.se/it/itipraktiken/>>. Hämtad 20 april 2004.
- Utbult, Mats (2004). *IT som talstöd – en dag om användning, behov och utveckling.* Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet.
- Van Berlo, A. (Ed.) (2001). *Design Guidelines on Smart Homes.* A Cost 219bis Handbook. Tillgänglig på <<http://www.stakes.fi/cost219/smarthousing.htm>>. Hämtad 20 april 2004.
- Vinnova (2003). *IT för funktionshindrade och äldre.* Stockholm.
- Westerberg, H. (2004). *Working memory: Development, Disorders and Training.* Karolinska Institutet, Dept. of Women and Child Health.
- Westerberg, H. et al. (2003). *Working Memory Training – A Method of Cognitive Rehabilitation after Stroke.* Poster presentation at SFN.
- Wieselgren, I-M. (1997) *Hjälpmedel vid psykiskt handikapp.* Bromma: Handikappinstitutet.
- Öhrqvist, I. (2004). *Stora skillnader mellan landstingen. Förskrivning av DAISY-spelare kartlagd. Bibliotek för alla.* Nr 1: 2004.
- Östlund, Britt (2002). *Teknik för hela livet – äldres behov, teknikers och marknadens utveckling.* Bilaga till SOU 2003:91. *Äldrepolitik för framtiden. 100 steg till trygghet och utveckling med en åldrande befolkning.* Betänkande från äldreberedningen SENIOR 2005.

Offentligt tryck

- Ds 2003:47, *På väg mot en god demensvård. Samhällets insatser för personer med demenssjukdomar och deras anhöriga.* Socialdepartementet.
- Prop. 1997/98:113. *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken.*
- Prop. 1999/2000: 86. *Ett informationssamhälle för alla.*
- Prop. 1999/2000:79. *Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken.*
- Regeringens skrivelse 2001/02:176. *Kultur och delaktighet.*
- Regeringens skrivelse 2002/03:25. *Uppföljning av den Nationella handlingsplanen för handikappolitiken.*
- SOU 1996:174. *Handikappinstitutet för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet.* Socialdepartementet.

SOU 2002:15. *IT och äldre. IT-kommissionens rapport 2/2002.*

SOU 2002:24. *Vem använder Internet och till vad? IT-kommissionens rapport 1/2002.*

SOU 2003:15. *Läromedel specifikt.* Utbildningsdepartementet.

SOU 2003:91. *Äldrepolitik för framtiden. 100 steg till trygghet och utveckling med en åldrande befolkning.* Socialdepartementet.

SOU 2004:54. *Handikappolitisk samordning – organisation för strategi och genomförande.* Socialdepartementet.

10 Författningskommentar

10.1 Förslag till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)

2 a § 4.

Innebär ett förtydligande av att en person som vänder sig till hälso- och sjukvården för att få personliga hjälpmedel skall ges en bedömning av sina hjälpmedelsbehov. Bedömningen bör göras av sådan personal som enligt sjukvårdshuvudmannens föreskrifter har behörighet att förskriva hjälpmedel. Hur omfattande bedömning som behöver göras är beroende av vilka konsekvenser ett funktionshinder har för en person och karaktären på det hjälpmedel som kan behövas.

3 b §

Med begreppet personliga hjälpmedel avses ingen utvidgning eller begränsning av det tidigare hjälpmedelsbegreppet i HSL. Termen hjälpmedel används i skiftande sammanhang och med delvis olika betydelse. Av tydlighetsskäl bör begreppet personliga hjälpmedel användas om hjälpmedel som omfattas av sjukvårdshuvudmännens ansvar att erbjuda hjälpmedel.

Till personliga hjälpmedel för vård och behandling räknas dels vissa medicintekniska produkter, dels hjälpmedel som kompenserar förlust av kroppsdel eller kroppsfunktion eller som kan behövas före eller efter en medicinsk behandlingsinsats. Ett personligt hjälpmedel kan ha förebyggande, lindrande och behandlande funktion.

Personliga hjälpmedel för den dagliga livsföringen är sådana hjälpmedel som fordras för att brukaren själv eller med hjälp av någon annan skall kunna tillgodose sina personliga behov, som att klä sig, äta, sova och sköta sin hygien med mera, förflytta sig, kommuni-

cera, fungera i hemmet och närmiljön, orientera sig, sköta vardagslivets rutiner i hemmet samt delta i sysselsättning och normala fritids- och rekreationsaktiviteter.

Det innebär att sådana hjälpmedel som brukaren exempelvis behöver för att kunna sova, ta sig i och ur sin säng, förflytta sig, tvätta sig eller gå på toaletten är personliga hjälpmedel för den dagliga livsföringen även om hjälpmedlet styrs eller manövreras av någon annan. Brukarens behov är alltid utgångspunkten vid en bedömning av om ett hjälpmedel skall förskrivas. Att ett hjälpmedel även har en positiv effekt för någon annan, exempelvis en personlig assistent, innebär inte att det kan betraktas som något annat än ett personligt hjälpmedel för brukaren.

Den utrustning som krävs inom en vård- eller omsorgsverksamhet är inte att betrakta som personliga hjälpmedel.

Personliga hjälpmedel för utbildning är sådana hjälpmedel som en person med funktionshinder behöver dels för att fungera i det dagliga livet i skola och utbildning, dels för att kunna tillgodogöra sig utbildningen. Landstingets ansvar innebär ingen inskränkning i de skyldigheter som arbetsgivare eller andra kan ha enligt annan lag eller förordning. Landstinget har heller inte ansvar för utrustning eller pedagogiska hjälpmedel inom utbildning. Vad som kännetecknar personliga hjälpmedel i utbildning till skillnad från utrustning och pedagogiska hjälpmedel behandlas i avsnitt 7.6.2.

Med begreppet utbildning som är offentligt finansierad eller berättigar till studiestöd avses de utbildningsformer som för närvarande är helt eller delvis offentligt finansierade eller berättigar till studiestöd eller som i framtiden kan uppfylla dessa kriterier. De skolor som bedrivs på uppdrag av utbildningshuvudmän eller fristående och är offentligt finansierade omfattas av begreppet.

18 b §

Motsvarar ändringen till begreppet personliga hjälpmedel i 3 b §.

26 §

I sjukvårdshuvudmännens ansvar för att erbjuda personliga hjälpmedel till personer med funktionshinder ingår att finansiera och tillhandahålla hjälpmedel. I uttrycket att tillhandahålla personliga hjälpmedel ingår bland annat att bedöma behov av, förskriva, prova ut, anpassa och erbjuda träning i att använda eller utbildning på hjälpmedel. Dessa moment skall leda fram till att en person får faktisk tillgång till det hjälpmedel för vård och behandling, det dagliga livet eller i utbildning, som vederbörande kan behöva. Begreppet att tillhandahålla personliga hjälpmedel omfattar hela processen från den inledande behovsbedömningen till dess brukaren har tillgång till ett användbart hjälpmedel. Hur omfattande processen behöver vara varierar med hänsyn till en persons individuella förutsättningar, funktionshinder och vilket hjälpmedel som kan behövas.

Kommittédirektiv

Utredning om vissa hjälpmedel för personer med funktionshinder samt om vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade

**Dir.
2001:81**

Beslut vid regeringssammanträde den 18 oktober 2001.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppdrag att analysera vissa frågor på hjälpmedelsområdet och lämna förslag till åtgärder. Den särskilde utredaren skall också förtydliga vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS).

Inom hjälpmedelsområdet skall analysen avse

- hjälpmedelsförsörjningen för barn i förskoleverksamhet, barn, ungdomar och vuxna inom det offentliga skolväsendet, sådana fristående skolor som står under statlig tillsyn, kompletterande utbildningar som berättigar till studiestöd eller statsbidrag, högskoleutbildning, samt folkhögskoleutbildning,
- de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom utvecklingen inom informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik,
- avgiftssystemet för hjälpmedel och därtill hörande regler i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), samt
- gränsdragningen vad gäller ansvaret mellan individuella hjälpmedel för personer med personlig assistans och arbetshjälpmedel för assistenterna.

Förtydligandena vad gäller LSS skall avse

- regleringen av insatsen rådgivning och annat personligt stöd,
- tillämpningsområdet för 23 § LSS, samt
- kommunernas hälso- och sjukvårdsansvar för personer som bor i bostad med särskild service för barn och ungdomar, bostad

med särskild service eller annan särskilt anpassad bostad för vuxna.

Bakgrund

Den nationella handlingsplanen för handikappolitiken

I den nationella handlingsplanen för handikappolitiken "Från patient till medborgare" fastslås tre nationella mål (prop. 1999/2000:79 bet. 1999/2000:SoU14, rskr. 1999/2000:240). De tre målen är

- en samhällsgemenskap med mångfald som grund,
- att samhället utformas så att människor med funktionshinder i alla åldrar blir fullt delaktiga i samhällslivet, samt
- jämlikhet i levnadsvillkor för flickor och pojkar, kvinnor och män med funktionshinder.

Personer med funktionshinder skall ha samma möjligheter som andra att röra sig i samhället och delta i samma sammanhang. Alla skall ha samma möjligheter att ta del av information och göra sig hörda. Alla skall också ha lika möjligheter och skyldigheter att bidra till samhällets utveckling. Många får sina funktionsnedsättningar när de blir äldre. De nationella målen för äldrepolitiken (prop. 1997/98:113, bet. 1997/98:SoU24, rskr. 1997/98:307) är att äldre skall

- kunna åldras i trygghet och med bibehållet oberoende,
- kunna leva ett aktivt liv och ha inflytande i samhället och över sin vardag,
- mötas med respekt samt
- ha tillgång till god vård och omsorg.

För att målen skall kunna uppnås inom såväl handikappolitiken som äldrepolitiken krävs att samhället är tillgängligt för alla. Det gäller såväl den fysiska miljön som information och service. I vissa fall räcker det inte med generella anpassningsåtgärder utan det behövs kompletterande insatser i form av särskild service och hjälpmedel.

I den nationella handlingsplanen för handikappolitiken, Från patient till medborgare (prop. 1999/2000:79, s. 110 ff.), aviserades att en särskild utredare skulle utses för att se över hjälpmedelsförsörjningen för studerande med funktionshinder inom hela utbild-

ningsområdet inklusive förskolan. I handlingsplanen aviserade regeringen dessutom att en särskild utredare skulle tillsättas med uppgift att föreslå ett förtydligande av vad som avses med insatsen rådgivning och annat personligt stöd enligt LSS.

Med anledning av den tekniska utvecklingen på hjälpmedelsområdet aviserades i budgetpropositionen för år 2001 (prop. 2000/01:1) en särskild utredning. Syftet med denna utredning är att undersöka hur behoven av hjälpmedel för de grupper av funktionshindrade som av olika skäl inte har kunnat tillgodogöra sig de nya rönen inom den tekniska utvecklingen skall kunna tillgodoses på ett bättre sätt.

Tidigare reformer av betydelse för utredningen

Våren 1983 beslöt riksdagen att hälso- och sjukvårdshuvudmännen fr.o.m. den 1 juli 1984 skulle överta ansvaret för hjälpmedel i undervisningen (prop. 1982/83:174, bet. 1982/83:SoU26, rskr. 1982/83:367). Med den s.k. Ädelreformen år 1992 övertog kommunerna ansvaret bl.a. för att tillhandahålla vissa hjälpmedel, framför allt sådana som används i den dagliga livsföringen (prop. 1990/91:14, bet. 1990/91:SoU9, rskr. 1990/91:97). I samband med den s.k. Handikappreformen år 1994 förtydligades landstingens och kommunernas ansvar för hjälpmedelsförsörjning, habilitering och rehabilitering inom sina respektive områden. Detta skedde genom införandet av två nya paragrafer i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL. I förarbetena till lagändringen anges vad som bör klassificeras som hjälpmedel för den dagliga livsföringen samt hjälpmedel för vård och behandling (prop. 1992/93:159, bet. 1992/93:SoU19, rskr.1992/93:321).

Utanför HSL:s tillämpningsområde faller arbetshjälpmedel som regleras i förordningen (2000:630) om särskilda insatser för personer med arbetshandikapp, vissa hjälpmedel som behövs för att genomgå arbetslivsinriktad rehabilitering, hjälpmedel inom förskoleverksamheten samt särskilda pedagogiska hjälpmedel inom hela utbildningsområdet, inklusive förskoleverksamheten.

I samband med Handikappreformen infördes en ny lag, lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (prop. 1992/93:159, bet. 1992/93SoU:19, rskr.1992/93:321). Några av insatserna i lagen är

- rådgivning och annat personligt stöd,
- familjehem eller bostad med särskild service för barn och ungdomar, samt
- bostad med särskild service för vuxna eller annan särskilt anpassad bostad för vuxna.

Rådgivning och annat personligt stöd fanns som särskild omsorg för personer med utvecklingsstörning redan enligt lagen (1985:568) om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl. (omsorgslagen). Syftet med insatsen är att tillförsäkra personer med omfattande funktionshinder kvalificerade insatser från flera kompetensområden för att underlätta det dagliga livet. Landstingen svarar för insatsen och får sedan 1994 ett statsbidrag om 200 miljoner kronor per år för merkostnader som de beräknades få genom att LSS ger en större grupp rätt till rådgivning och annat personligt stöd än den tidigare omsorgslagen. Såväl familjehem som bostad med särskild service för barn och ungdomar bör användas flexibelt utifrån barnets och familjens behov. Även bostad med särskild service för vuxna skall kunna utformas på olika sätt utifrån den vuxnes behov. Huvudformerna som kan urskiljas är gruppbofastad och servicebofastad.

Socialstyrelsen har följt upp effekterna av såväl Ädel- som Handikappreformen samt stimulansbidragen för habilitering och rehabilitering.

Avgifter för hjälpmedel – relevant lagstiftning

I HSL regleras landstingens och kommunernas ansvar för hälso- och sjukvård. Med hälso- och sjukvård avses enligt 1 § HSL åtgärder för att medicinskt utreda, förebygga och behandla sjukdomar och skador. I hälso- och sjukvårdsansvaret ingår enligt förarbetena även ansvaret för hjälpmedel till funktionshindrade (prop. 1981/82:97 s. 40, jfr prop. 1992/93:159 s. 200).

Enligt 3 b § HSL är ett landsting skyldigt att erbjuda hjälpmedel till personer med funktionshinder som är bosatta i landstinget eller är kvarskrivna och stadigvarande vistas där. I 18 b § samma lag anges att denna skyldighet i vissa situationer i stället åvilar kommunerna.

Genom 26 § HSL ges landsting och kommuner befogenhet att ta ut vårdavgifter. Innebörden av termen vårdavgifter är inte närmare

definierad i HSL. I förarbetena sägs dock att landstingens och kommunernas befogenhet att bestämma avgifter för hälso- och sjukvård anges i bestämmelsen (prop. 1981/82:97 s. 133 och prop. 1990/91:14 s. 156).

I 26 a § HSL finns ett stadgande som begränsar den enskildes skyldighet att under vissa omständigheter betala vårdavgifter (högkostnadsskydd). I lagtexten anges bl.a. att den som har betalat vårdavgifter för öppen hälso- och sjukvård enligt HSL i andra fall än som avses i 18 § första stycket HSL (dvs. i fall då kommunen är ansvarig för sjukvården, läkarvård undantagen, i bl.a. särskilda boendeformer för äldre) under vissa särskilt angivna förhållanden är befriad från att betala ytterligare avgift. I förarbetena anges att de vårdavgifter som är tänkta att omfattas av högkostnadsskyddet är begränsade till patientavgifter för läkarvård och sjukvårdande behandling inom landstingen samt läkarvård och sjukgymnastik hos privata vårdgivare (prop. 1996/97:27 s. 68).

Situationen inom vissa delar av hjälpmedelsområdet

Hjälpmedel inom utbildning

År 1984 träffades en överenskommelse mellan staten och Landstingsförbundet som innebar att sjukvårdshuvudmännen tog över huvudmannskapet för hjälpmedel i undervisningssituationen. Samtidigt tog de även över kostnadsansvaret för att tillhandahålla hjälpmedel för elever med funktionshinder i grundskolan, gymnasieskolan, statlig och kommunal vuxenutbildning samt för studenter med funktionshinder vid universitet och högskola. nuvarande lagstiftning tillämpas dock olika i fråga om vilket ansvar landstingen har för deltagare på folkhögskolornas kurser. Överenskommelsen om att ta över ansvaret gällde endast vissa preciserade grupper, vilket innebär att inte alla med funktionshinder omfattas.

En rad förhållanden på hjälpmedelsområdet har förändrats efter år 1984. Hjälpmedelsutbudet har utökats. Nu gällande lagstiftning tolkas och tillämpas olika i fråga om landstingens ansvar för hjälpmedel. Ett exempel är vad som skall anses vara grundutrustning i skolan eller läromedel och därmed skolhuvudmannens ansvar och vad som är ett personligt hjälpmedel för den dagliga livsföringen och därmed landstingets ansvar. Landstingen gör också olika bedömningar av vilka grupper av funktionshindrade som skall

omfattas av sjukvårdshuvudmännens skyldighet att inom ramen för hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL, tillhandahålla hjälpmedel.

Vid utbildning på annan ort än hemorten kan hjälpmedel behövas på två ställen. Det kan gälla studier vid folkhögskolor, universitet och högskolor men även t.ex. vid specialskolor samt riks- och regionalt rekryterande skolor så som de riksrekryterande gymnasieutbildningarna för döva, hörselskadade och rörelsehindrade elever. Hjälpmedelshanteringen kan då fördröjas på grund av dels svårigheter att bedöma behov på distans och dels oklarheter i kostnads- och ansvarsfördelningen. Elever i samma verksamhet kan också komma att få hjälpmedel enligt olika praxis.

Mot bakgrund av de oklarheter som finns när det gäller ansvaret för hjälpmedelsförsörjningen inom hela utbildningsområdet inklusive förskolan anser regeringen att en översyn bör göras. Det finns dessutom anledning att analysera behovet av och ansvaret för finansieringen av hjälpmedel i samband med arbetsmarknadsutbildning, grundläggande företagsförlagd utbildning och s.k. kvalificerad yrkesutbildning.

Den tekniska utvecklingen

Under senare år har den tekniska utvecklingen gått kraftigt framåt vilket gjort det möjligt att utveckla och ta fram nya produkter på hjälpmedelsområdet. Enligt FN:s standardregler från år 1993 för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet, fortsättningsvis FN:s standardregler, bör personer med funktionshinder garanteras tillgång till sådana hjälpmedel som bidrar till ökat oberoende i det dagliga livet. För att uppnå detta bör tillgängligt tekniskt kunnande användas för att förbättra hjälpmedlens standard och effektivitet (regel 4, punkt 1 och 3).

Datorer och därtill hörande hjälpmedel har inneburit något av en revolution för många funktionshindrade. Synskadade kan med hjälp av datorn t.ex. söka och behandla information samt få den presenterad på ett tillgängligt sätt genom syntetiskt tal eller punktskrift. Datorn kan med kompletterande utrustning ibland användas som eller ersätta hjälpmedel på en rad områden, t.ex. för mottagning och uppläsning av taltidningar och talböcker samt bild- eller texttelefoni. Andra exempel på teknisk utveckling är nya digitala hörapparater och ett nytt talbokssystem. Samtidigt visar erfaren-

heter på skillnader mellan landstingen i fråga om vad som förskrivs som hjälpmedel. I takt med teknikutvecklingen uppstår också frågor om vilken huvudman som skall svara för olika typer av hjälpmedel.

Regeringen har, som tidigare nämnts, redan i budgetpropositionen för år 2001 aviserat en utredning med syfte att göra nya produkter som utvecklas på hjälpmedelsområdet mer tillgängliga. Nedan ges några exempel på sådana produkter och svårigheterna kring dessa.

Datorbaserade hjälpmedel

Hjälpmedelsinstitutet har i en rapport till regeringen, IT för funktionshindrade och äldre – Förslag till handlingsprogram för åren 1998–2002, beskrivit följande problem kring datorbaserade hjälpmedel:

- skärpta regler för förskrivning som i vissa landsting utesluter grupper som tidigare fått hjälpmedel
- oklar ansvarsfördelning mellan kommuner, landsting och andra berörda huvudmän,
- svårigheter att få datorhjälpmedel för lek och träning, samt
- svårigheter för personer med lättare rörelsehinder, eller med funktionshinder som MBD/DAMP, autism, hjärnskada, dyslexi och inlärningssvårigheter eller kognitiva funktionshinder att få datorbaserade hjälpmedel.

I flertalet landsting betraktas datorn som ett hjälpmedel i sig medan den i några landsting ses som en standardprodukt i hemmen. I de senare svarar hjälpmedelsverksamheten endast för anpassningen när datorbaserade hjälpmedel förskrivs.

Ett nytt talbokssystem

Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) har under ett antal år tillsammans med andra länder utvecklat en ny digital standard för talböcker som inom några år kommer att ersätta de gamla kassettbanden och kassettbandspelarna. De nya talböckerna kan läsas med hjälp av en dator eller en särskild talboksspelare. Från och med år 2000 läses alla talböcker in med den nya digitala tekniken. År 2010 skall enligt planerna hela talboksbeståndet vara överfört till den nya standarden. TPB avser att upphöra med att producera kassettkopior år 2005. Den huvudsakliga låneverksamheten sker vid de lokala biblioteken som tar egna beslut om takten för avveckling av

talboksutlåning på kassett. Fyra procent av befolkningen är berättigad att låna talböcker. TPB beräknar att cirka 75 000–90 000 av dessa är aktiva berättigade talboksläsare. Det har dock visat sig att landstingens syncentraler i varierande grad skriver ut de nya talboksspelarna som hjälpmedel.

Avgifter för hjälpmedel m.m.

Av FN:s standardregler framgår att alla som behöver hjälpmedel så långt det är möjligt skall ha tillgång till sådana. Detta kan, enligt standardreglerna, innebära att de är gratis eller finns till en så låg kostnad att personer med funktionshinder har råd att köpa dem (regel 4, punkt 4).

Hjälpmedel tillhandahålls många gånger utan avgift av landstingen eller kommunerna. Avgifter förekommer dock, bl.a. för utprovning och tillhandahållande av hjälpmedel. För vissa hjälpmedel har en del landsting infört särskilda avgiftssystem. Några sådana exempel är avgifter för hörhjälpmedel, specialcyklar och ortopediska skor. Socialstyrelsen kartlade åren 1998–99 verksamheten med hörhjälpmedel. Kartläggningen visade att tio landsting hade infört ett kostnadstak för hörhjälpmedel som innebär att den hörselskadade bara kan få en äldre analog hörapparat utan kostnad. För att få en digital hörapparat får den hörselskadade i dessa landsting själv betala mellanskillnaden mellan kostnadstaket och den faktiska kostnaden för den dyrare hörapparaten vilket kan innebära en avgift på omkring 3 000–3 500 kronor per hörapparat för den enskilde.

Handikappombudsmannen har i en skrivelse till regeringen (dnr S2001/3244/ST) framfört att avgiftsbestämmelser m.m. i HSL bör ses över. Detta eftersom lagen tillåter dels stora skillnader i avgiftsuttag mellan olika landsting för samma typ av hjälpmedel, dels skillnader i avgiftsuttag inom ett och samma landsting för olika typer av hjälpmedel. Handikappombudsmannen framhåller vidare att den enskilde individens möjlighet att få kompensatoriska hjälpmedel inte får vara beroende av var i landet personen bor eller vilken typ av hjälpmedel som personen har behov av och hänvisar till regel 4 i FN:s standardregler. Dessutom visar en rapport av Socialstyrelsen, Avgifter och kostnader – för den enskilde personen med funktionshinder (dnr S2000/8532/ST) att det förekommer att

människor, framför allt familjer som har barn med vårdbidrag, avstår från hjälpmedel på grund av kostnaderna.

Regeringen har genom bl.a. skrivelser från Socialstyrelsen och De Handikappades Riksförbund uppmärksammat på att det förekommer vissa problem med hur de bestämmelser i HSL som rör hjälpmedel för funktionshindrade och avgifter för hjälpmedel skall tolkas. Svårigheterna gäller landstingens och kommunernas formella möjligheter att avgiftsbelägga hjälpmedel, om dessa omfattas av regeln om behandlingsalternativ samt om avgifter för hjälpmedel kan anses omfattas av HSL:s högkostnadsskydd i öppen hälso- och sjukvård. Socialstyrelsen har anfört att vägledning om vad som skall gälla kan hämtas från olika förarbeten och tidigare, numera upphävd, lagstiftning men framhållit att innebörden inte framgår entydigt av lagtexten.

Det finns alltså skäl att utreda om det behöver införas ett skydd för den enskilde mot höga hjälpmedelsavgifter. Det finns också, med anledning av vad bl.a. Socialstyrelsen har anfört, skäl att se över om någon bestämmelse som berör hjälpmedel i HSL behöver förtydligas.

Gränsdragning mellan individuella hjälpmedel för personer med personlig assistans och arbetshjälpmedel för assistenter

I samband med Ädelreformen kom sängar och lyftar i kommunens särskilda boendeformer att betraktas som ett arbetsgivaransvar med hänvisning till bl.a. arbetsmiljölagen (1977:1160). Ansvarsfördelningen mellan huvudmännen tydliggjordes i lokala avtal som träffades mellan huvudmännen. Om en enskild, som beviljats assistansersättning enligt lagen (1993:389) om assistansersättning (LASS), väljer att själv anställa sin assistent är han arbetsgivare för denne. Han eller hon kan också välja att låta ett bolag eller ett kooperativ vara arbetsgivare. Dessa personer har i flera fall fått avslag på begäran om t.ex. säng, lyft eller rullstol som körs av personal. Hjälpmedlen har betraktats som utrustning för personalen och anses därmed vara ett ansvar för arbetsgivaren.

Landstingsförbundet och Svenska Kommunförbundet har tillsammans år 1996 i rapporten Hjälpmedelsansvarets fördelning mellan landsting och kommun föreslagit att om den enskilde till följd av ett funktionshinder är i behov av en anpassad säng eller lyft i sin bostad bör dessa kunna betraktas som ett individuellt hjälp-

medel i den dagliga livsföringen även om de också används av personalen. Arbetsgivarens ansvar avser enligt förslaget i rapporten endast sådan utrustning som krävs för att förebygga och förhindra ohälsa och olycksfall bland personalen.

Förslaget är inte bindande och vissa landsting gör en annan bedömning. Eftersom kostnaden för arbetshjälpmedel till den personliga assistenten inte kan täckas av den statliga assistansersättningen har den enskilde själv samt kooperativ och små företag svårt att täcka sådana utgifter. Detta kan leda till en begränsning i den enskildes möjligheter att fritt välja anställningsform för den personliga assistansen. Det finns därför skäl att klargöra ansvarsfördelningen på detta område.

Oklarheter om vissa insatser i lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade

Rådgivning och annat personligt stöd

En av de insatser som kan beviljas enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) är rådgivning och annat personligt stöd. Skillnader i tolkningar av begreppet i fråga har funnits såväl under den tid då lagen (1985:568) om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl. (omsorgslagen) var i kraft som sedan LSS infördes. Tolkningssvårigheterna grundar sig på att gränsdragningen mellan begreppet rådgivning och annat personligt stöd i LSS och sådana vård- och behandlingsinsatser, bl.a. i form av habilitering och rehabilitering som omfattas av hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL, är oklar. I ett avgörande från Regeringsrätten (RÅ 1989 ref. 79) klargjordes att omsorgslagen kunde vara ett komplement till HSL när det gällde individens behov av habiliteringsåtgärder, t.ex. i form av behandling av logoped, om behovet faktiskt inte tillgodosågs på annat sätt.

Efter det att LSS trädde i kraft har frågan om hur begreppet rådgivning och annat personligt stöd skall tolkas åter varit föremål för Regeringsrättens prövning. I Regeringsrättens avgörande, RÅ 1997 ref. 49, slår Regeringsrätten fast att habiliteringsåtgärder inte ryms inom begreppet rådgivning och annat personligt stöd i LSS utan att sådana åtgärder skall vidtas inom ramen för HSL. Regeringsrätten konstaterade att gränsdragningen mellan rådgivning och annat personligt stöd och habilitering är oklar.

Regeringsrättens avgörande (RÅ 1997 ref. 49) har, enligt Socialstyrelsen, försvårat för den enskilde att få insatsen rådgivning och annat personligt stöd beviljad enligt LSS jämfört med vad som gällde dessförinnan. Antalet personer med beslut om insatsen i fråga har minskat med cirka 7 600 från 24 000 år 1996 till 16 400 år 2000 samtidigt som det totala antalet personer med insatser enligt LSS ökade med drygt 9 000 under samma tid. Socialstyrelsens uppföljning av statsbidraget till rådgivning och annat personligt stöd visar att större delen av bidraget gått till habiliteringsverksamhet. Av totalt 16 400 personer hade knappt 1 600 personer som tillhörde grupp tre i LSS personkrets fått insatsen rådgivning och annat personligt stöd beviljad per den 1 november 2000.

Den särskilde utredaren om bemötande av personer med funktionshinder konstaterade i slutbetänkandet Lindqvists nia -nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder (SOU 1999:21) att oklarheten i begreppet rådgivning och annat personligt stöd bl.a. inneburit att många som sökt insatsen fått avslag. Det har också varit svårt för enskilda att få fram information om insatsen, var den kan sökas och vilket innehåll den har. Den särskilde utredaren föreslog därför att lagen skulle förtydligas. Utgångspunkten skulle därmed vara att återställa det ursprungliga syftet. De flesta remissinstanser som yttrade sig i frågan instämde i utredarens förslag.

Med hänsyn till de oklarheter beträffande tolkningen av innebörden i begreppet rådgivning och annat personligt stöd enligt LSS som finns anser regeringen att syftet med och förutsättningarna för att få insatsen måste förtydligas. Förtydligandet bör också gälla på vilket sätt insatsen kan vara ett komplement till åtgärder som ges enligt annan lagstiftning.

Bostad med särskild service

Av 7 § LSS följer att en person som omfattas av LSS personkrets bl.a. har rätt till insatserna boende i familjehem eller bostad med särskild service för barn eller ungdomar samt bostad med särskild service för vuxna eller annan särskilt anpassad bostad för vuxna (9 § 8 och 9 LSS) om han eller hon behöver sådan hjälp i sin livsföring och om hans eller hennes behov inte tillgodoses på annat sätt. I nyssnämnda insatser ingår enligt 9 c § LSS omvårdnad (undantaget annan särskilt anpassad bostad för vuxna). Dessutom ingår fritids-

verksamhet och kulturella aktiviteter i bostad med särskild service för barn, ungdomar eller vuxna. Enligt 17 § LSS får ett landsting eller en kommun med bibehållet ansvar sluta avtal med någon annan att tillhandahålla insatser enligt LSS. I 23 § samma lag föreskrivs att ett privaträttsligt subjekt måste ha länsstyrelsens tillstånd för att få driva sådan verksamhet som avses i bl.a. 9 § 8 och 9 LSS.

Riksdagens ombudsmän (JO) har uppmärksammat regeringen på de skilda uppfattningarna i frågan om bestämmelsen om tillståndspflicht i 23 § LSS är tillämplig när en kommun står för bostäder med särskild service för vuxna och eventuella gemensamma lokaler men överlåter driften i övrigt, dvs. omvårdnad, fritidsverksamhet och kulturella aktiviteter, till ett privaträttsligt subjekt (dnr S2001/6092/ST).

Länsstyrelsen i Stockholms län anser att 23 § LSS har skrivits med 69 § SoL som förebild (dnr S2000/893/ST). I 69 § tredje stycket SoL sägs uttryckligen att tillstånd inte behövs för sådan verksamhet som kommunerna genom avtal enligt 4 § SoL har överlämnat till enskild att utföra. Enligt JO ligger det dock närmast till hands att tolka 23 § LSS på så sätt att det även krävs tillstånd av länsstyrelsen i en sådan situation. LSS bör enligt JO ses som en specialreglering i förhållande till såväl SoL som den allmänna kommunalrättsliga lagstiftningen om rätt för en kommun att i viss utsträckning använda sig av privaträttsliga subjekt för sin verksamhet. JO konstaterar att undantagsbestämmelsen i 69 § SoL inte har sin motsvarighet i LSS och att det saknas sådana uttalanden i förarbetena som gör det möjligt att säkert slå fast att det varit lagstiftarens avsikt att det inte skall krävas tillstånd för ovan angiven verksamhet.

JO har i sin skrivelse till regeringen framhållit det otillfredsställande i att 23 § LSS inte tillämpas på samma sätt av länsstyrelserna, särskilt mot bakgrund av att det finns en straffbestämmelse kopplad till stadgandet (28 § LSS). Det finns därför skäl att låta utredaren se över denna fråga.

Kommunerna skall enligt 18 § HSL erbjuda hälso- och sjukvård till dem som bor i sådan boendeform eller bostad som avses i 20 § andra stycket, 21 § tredje stycket eller 69 § första stycket 2 SoL. Bostad med särskild service beviljad med stöd av LSS omnämns inte i lagtexten. Av förarbetena till 9 § LSS framgår dock att det är lagstiftarens avsikt att samma förhållanden skall gälla för boende enligt 9 § 8 och 9 LSS som för boende enligt SoL (prop. 1992/93:159, s.182). Olika tolkningar görs i dag i fråga om

kommunernas hälso- och sjukvårdsansvar för boende i bostäder med särskild service enligt LSS. Socialstyrelsen har i en skrivelse till regeringen framhållit behovet av ett klargörande, varför lagstiftningen bör ses över i detta avseende.

Uppdraget

Mot bakgrund av de brister och oklarheter inom hjälpmedelsförsörjningen som redovisats ovan skall en särskild utredare tillkallas med uppdrag att analysera situationen och vid behov föreslå åtgärder på följande områden

- hjälpmedelsförsörjningen för barn i förskoleverksamhet,
- barn, ungdomar och vuxna inom det offentliga utbildningsväsendet, sådana fristående skolor som står under statlig tillsyn, kompletterande utbildningar som berättigar till studie-stöd eller statsbidrag, högskoleutbildning samt folkhögskoleutbildning,
- de förändrade förutsättningarna på hjälpmedelsområdet genom utvecklingen inom informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik,
- avgiftssystemet för hjälpmedel och därtill hörande regler i HSL, samt
- gränsdragningen vad gäller ansvaret mellan individuella hjälpmedel för personer med personlig assistans och arbetshjälpmedel för assistenterna.

I fråga om hjälpmedel inom utbildningen skall utredaren utgå i från de frågeställningar som presenteras i den nationella handlingsplanen för handikappolitiken (prop. 1999/2000:79 s. 110 ff.). Utredaren skall även analysera behovet av och ansvaret för hjälpmedel i samband med grundläggande företagsförlagd utbildning och i s.k. kvalificerad yrkesutbildning. Utredaren skall också analysera om det finns behov av att införa regler som skyddar personer som behöver hjälpmedel från att betala höga avgifter för dessa samt undersöka om någon bestämmelse som berör hjälpmedel i HSL behöver förtydligas.

Utredaren skall dessutom föreslå förtydliganden samt lämna förslag om bestämmelserna bör ändras i något avseende vad avser

- regleringen av insatsen rådgivning och annat personligt stöd enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS)
- tillämpningsområdet för 23 § LSS, samt
- kommunernas hälso- och sjukvårdsansvar för boende i bostad med särskild service enligt LSS.

Även i fråga om rådgivning och annat personligt stöd skall den särskilde utredaren utgå från de frågeställningar som anges i handlingsplanen för handikappolitiken (prop. 1999/2000:79 s. 85 ff.).

Utredaren skall lämna de förslag till författningsändringar och andra åtgärder som uppdraget kan ge anledning till. Om utredaren föreslår författningsändringar skall han eller hon utarbeta och lägga fram fullständiga förslag.

Utredaren skall i sitt arbete samråda med dem som berörs, t.ex. Arbetsmarknadsstyrelsen, Socialstyrelsen, Specialpedagogiska institutet, Landstingsförbundet, Svenska Kommunförbundet och Hjälpmedelsinstitutet, samt handikapp- och pensionärsorganisationer. Utredaren skall under arbetet ta del av erfarenheterna från det uppdrag regeringen givit Socialstyrelsen om habilitering för barn, ungdomar och vuxna med funktionshinder. Utredaren bör i de delar som avser hjälpmedelsförsörjningen även ta del av Hjälpmedelsinstitutets erfarenheter från arbetet med informationsteknologi för funktionshindrade och äldre, beakta målen i handlingsplanen för eEurope, beakta vad Skollagskommittén (dir. 1999:15) överväger samt samråda med utredningen om läromedel för barn, elever och vuxenstuderande med funktionshinder (dir. 2001:65). Utredaren bör i fråga om den tekniska utvecklingen på hjälpmedelsområdet också samråda med Post- och telestyrelsen, Talboks- och punktskriftsbiblioteket och Taltidningsnämnden.

Vid de kostnadsberäkningar och konsekvensbeskrivningar som skall göras enligt 14–16 §§ kommittéförordningen (1998:1474) skall utredaren enbart utgå från respektive huvudmans ansvar enligt lagstiftningen och bortse från frivilliga åtaganden som kan påverka beräkningarna. Konsekvenserna för jämställdheten mellan kvinnor och män skall beaktas.

Redovisning av uppdraget

Den särskilde utredaren skall redovisa sitt uppdrag senast den 10 januari 2003.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Utredningen om vissa hjälpmedel för personer med funktionshinder samt om vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (S 2001:06)

**Dir.
2002:20**

Beslut vid regeringssammanträde den 14 februari 2002.

Sammanfattning av tilläggsuppdraget

Den särskilda utredaren skall, utöver vad som anges i kommittédirektiven (dir 2001:81) till Utredning om vissa hjälpmedel för personer med funktionshinder samt om vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, även se över systemet för arbetshjälpmedel. Utredaren skall slutredovisa sitt arbete senast den 15 september 2003.

Bakgrund till tilläggsuppdraget

De ursprungliga direktiven

Regeringen beslutade den 18 oktober 2001 att tillkalla en särskild utredare (dir. 2001:81) att analysera vissa frågor på hjälpmedelsområdet och lämna förslag till åtgärder. Den särskilda utredaren skall också förtydliga vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS.

Delat ansvar för arbetshjälpmedel

Ansvar för att administrera, tillhandahålla och utveckla stöd till hjälpmedel på arbetsplatsen, arbetshjälpmedel, skiljer sig från vad som gäller de hjälpmedel som omfattas av sjukvårdshuvudmännens ansvar enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:763). Samtidigt kan

det ibland vara svårt att skilja på arbetshjälpmedel och hjälpmedel som används i olika sammanhang i den dagliga livsföringen.

Arbetsmarknadsverket (AMV) svarar för bidrag till hjälpmedel till bl.a. arbetslösa och nyanställda medan Riksförsäkringsverket (RFV) och försäkringskassorna har ansvar för bidrag till hjälpmedel till dem som redan haren anställning. Även arbetsgivarna har ett ansvar för dem som redan har en anställning.

Arbetshjälpmedel inom AMV:s ansvarsområde regleras i förordningen (2000:630) om särskilda insatser för personer med arbetshandikapp. Arbetshjälpmedel inom RFV:s och försäkringskassornas ansvarsområde regleras i förordningen (1991:1046) om ersättning från sjukförsäkringen enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring i form av bidrag till arbetshjälpmedel. Där finns bestämmelser om bidrag till arbetshjälpmedel som behövs som ett led i rehabilitering av en försäkrad som förvärvsarbetar.

Enligt arbetsmiljölagen (1977:1160) skall arbetsförhållandena anpassas till människors olika förutsättningar i fysiskt och psykiskt avseende.

Ibland uppstår frågan om vem som äger det eller de hjälpmedel som inköpts till en arbetsplats, eftersom stöd kan lämnas både till arbetsgivaren och den funktionshindrade. Frågan aktualiseras bl.a. när en person byter arbetsgivare.

Ansvarsfördelningen för arbetshjälpmedel uppfattas som oklar

Ansvarsfördelningen mellan AMV, RFV, försäkringskassorna och arbetsgivarna uppfattas som oklar. Det delade ansvaret ställer stora krav på samordning av alla inblandade på hjälpmedelsområdet för såväl information om arbetshjälpmedel som provning, upphandling, teknikutveckling, uppföljning etc. Detsamma gäller underhåll och reparationer av beviljade hjälpmedel. Det är viktigt att oklarheterna undanröjs och att samordningen fungerar så att den enskilde inte skall gå miste om nödvändigt stöd. Alla ansvariga måste också tillsammans kunna påverka och stödja utvecklingen på området.

Även gränsdragningen till hälso- och sjukvårdens ansvarsområde är ibland oklar. RFV granskade, inom ramen för sin tillsyn, 888 beslut om bidrag till arbetshjälpmedel under första kvartalet 1999. Fyrtio procent av besluten avsåg bidrag till hörselhjälpmedel. RFV kopplar den stora andelen ansökningar om bidrag till hörselhjälpmedel till att många landsting bara beviljade analoga hörapparater

medan de flesta sökande önskade digitala hörapparater som är dyrare.

Hjälpmiddelsinstitutet aktualiserar, i sin rapport om den framtida inriktningen och omfattningen av institutets verksamhet, frågan om ett samordnat system för provning och upphandling av arbetshjälpmedel. Institutet jämför med den samordning som finns för hjälpmedel inom hälso- och sjukvården (Analysrapporten – förslag till verksamhetsinriktning och resursramar för Hjälpmiddelsinstitutet för perioden 2003–2005).

Uppdraget

Den särskilda utredaren skall se över det nuvarande systemet för arbetshjälpmedel. Översynen skall avse ansvarsfördelningen och samordningen mellan berörda huvudmän vad gäller ansvaret för t.ex.

- information, utprovning, tillhandahållande, träning och uppföljning samt underhåll och reparationer av arbetshjälpmedel,
- utveckling och provning av nya arbetshjälpmedel, samt
- upphandling.

Möjligheterna att underlätta för personer med funktionshinder att komma in och stanna kvar på arbetsmarknaden skall vara utgångspunkten för översynen.

Utredaren skall även kartlägga upphandlingen av och ägarförhållandena för sådana hjälpmedel och anpassningar som den funktionshindrade och/eller arbetsgivaren beviljas bidrag till att köpa eller hyra.

Utredaren skall lämna de förslag till författningsändringar och andra åtgärder som översynen kan ge anledning till. Om utredaren föreslår författningsändringar skall fullständiga förslag till sådana läggas fram. Konsekvenserna för jämställdheten mellan kvinnor och män skall beaktas.

Utredaren skall i denna del av sitt uppdrag även samråda med arbetsmarknadens parter och handikapporganisationer samt med den utredning om de arbetsmarknadspolitiska programmen, anställning med lönebidrag och skyddad anställning hos offentlig arbetsgivare som regeringen avser att tillsätta.

Redovisning av uppdraget

Den särskilda utredaren skall enligt de ursprungliga direktiven slutföra sitt arbete senast den 10 januari 2003. Med ändring av denna tidpunkt skall utredaren slutredovisa sitt arbete senast den 15 september 2003.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv

**Tilläggsdirektiv till Utredningen om vissa
hjälpmedel för personer med funktionshinder
samt om vissa insatser enligt lagen
(1993:387) om stöd och service till vissa
funktionshindrade (S 2001:06)**

**Dir.
2003:111**

Beslut vid regeringssammanträde den 18 september 2003.

Förlängd tid för uppdraget

Med stöd av regeringens bemyndigande den 18 oktober 2001 har chefen för Socialdepartementet tillkallat en särskild utredare med uppdrag att se över situationen på hjälpmedelsområdet samt att göra förtydliganden när det gäller vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (dir. 2001:81). Den särskilda utredaren skall även se över systemet för arbetshjälpmedel (dir. 2002:20). Utredningen skall enligt direktiven redovisa sina uppdrag senast den 15 september 2003.

Utredningstiden förlängs, vilket innebär att utredningen skall redovisa sina uppdrag senast den 15 juni 2004.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv

**Tilläggsdirektiv till Utredningen om vissa
hjälpmedel för personer med funktionshinder
samt om vissa insatser enligt lagen
(1993:387) om stöd och service till vissa
funktionshindrade (S 2001:06)**

**Dir.
2004:100**

Beslut vid regeringssammanträde den 1 juli 2004.

Förlängd tid för uppdraget

Med stöd av regeringens bemyndigande den 18 oktober 2001 har chefen för Socialdepartementet tillkallat en särskild utredare med uppdrag att se över situationen på hjälpmedelsområdet samt att göra förtydliganden när det gäller vissa insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (dir. 2001:81). Den särskilda utredaren skall även se över systemet för arbetshjälpmedel (dir. 2002:20). Utredningen skall enligt direktiven (2003:111) redovisa sina uppdrag senast den 15 juni 2004.

Utredningstiden förlängs, vilket innebär att utredningen skall redovisa sina uppdrag senast den 29 oktober 2004.

(Socialdepartementet)

Sammansättning av hjälpmedelsgruppen

Sakkunniga

- Kerstin Jansson, departementssekreterare, Socialdepartementet; fr.o.m. 3 april 2002.
- Sofia Lidström, departementssekreterare, Kulturdepartementet; fr.o.m. 3 april 2002 t.o.m. 1 januari 2004.
- Merja Strömberg, departementssekreterare, Utbildningsdepartementet; fr.o.m. 3 april 2002.
- Mona Stål, departementssekreterare, Näringsdepartementet; fr.o.m. 3 april 2002.
- Henrik Elmefur, departementssekreterare, Socialdepartementet; fr.o.m. 1 september 2003.
- Karin Liby, departementssekreterare, Kulturdepartementet; fr.o.m. 3 maj 2004.

Experter

- Eva Björk, verksamhetschef, Synskadades Riksförbund; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Jan Breding, avdelningsdirektör, Arbetsmarknadsstyrelsen; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Caisa Ekstrand, lärare, Sveriges Pensionärsförbund; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Susann Forsberg, avdelningschef, Hjälpmedelsinstitutet; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Anna-Karin Gullberg, utredare, Socialstyrelsen; fr.o.m. den 15 februari 2002.

- Per Gunvall, avdelningschef, Specialpedagogiska institutet; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Pelle Kölhed, ombudsman vid Riksförbundet för Trafik och Polioskadade (RTP), Handikappförbundens samarbetsorgan; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Per-Olov Nylander, förbundssekreterare, Svenska Kommunförbundet; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Jan-Peter Strömgren, förbundsordförande vid Hörselskadades Riksförbund (HRF), Handikappförbundens samarbetsorgan; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Håkan Walander, sakkunnig, PRO; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Stig Wintzer, utredare, Landstingsförbundet; fr.o.m. den 15 februari 2002.
- Christina Janzon, byrådirektör, Riksförsäkringsverket; fr.o.m. den 3 april 2002 t.o.m. den 6 januari 2003.
- Ann-Charlotte Carlberg, Kanslichef vid Riksförbundet för Utvecklingsstörda Barn, Ungdomar och Vuxna (FUB), Handikappförbundens samarbetsorgan; från den 1 februari 2003.
- Ylva Eklund, avdelningsdirektör, Riksförsäkringsverket fr.o.m. den 21 februari 2003.

Referensgruppen för handikapp- och pensionärsorganisationer

Handikapporganisationer

- Astma- och Allergiförbundet
- De handikappades Riksförbund, DHR
- Demensförbundet
- Elöverkänsligas Förbund
- Förbundet Funktionshindrade Med Läs- och Skrivsvårigheter, FMLS
- Förbundet för Utvecklingsstörda Barn, Ungdomar och Vuxna
- Föreningen för de Neurosedynskadade
- Handikappförbundens samarbetsorgan,
- Hjärnkraft
- Hörselskadades Riksförbund, HRF
- Neurologiskt handikappades Riksförbund
- Parkinsonförbundet
- Reumatikerförbundet
- Riksförbundet Attention
- Riksförbundet Cystisk Fibros, RfCF
- Riksförbundet för döva, hörselskadade och språkstörda barn
- Riksförbundet för Mag- och Tarmsjuka, RMT
- Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar, RBU
- Riksförbundet för social och mental hälsa, RSMH
- Riksförbundet för sällsynta diagnoser

- Riksföreningen Autism
- Riksföreningen Hjärnkraft
- Riksförbundet – Stroke
- Schizofreniförbundet
- Svenska Diabetesförbundet
- Svenska OCD-förbundet Ananke
- Sverigefinska Synskadadeförbundet, SFSE
- Strokeförbundet
- Vuxendöva i Sverige
- Överviktigas Riksförbund

Pensionärsorganisationer

- Riksförbundet pensionärers gemenskap
- Svenska Kommunal Pensionärers förbund
- Sveriges Pensionärers Riksförbund, SPRF
- Sveriges Pensionärsförbund

Exempel på avgifter för hjälpmedel i några landsting

Landstinget Gävleborg

Besöksavgift vid utprovning: 80 kr

HJÄLPMEDEL	AVGIFT KR	VILLKOR
Hjälpmedel	100/hjälpmedel	Ingen avgift för personer med stadigvarande funktionsnedsättning eller vid terminalvård
Ort. skor stövl; vuxen	400	
Ort. skor stövl; barn	200	
Kryckkäppar	50	

Landstinget Sörmland

Besöksavgift vid utprovning: 80 kr

HJÄLPMEDEL	AVGIFT KR	VILLKOR
El. rullstolar	400	Årlig avgift
Datorer och motsv.	600	Årlig avgift
Hörapparat	300 (200 ett öra)	Årlig avgift
CPAP, Bi-Pap	100	Månatlig avgift
Ort. skor; barn	300	För varje par
Ort. skor; vuxen	600	För varje par
Cyklar; vuxna 3 hjul	600	Årlig avgift
Cyklar; barn 3 hjul	200	Årlig avgift
Cykel par/tandem/arm	3 500	Äganderätt övergår till brukaren
Arbetsbord; barn vuxen	2 000	Äganderätt övergår till brukaren
Armbandsur; vuxen	300	Äganderätt övergår till brukaren
Armbandsur; barn	150	Äganderätt övergår till brukaren
Övriga ur	200	Äganderätt övergår till brukaren
Telefoner; högtalande	600	Äganderätt övergår till brukaren

Hjälpmedlen i tabellen fr.o.m. ortopediska skor betraktas inte som hjälpmedel utan benämns som anpassade produkter.

Landstinget i Jönköpings län

Besöksavgift i hörselvård och hos arbetsterapeut: 80 kr

HJÄLPMEDEL	AVGIFT KR	VILLKOR
Hörapparat	500/öra	Brukaren betalar kostnad > 4 000 kr
Tinnitusmask	500/öra	Brukaren betalat kostnad > 4 000 kr
TNS smärta	100/mån	Högst 1 200 kr/år*
CPAP snark	100/mån	Högst 1 200 kr/år*
UVB-lampor	100/mån	Högst 1 200 kr/år*
Pump-stövlar bensår	100/mån	Högst 1 200 kr/år*
Bullerskydd/öronp.	500	
Ort. skor; barn	350/par	
Ort. skor; vuxen	600	
Ort. stövlar; barn	350	
Ort. stövlar; vuxen	700	
Mjuka ortoser	Produktens kostnad	Avgiftsfria grupper**
Hårda handortoser	350	Avgiftsfria grupper**
Övriga hårda ortoser	1 000	Avgiftsfria grupper**
Peruk/toupé		Brukaren betalar kostnad > 3 500 kr
Cykel; 3 hjul barn	500	
Cykel; 3 hjul vuxen	40 %ink.pris+moms	Äganderätt övergår
Sparkcykel; vux+barn	40 %ink.pris+moms	Äganderätt övergår
Tandem t synskadad		Brukaren betalarkostnad > 5 000 kr, Äganderätt övergår

*Behandlingshjälpmedel: ingen brukare betalar mer än 1 200 kr/år sammanlagt för behandlingshjälpmedel.

**Ej avgift vid följande diagnoser. Polio och sena effekter av polio, diabetes, sjukdomar i nervsystemet förutom sjukdomar i nervrötter och mononeuropatier, reumatoid artrit, barnreumatism, RA-liknande tillstånd, reumatiska systemsjukdomar, sponartrit, Bechterew, psoriasisartrit, missbildningar, resttillstånd efter fraktur, postoperativ behandling samt grav fotdeformitet, eller för patienter ineliggande vid landstingets vårdinrättningar.

Avgifterna på mjuka och hårda ortoser är beslutade att gälla från och med den 1 januari 2004 men tillämpningen är fördröjd på grund av tekniska problem.

Ekonomiska effekter för landstingen av LSS- och hjälpmedelsutredningens förslag i den del som gäller hjälpmedelsavgifter

(Agneta Rönn)

1. Inledning

I förslaget till betänkandetext har bl.a. redovisats hur landstingens avgifter för hjälpmedel ser ut idag. Sammanfattningsvis kan konstateras att avgifterna varierar ganska mycket mellan landstingen både när det gäller nivå och konstruktion, vilket gör att den enskildes kostnader för en viss typ av hjälpmedel kan vara mycket olika beroende på vilket landsting man tillhör och vilket hjälpmedel det gäller. Man kan knappast påstå att avgifterna för hjälpmedel generellt sett är höga för brukarna eftersom många landsting har få och/eller låga avgifter från vilka vissa grupper också kan vara undantagna. Man kan inte heller påstå att landstingens intäkter från hjälpmedelsavgifter har någon stor betydelse för deras totala ekonomi, vilket i och för sig inte hindrar att avgifterna kan ses som en viktig intäkt. De kan också ha betydelse som styrmedel.

Utredarens förslag när det gäller avgifter för hjälpmedel kan sammanfattas enligt följande:

- avskaffande av alla nuvarande avgifter för tillhandahållande av hjälpmedel
- möjlighet att ta ut generell besöksavgift för förskrivning, utprovning, anpassning etc.
- besöksavgiften ska ingå i högkostnadsskyddet för sjukvård
- förslagen ska finansieras genom höjning av beloppsgränsen i högkostnadsskyddet.

För att göra en bedömning av förslagens direkta, ekonomiska konsekvenser för landstingen och vilken höjning av beloppsgränsen som är nödvändig behöver följande beräknas/uppskattas:

- uteblivna avgiftsintäkter för tillhandahållande
- nya avgiftsintäkter brutto för den generella besöksavgiften
- ökade avgiftsintäkter netto, med hänsyn tagen till högkostnads-skyddet
- hur stor höjning som krävs av högkostnadsbeloppet för att finansiera förslagen

I denna PM redovisas tillvägagångssättet för och resultatet av beräkningarna. Ett antal enskilda landsting har lämnat viktiga bidrag till underlaget för beräkningarna. Landstingsförbundet har också bidragit, bl.a. när det gäller statistiken, hjälp med urvalet av landsting för djupstudier samt med synpunkter på beräkningsmetoderna.

Det är viktigt att framhålla att denna PM endast behandlar effekterna av de förslag som gäller avgifter och inte effekterna av övriga förslag som utredningen presenterar. Därtill bör betonas att PM inriktas på de direkta, ekonomiska konsekvenserna när det gäller landstingens avgiftsintäkter, medan de sammantagna ekonomiska konsekvenserna av avgiftsförslagen naturligtvis också är beroende av andra effekter som förslagen kan få, t.ex. förändringar i efterfrågan eller ändrade principer för bedömning av vilka hjälpmedel som tillhandahålls. Därvid spelar självfallet också in hur man tolkar hur den föreslagna rätten till behovsbedömning påverkar vad landstingen måste tillhandahålla och när. Dessa mer indirekta effekter kan inte beräknas utan endast bedömas översiktligt, vilket enligt uppgift görs i utredningens betänkande.

2 Några viktiga bakgrundsfakta

Det är svårt att få fram uppgifter som på ett tydligt sätt beskriver landstingens hjälpmedelsverksamhet och dess omfattning, kostnader och intäkter. Ett viktigt skäl till detta är att verksamheten organiseras olika i de olika landstingen. I vissa fall ligger den mer samlad centralt och i andra fall är den mer eller mindre integrerad i övriga vården. Detta, i kombination med olika system för redovisning och registrering m.m., gör att det är svårt att få fram jämförbara uppgifter om hjälpmedel. Det går naturligtvis också tillbaka på

att landstingen har olika krav och behov när det gäller uppföljning och styrning av verksamheten.

Andra skillnader är vilken policy man har för hjälpmedel, t.ex. vilka kriterier man har för tillhandahållande av hjälpmedel och vilken filosofi man har för vad som tillhandahålls av landstinget respektive får köpas av den enskilda individen. I en del landsting har man t.ex. begränsat avgifterna men samtidigt blivit mer restriktiva i vad som tillhandahålls, medan man i andra landsting kan ha höga avgifter på vissa hjälpmedel men samtidigt generösa undantag från avgifterna och ett bredare utbud av vilka hjälpmedel som tillhandahålls. Vilken linje man väljer påverkar både de totala avgiftsintäkterna och kostnaderna för den enskilde, och det finns inga enkla samband.

Ytterligare en skillnad gäller vilka besök inom hjälpmedelsverksamheten som är avgiftsbelagda och som också omfattas av landstingets högkostnadsskydd för sjukvård. Många besök som är kopplade till hjälpmedel är redan idag avgiftsbelagda och omfattas också av högkostnadsskyddet. I några landsting finns ett särskilt högkostnadsskydd för just hjälpmedel.

En allmän synpunkt som bör framföras när det gäller statistiken om hjälpmedel är att det kunde finnas skäl att överväga någon form av "standard" för vilken information om hjälpmedelsverksamheten som skulle vara nyttig och ändamålsenlig att ha från alla. Den skulle kunna tjäna både som jämförelseunderlag för alla landsting och även för andra, gemensamma ändamål.

3 Utgångspunkter

Det kan konstateras att befintlig statistik om hjälpmedelsverksamhetens omfattning och ekonomi inte ger något bra underlag för att göra den typ av beräkningar som här krävs. Några exempel kan nämnas.

De totala kostnaderna för hjälpmedelsverksamheten uppgår enligt Landstingsförbundets statistik till 3,1 miljarder kronor år 2002, och variationen mellan landstingen ligger mellan 162 och 558 kronor per invånare. En del av skillnaderna i kostnader kan sannolikt förklaras med att fördelningen av ansvaret för hjälpmedel mellan landstinget och kommunerna i ett län kan se olika ut, beroende vilka överenskommelser man träffat. Skillnaderna torde emellertid också i hög grad påverkas av organisationen och under vilka verksamheter som

de olika kostnaderna finns redovisade. Det bör rent allmänt påpekas att siffran 3,1 miljarder kronor framstår som ganska låg, med tanke på att bara inköpskostnaderna för de största hjälpmedelsgrupperna uppgår till närmare hälften av den angivna totalkostnaden, enligt siffror från Handikappinstitutet.

De nuvarande intäkterna av patientavgifter för hjälpmedel uppgår enligt Landstingsförbundets statistik till totalt 88 miljoner kronor för samtliga landsting år 2002. Variationerna mellan landstingen, uttryckt som kronor per invånare, ligger mellan 3 och 40 kronor, och ca en tredjedel av landstingen redovisar inga sådana intäkter av patientavgifter över huvud taget. Sannolikt beror också detta på de nämnda skillnaderna i organisation, redovisning m.m.

På liknande sätt finns stora variationer mellan landstingen i antalet redovisade besök hos olika personalkategorier inom handikapp- och hjälpmedelsverksamheten. Antalet besök varierar enligt statistiken för 2002 mellan 1 och 222 per 1000 invånare. Sex landsting redovisar inga sådana besök över huvud taget, vilket kan bero på att de inte tar ut någon avgift, att besöken redovisas i klump på annat ställe, t.ex. under primärvården eller att de inte registreras.

Utredningen har, som nämnts tidigare, fått hjälp med visst kompletterande underlag från ett antal enskilda landsting för att få en bättre grund för beräkningar. Fortfarande är det dock inte möjligt att få någon hög precision i beräkningarna. Det som presenteras i det följande är mer att betrakta som översiktliga bedömningar utifrån det underlag som varit möjligt att få fram.

Beräkningarna görs på totalnivå för samtliga landsting. De verkliga effekterna kan emellertid bli väldigt olika beroende på hur det ser ut i det enskilda landstinget i utgångsläget – effekten kan bli relativt stor eller väldigt obetydlig. Detta kan egentligen bara bedömas av respektive landsting självt.

4 Beräkningar

Utgångspunkten för beräkningarna är ”allt annat lika”, dvs. beräkningarna avser endast de förslag som utredningen lägger och tar inte hänsyn till förändringar av annat slag. För en slutlig bedömning måste man självfallet också ta hänsyn till eventuella andra förändringar, t.ex. när det gäller avgiftsnivåer eller högkostnadsskyddet, som kan tänkas bli aktuella framöver.

4.1 Beräkning av intäktsbortfall till följd av slopade tillhandahållandeavgifter:

Resonemangen här bygger på uppgifter från Landstingsförbundets skrift Verksamhet och ekonomi 2002 (tabell E 47) samt på uppgifter som hämtats in från några enskilda landsting. Att statistiken för 2002 används beror på att den för 2003 ännu inte är färdig.

I statistiken för 2002 redovisar 12 landsting intäkter från patientavgifter i handikapp- och hjälpmedelsverksamhet med sammanlagt 88 miljoner kronor. I dessa patientavgifter kan sannolikt ingå såväl besöksavgifter som avgifter för tillhandahållande. Närmare uppgifter har hämtats in från sex landsting; både sådana som redovisat avgiftsintäkter i statistiken och sådana som inte gjort det. Av det inhämtade materialet framgår att för de landsting som har lämnat statistik till Landstingsförbundet, stämmer inte den lämnade uppgiften. Från de landsting som inte lämnat statistik till Landstingsförbundet har vissa uppgifter nu erhållits. Skälet till dessa "misstämningar" är troligen att landstingen har olika redovisningsprinciper, och därför inte kan ta fram riktiga uppgifter till Landstingsförbundets statistik utan att göra visst manuellt arbete, vilket man fått göra för att ta fram uppgifterna till utredningen. Det inhämtade materialet *indikerar* att de verkliga avgiftsintäkterna ligger högre än de som redovisas i statistiken.

Bland de nio landsting som redovisar patientavgiftsintäkter i statistiken, och där vi inte hämtat in nya uppgifter, är den genomsnittliga intäkten 18 kronor per 1 000 invånare. Om vi förenklat *antar* att denna nivå gäller även för de landsting som inte redovisat någon uppgift över huvud taget, och samtidigt justerar uppgifterna för de landsting där vi hämtat in uppgifter, kan de totala patientavgiftsintäkterna beräknas ligga på närmare 130 miljoner kronor. En stor del av dessa intäkter kan antas vara tillhandahållandeavgifter, vilka landstingen skulle tappa med utredningens förslag.

4.2 Beräkning av intäktsförstärkning till följd av utökade besöksavgifter

Resonemangen här bygger på uppgifter från Landstingsförbundets Verksamhet och ekonomi 2002 (tabell V 39) och vissa uppgifter som hämtats in från några enskilda landsting.

Det totala antalet redovisade besök i handikapp- och hjälpmedelsverksamhet 2002 uppgår enligt statistiken till 540 000, vilket bygger på uppgifter från 15 landsting (inkl Stockholm, Skåne och Va Götaland). Övriga landsting har inte lämnat någon uppgift, sannolikt för att man inte särredovisar dessa besök i sin egen statistik eller för att man helt enkelt inte registrerar dem. För de landsting som lämnat mer detaljerade uppgifter till utredningen har det visat sig svårt att utan en stor arbetsinsats stämma av uppgifterna om antalet besök i handikapp- och hjälpmedelsverksamhet eller verksamhet anknuten till hjälpmedel mot uppgifterna i statistiken.

Om vi förenklat *antar* att de landsting som redovisat uppgift om antalet besök ändå är representativa (=73 besök per 1000 invånare), kan det totala antalet sådana besök för samtliga landsting uppskattas till ca 650 000.

De redovisade besöken finns i viss utsträckning uppdelade på olika personalkategorier. Ca 25 % av besöken avser audionomer, 7 % avser arbetsterapeuter och den största gruppen, 51 %, avser "övriga personalkategorier". Eftersom inte alla gjort denna uppdelning är det dock svårt att dra några slutsatser av siffrorna i denna del. Siffrorna ger också anledning till fortsatt analys eftersom t.ex. arbetsterapeuter, som enligt statistiken står för en ganska liten andel av besöken, i stor utsträckning svarar för träning och anpassning av hjälpmedel.

En del av det totala antalet hjälpmedelsbesök, som enligt ovan kan uppskattas till 650 000, är redan i dag avgiftsbelagda, men det finns skillnader i detta hänseende mellan landstingen. Enligt en sammanställning som utredningen gjort av hjälpmedelsavgifter är det en dryg tredjedel av landstingen som uppger att de tar ut avgifter för samtliga besök, hälften av landstingen uppger att de tar ut avgifter för vissa besök och övriga landsting har få besöksavgifter, alt. saknas uppgift.

Utifrån samtal med några landsting synes det framför allt vara besöken för utprovning och anpassning som i relativt liten utsträckning är avgiftsbelagda idag, men man har svårt att precisera

vilka volymer det handlar om bl.a. på grund av att dessa besök inte alltid registreras systematiskt.

Om andelen ej avgiftsbelagda besök förenklat antas uppgå till någonstans mellan 20 % respektive 40 %, skulle detta utgöra en "potential" för nya avgiftsintäkter på omkring 10 respektive 20 miljoner kronor brutto, om den beräknas utifrån den nu vanligaste avgiften för sjukvårdande behandling 80 kronor. En större höjning ger självfallet en motsvarande större effekt. Några enstaka landsting tar redan idag ut utprovningsavgifter som ligger högre än avgiften för sjukvårdande behandling. Om förslaget också får till följd att man identifierar och avgiftsbelägger nya besökstyper så ökar avgiftsintäkterna ytterligare. Det är dock svårt att uppskatta volymerna. Av betydelse i detta sammanhang är också hur stor den verkliga effekten av dessa avgiftshöjningar skulle bli, om avgifterna samtidigt skulle komma att omfattas av högkostnadsskyddet för sjukvård.

4.3 Effekter av att lägga in hjälpmedelsavgifterna i högkostnadsskyddet

Statistiska centralbyrån (SCB) har fått i uppdrag att, för utredningens räkning, ta fram vissa data om personer som haft hjälpmedel: deras utgifter för hjälpmedel, frikortsfrekvens osv. Uppgifterna har tagits fram utifrån SCB:s årliga urvalsundersökning om Hushållens ekonomi (HEK), och avser år 2002. Motsvarande uppgifter har också tagits fram för den totala befolkningen. Uppgifterna är uppräknade till riksnivå. Utifrån detta underlag har följande kunnat konstateras.

- Totalt omkring 382 000 individer, motsvarande 4,4 % av befolkningen, angav att de till följd av funktionshinder haft hjälpmedel från kommun eller landsting. De som t.ex. haft hjälpmedel tillfälligt ingår således inte.
- I åldersgruppen 75–84 år var det ca 22 % som hade hjälpmedel t.f.a. funktionshinder, och i åldersgruppen över 85 år var motsvarande andel ca 41 %.
- Av de som haft hjälpmedel t.f.a. funktionshinder hade ca 87 % gjort minst ett läkarbesök per år. Motsvarande siffra för samtliga i befolkningen är 49 %.

- Av de som haft hjälpmedel t.f.a. funktionshinder hade ca 34 % gjort minst ett besök hos sjukgymnast per år. Motsvarande siffra för samtliga är ca 11 %.
- Av hjälpmedelstagarna hade ca 181 000 individer eller 47 % frikort för sjukvård. Motsvarande siffra för totalbefolkningen är ca 13 %. Av de 181 000 hade ca 45 % frikort i 6 månader eller mer.
- Av de som haft hjälpmedel t.f.a. funktionshinder uppgav 86 % (knappt 340 000 personer) att de inte haft någon utgift för dessa. Ca 8 % (ca 31 000 personer) hade utgifter mellan 1 och 900 kronor per år, medan 3 % (knappt 11 000 personer) hade utgifter överstigande 900 kronor per år.
- Av de hjälpmedelstagare som angav att de haft utgifter för hjälpmedel var det ca 58 % eller omkring 24 000 personer som hade frikort för sjukvård, varav en fjärdedel hade utgifter överstigande 900 kronor per år.

Några försiktiga slutsatser:

- Personer som haft hjälpmedel till följd av funktionshinder är en grupp med hög vårdkonsumtion, vilket bl.a. illustreras av att närmare hälften har ett frikort för sjukvård.
- Detta innebär, något förenklat, att nya avgifter eller avgiftshöjningar på hjälpmedelsområdet endast ger intäkter som motsvarar högst hälften av avgiftshöjningen, eftersom resten i stället blir en ökad kostnad för högkostnadsskyddet. Sannolikt blir intäkterna ännu något lägre, eftersom den föreslagna förändringen kan innebära att något fler personer kvalificerar sig för frikort.

4.4 Dagens högkostnadsskydd och effekter av en ändrad beloppsgräns

Dagens högkostnadsskydd

Det finns för närvarande ingen sammanställd statistik för hela landet när det gäller högkostnadsskyddet för sjukvård. Det finns viss statistik i en del landsting, men den är inte alltid jämförbar och ligger inte på sådan detaljnivå att den går att använda till några mer sofistikerade beräkningar.

För att ändå få någon grund för beräkningar har vissa uppgifter om högkostnadsskyddet för sjukvård för 2002 och 2003 hämtats in

från 7 landsting. Viss reservation måste lämnas för att uppgifternas kvalitet kan variera något. Utifrån dessa uppgifter har emellertid följande kunnat konstateras när det gäller volymer och kostnader 2002 för högkostnadsskyddet:

- Antal frikort per 1 000 invånare i hela befolkningen varierar mellan 101 och 215.
- Antal besök per frikort varierar mellan 6,0 och 18,9.
- Kostnaden per frikort varierar mellan 706 och 1487 kronor.
- Kostnaden per frikortsbesök varierar mellan 75 och 118 kronor.
- Frikortskostnaden per 1 000 inv. varierar mellan 76 och 151 kronor.

Därutöver kan, ur det HEK-material avseende 2002 som tagits fram av SCB, bl.a. utläsas att det totala antalet frikortsinnehavare uppgår till drygt 1,1 miljoner eller ca 13% av befolkningen.

Konsekvenser av ett ändrat högkostnadsbelopp

Om beloppsgränsen för frikort skulle höjas, skulle det ta längre tid för en patient att uppnå frikortsgreänsen. Det skulle bl.a. resultera i en minskad kostnad för landstingen, dels eftersom antalet frikort minskar och dels eftersom kostnaden per frikort i övrigt minskar med höjningen av beloppsgränsen, allt annat lika.

För att exakt beräkna sådana effekter skulle krävas mycket detaljerad information på individnivå om antalet besök, typ av besök, kostnader, innehavstider etc. Eftersom sådan information inte går att få fram får beräkningarna göras betydligt mer summariskt enligt vad som beskrivs i det följande.

Av de sju landsting som lämnat något statistiskt underlag om frikort är Norrbotten det landsting som dels har den mest kompletta statistiken, dels ligger "i mitten" när det gäller de olika värden som redovisas ovan. Vi har därför, efter deras godkännande, valt att använda Norrbottens värden i de följande beräkningarna. I det tidigare nämnda underlag som SCB tagit fram ur sin HEK-undersökning kan också hämtas uppgifter som möjliggör en avstämning av vissa siffror på riksnivå.

Antalet utfärdade frikort per 1 000 invånare i hela befolkningen ligger i Norrbotten på 126 och i övriga sex landsting mellan 98 och 215. Detta avser samtliga frikort för av landstinget finansierad vård, oavsett om den bedrivs i offentlig eller privat regi. Enligt SCBs uppräknade HEK-statistik uppgår antalet frikortstagare per 1 000

invånare för riket som helhet till 128, vilket är ganska nära Norrbottens värde. Det skulle innebära att det totala antalet frikort i hela landet uppgår till omkring 1,1 miljoner.

Antalet besök per frikort uppgår i Norrbotten till 8,7. Antalet besök per frikort har då antagits vara samma i privat som offentlig vård. För övriga landsting varierar antalet besök per frikort mellan 6,0 och 18,9. Dessa uppgifter går inte att stämna av mot det material vi har från SCB.

Det genomsnittliga antalet månader med frikort har endast kunnat redovisas av Norrbotten där det uppgår till 7,4 medan det enligt SCBs material ligger på 5,4 för riket som helhet. Eftersom det inte varit möjligt att analysera denna skillnad, görs beräkningarna med hänsyn tagen till båda värdena.

Den genomsnittliga kostnaden per frikortsbesök uppgår i Norrbotten till 107 kronor, vilket endast avser offentlig vård (övriga 75–118 kronor). Genomsnittskostnaden per frikort uppgår till 953 kronor (övriga 706–1487 kronor). Inte heller dessa uppgifter går att stämna av mot SCBs material.

Utgående från Norrbottens värden uppgår det genomsnittliga antalet månader med frikort till 7,4 och besöken per frikort till 8,7. Det genomsnittliga antalet besök per månad blir således 1,2, vilket med Norrbottens styckkostnad om 107 kronor per besök motsvarar en kostnad om i genomsnitt 128 kronor i månaden. Om vi i stället räknar med SCBs genomsnittliga antal frikortsmånader om 5,4 så blir antalet besök per månad 1,6, vilket med samma styckkostnad skulle motsvara en kostnad per månad om 171 kronor.

Enligt SCBs material uppgår den totala andelen frikortsinnehavare som har frikort i maximalt en månad till 7,6% vilket motsvarar omkring 84 000 frikort.

Utifrån dessa uppgifter skulle man, mycket förenklat, kunna göra följande uppskattning:

En höjning av beloppsgränsen med mellan 128 och 171 kronor kan innebära att antalet frikort minskar med omkring 84 000, vilket skulle resultera i ökade avgiftsintäkter för landstingen på totalt mellan ca 11 och 14 miljoner kronor. Därtill skulle gränshöjningen ge en ökad avgiftsintäkt för varje frikort i övrigt med motsvarande belopp, vilket skulle ge ökade avgiftsintäkter på ca 130–174 miljoner kronor. Sammantaget och avrundat skulle landstingens avgiftsintäkter således öka med mellan 140 och 190 miljoner kronor.

Man kan sedan, återigen mycket förenklat, ”räkna baklänges” för att få fram hur stor höjning som krävs för att åstadkomma ett visst belopp.

Känslighetsanalys

Om man i stället för Norrbottens värde när det gäller kostnaden per besök, skulle räkna på min- respektive max-värdet för övriga landsting (75 resp. 118 kronor) skulle den totala ökningen av avgiftsintäkterna, givet övriga siffror i beräkningen ovan, i stället ligga någonstans mellan 100 och 208 miljoner kronor.

5 Bedömning av den sammanlagda, direkta ekonomiska effekten av utredningens förslag om förändrade avgifter m.m.

Som nämnts inledningsvis avser denna bedömning endast de direkta ekonomiska effekterna på landstingens avgiftsintäkter av de förslag som LSS- och hjälpmedelsutredningen presenterar när det gäller patientavgifter för hjälpmedel.

Det bör också upprepas att de beräkningar som ligger till grund för bedömningarna är gjorda utifrån ett delvis osäkert underlag, vilket gör att resultatet inte kan göra anspråk på exakthet utan mer anger i vilken storleksordning förändringarna ligger, allt annat lika.

Om landstingen t.ex. skulle välja att höja sina patientavgifter betydligt mer än vad som ligger i kalkylen, kommer detta också att påverka hur mycket beloppsgränsen i högkostnadsskyddet behöver höjas för att finansiera förslagen.

Med dessa reservationer kan resultatet av beräkningarna sammanfattas enligt följande.

Det totala intäktsbortfallet pga. avskaffade tillhandahållandeavgifter har ovan beräknats till närmare 130 miljoner kronor, vilket ska minskas med den andel av avgifterna som är besöksavgifter. Om denna antas uppgå till 25 % skulle det totala intäktsbortfallet uppgå till omkring 100 miljoner kronor.

Antalet tillkommande besök med besöksavgift är mycket svårt att uppskatta, eftersom det är avhängigt hur varje landsting skulle besluta när det gäller avgiftsprinciper. Ett mycket försiktigt antagande kan vara att antalet avgiftsbelagda besök kan öka med mellan

130 000 och 260 000, vilket skulle motsvara förstärkta avgiftsintäkter på mellan 10 och 20 miljoner kronor brutto, beräknat utifrån den nu vanligaste avgiften för sjukvårdande behandling på 80 kronor. Till detta ska sedan läggas effekten av högkostnadsskyddet som ovan uppskattats till ungefär 50 %, dvs. ca hälften av nya avgifter kommer att "fångas upp" av högkostnadsskyddet. Det innebär att *intäktsförstärkningen totalt kan uppskattas till högst 5–10 miljoner kronor netto.*

Sammantaget är det alltså ett uppskattat intäktsbortfall för landstingen på 90–95 miljoner kronor som ska finansieras. Utredningen föreslår att det ska ske genom en höjning av beloppsgränsen i högkostnadsskyddet.

Utifrån resonemangen ovan kan en höjning av beloppsgränsen i högkostnadsskyddet med mellan 128 och 171 kronor beräknas ge en ökad intäkt för landstingen på mellan 100 och 208 miljoner kronor. En enkel "baklängesuppskattning" indikerar att *en höjning på 100 kronor skulle kunna finansiera utredningens förslag i den del som gäller avgifter för hjälpmedel.*

Kostnaden för subventionerade datorer

(Fil. Kand. Ann-Kristin Sjöström)

Kalkylen nedan är beräknad på en subventionsnivå om 5 000 kronor, vilket motsvarar hälften av kostnaden för ett datorpaket som kostar 10 000 kronor.

Förslaget: Erbjud ”förtidspensionerade” personer med funktionshinder subventionerat datorinköp. Erbjudandet ska i storleksordning motsvara personalköp av datorer i arbetslivet (hemdatorköp). Bidraget antas vara 5 000 kronor och utbetalas högst var fjärde år till personer i åldern 19–29 år som uppbär sjukersättning eller aktivitetsersättning på heltid.

Hur många personer uppbär sjukersättning och aktivitetsersättning i denna åldersgrupp? Totalt har cirka 19 000 personer i åldern 19–29 hel sjukersättning och aktivitetsersättning, varav 12 673 personer har hel sjukersättning/tidsbegränsad sjukersättning och 6 283 personer hel aktivitetsersättning.

Hur många av dessa har datorer i hemmet i dag? Cirka 76 procent av de funktionshindrade mellan 16 och 44 år har tillgång till datorer i hemmet, enligt en undersökning avseende 2000/2001 genomförd av SCB och HI, se tabell nedan. I denna grupp finns både förvärvsarbetande, som redan kan ha tillgång till subventionerade datorer, och personer med förtidspension eller sjukbidrag. Andelen med dator i hemmet i gruppen ”förtidspensionerade” personer med funktionshinder är därför förmodligen lägre än för funktionshindrade totalt sett. Om vi antar att andelen uppgår till 70 procent, så har 13 300 personer i denna grupp tillgång till datorer i hemmet i dag.

Ålder	Funktionshindrade	Ej funktionshindrade
16–44 år	75,9 %	82,9 %
45–64 år	64,3 %	77,2 %
65–84 år	16,4 %	25,6 %

Källa: SCB och Hjälpmedelsinstitutet, 2002

Hur många i denna grupp har inte tillgång till datorer i hemmet i dag? Utifrån ovanstående resonemang har alltså cirka 5 700 personer i målgruppen inte tillgång till datorer i hemmet i dag.

En undersökning av World Internet Institute (Svenskarna och Internet 2003) visar att intresset för att skaffa sig en dator bland dem som inte har tillgång till dator i hemmet är lågt. Hela tre fjärdedelar av dessa anger att de inte tänker skaffa någon dator till hemmet. Hälften av dem som inte har en dator hemma anger att orsaken till detta är att de inte har något intresse av det. Andelen som inte har dator i hemmet för att de anser att det är för dyrt uppgår till ca 15 %. Personer i denna grupp skulle kunna nappa på ett erbjudande om subventionerat datorinköp. För vissa kan betalningsviljan dock vara så låg att inte ens en relativt hög subvention skulle motivera ett datorinköp. Bland ungdomar i ålder 19–29 år som har aktivitetsättning/sjukersättning på heltid finns dessutom en grupp med så omfattande funktionshinder att egen datoranvändning bedöms mycket osannolik. Storleken av denna grupp är inte känd.

Med hänsyn till ovanstående har vi antagit att antalet personer som bedöms vilja köpa en dator om köpet subventioneras uppgår till högst hälften av de 5 700 personer som inte har dator i hemmet i dag = 2 850 personer. Om samtliga skulle nappa på erbjudandet skulle andelen med tillgång till dator i hemmet bland funktionshindrade personer med aktivitets- och sjukersättning uppgå till 85 %.

Hur stor blir kostnaden för samhället? Under en fyraårsperiod skulle varje person bara kunna söka bidrag en gång. Kostnaden för att subventionera samtliga 2 850 personer med 5 000 kr år 1 skulle uppgå till cirka 14 250 000 kr. Varje år kommer dock nya personer in den gruppen som är aktuell för subvention. Om varje åldersgrupp är precis lika stor (dvs. om 19-åringarna är lika många som 20-åringarna osv.) och skulle efterfråga subventionerade datorer i samma utsträckning så skulle ca 259 ytterligare personer begära subvention år två ($2\,850/11 = 259$) osv. Varje år kan således utgiften öka 1 295 000 kr grundat på beräkningen [$259 \cdot 5000 = 1\,295\,000$]. Den totala utgiften för samhället blir därför de fyra första åren 18 135 000 kr grundat på beräkningen ($14\,250\,000 + 1\,295\,000 \cdot 3 = 18\,135\,000$) om erbjudandet utnyttjas i antagen utsträckning. Den årliga kostnaden motsvarar 4 533 750 kronor. Beloppen är ej justerade för inflation.

Vid ett lägre intresse, motsvarande 15 % av de personer som inte har dator i hemmet, kan samhällets kostnad under en fyraårsperiod beräknas till 5 445 000 kronor. Den årliga kostnaden blir då 1 361 250 kronor. Inte heller dessa belopp är justerade för inflation.